

Vlada Crne Gore

Ministarstvo prosvjete i nauke

Podgorica, 24.11.2009

U p i t n i k

Informacija koju od Vlade Crne Gore zahtijeva Evropska komisija u cilju pripreme Mišljenja o zahtjevu Crne Gore za članstvo u Evropskoj uniji

26 Obrazovanje i kultura

Odgovorno lice:	Sreten Skuletic
Rukovodilac grupe:	Ivana Petricevic
Zamjenik rukovodioca grupe:	Tanja Ostojic
Sekretar grupe:	Marko Vukasinovic
Zamjenik sekretara grupe:	Jelena Abramovic
Kontakt MEI:	Tatjana Bulajic
IT Podrška:	Jelena Abramovic

Sadržaj:

POGLAVLJA ACQUIS - SPOSOBNOST PREUZIMANJA OBAVEZA KOJE PROIZILAZE IZ CLANSTVA.....	5
Poglavlje 26: Obrazovanje i kultura	6
I. OBRAZOVANJE, OBUKA I MLADI - Saradnja u oblasti politika	7
A. Obrazovni sistem.....	7
B. Upravljanje sistemima.....	49
C. Infrastruktura	58
D. Nastavnici.....	67
E. Nastavni planovi i programi.....	73
F. Prilagođavanje promjenama	86
G. Mladi	98
II. Kultura.....	125

POGLAVLJA ACQUIS - SPOSOBNOST PREUZIMANJA OBAVEZA KOJE PROIZILAZE IZ CLANSTVA

Poglavlje 26: Obrazovanje i kultura

I. OBRAZOVANJE, OBUKA I MLADI - Saradnja u oblasti politika

A. Obrazovni sistem

1. Struktura obrazovnog sistema: molimo opišite strukturu obrazovnog sistema, uključujući stručno obrazovanje i obuku (VET) i obrazovanje za odrasle, prateći Eurydice format /<http://www.eurydice.org>. Navedite pojedinosti različitih nivoa obrazovanja, bilo da se radi o obaveznom i/ili besplatnom i mehanizme za prelaz između njih. Takođe opišite uloge: privatnog obrazovanja, pružalaca usluga u stručnom obrazovanju i obuci (VET) i preduzeća u obezbeđivanju stručnog obrazovanja i obuke (VET)

1.1 Nadležnosti i upravljanje (Responsibilities and administration)

1.1.1 Osnove školskog sistema: principi i zakonodavstvo (Basis of the school system: principles and legislation)

Osnovni principi na kojima se zasniva funkcionisanje obrazovnog sistema Crne Gore su: decentralizacija, jednake mogućnosti, individualizacija, cjeloživotno učenje, obezbeđivanje kvaliteta, fleksibilnost, prohodnost, usklađenost programa sa nivoom obrazovanja, interkulturalizacija i postupnost uvođenja promjena.

Strukturu obrazovnog sistema Crne Gore, nakon promjena čije je oblikovanje počelo 2000. godine, čine:

- predškolsko vaspitanje i obrazovanje,
- osnovno obrazovanje,
- srednje opšte obrazovanje (gimnazija),
- stručno obrazovanje,
- visoko obrazovanje.

Obrazovanje odraslih dio je ukupnog sistema i realizuje se na svim nivoima obrazovanja.

Ukupan sistem, za čiju je politiku na svim nivoima zaduženo Ministarstvo prosvjete i nauke, zakonski je regulisan setom koji čini 12 zakona, i to:

- Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) (Aneks 204),
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) (Aneks 189),
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) (Aneks 190),
- Zakon o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) (Aneks 192),
- Zakon o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07),
- Zakon o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) (Aneks 188),
- Zakon o prosvjetnoj inspekciji (Sl. list RCG, br. 80/04),
- Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama (Sl. list RCG, br. 80/04), (Aneks 201)
- Zakon o priznavanju i vrednovanju obrazovnih isprava (Sl. list CG, br. broj 4/08) (Aneks 203),
- Zakon o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) (Aneks 200),
- Zakon o naučno-istraživačkoj djelatnosti (Sl. list RCG, br. 71/05),
- Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08 i 14/09) (Aneks 191).

Primjena ovih zakona peciznije je definisana u okviru pratećih podzakonskih akata koje je u proteklom periodu pripremilo, usvojilo i objavilo Ministarstvo prosvjete i nauke.

Nastava se u Crnoj Gori na svim nivoima odvija na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorski jezik) i na albanskom jeziku.

U cilju omogućavanja primjene principa individualizacije Crna Gora posebnu pažnju posvećuje obrazovanju lica sa posebnim potrebama, koja obrazovanje u Crnoj Gori zavisno od težine i oblika smetnje mogu sticati u specijalnim ustanovama (special institutions), specijalnim odjeljenjima redovnih škola (special classes in mainstream education) i u okviru redovnih (regular/inclusive classes) odjeljenja na svim nivoima obrazovanja, a na osnovu zakonskih odredbi kojima se osigurava da se izvođenje obrazovnih programa na svim nivoima prilagođava licima sa posebnim potrebama.

1.1.2 Raspodjela nadležnosti nad organizovanjem i upravljanjem sistemom obrazovanja i obuke (Distribution of responsibilities for the organization and administration of the education and training system)

Ministarstvo prosvjete i nauke je zaduženo za vođenje obrazovne politike na svim nivoima. Pored Ministarstva, značajne segmente obrazovnog sistema čine i:

a) Savjetodavna tijela:

- a. Savjet za opšte obrazovanje,
- b. Savjet za stručno obrazovanje,
- c. Savjet za obrazovanje odraslih,
- d. Savjet za visoko obrazovanje,
- e. Savjet za naučno-istraživačku djelatnost;

b) Stručne ustanove:

- a. Zavod za školstvo,
- b. Centar za stručno obrazovanje,
- c. Ispitni centar,
- d. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
- e. Zavod za međunarodnu prosvjetnu, kulturnu i naučnu saradnju.

1.1.3 Inspekcija/nadzor/usmjeravanje (Inspection/supervision/guidance)

U okviru procesa reforme, a u skladu sa principom obezbjeđivanja kvaliteta, kreiran je model obezbjeđivanja kvaliteta (quality assurance model) koji predstavlja kombinaciju eksterne i interne (samo)procjene.

Eksternu procjenu kvaliteta, na osnovu unaprijed utvrđenih indikatora, obavljaju eksterni evaluatori Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje, odnosno na nivou vioskog obrazovanja ekspertska tijela koja za ove potrebe formira Savjet za visoko obrazovanje.

Na svim nivoima obrazovanja samoprocjena kvaliteta nadležnost je samih ustanova i uključuje zainteresovane strane, kao što su učenici, roditelji i studenti.

Krajnji cilj modela jeste da se identifikuju snage i slabosti, kako bi se na osnovu ovih podataka pripremili planovi razvojnih aktivnosti koje za cilj imaju unaprijeđenje kvaliteta obrazovanja koji se stiče na ustanovama obrazovanja na različitim nivoima.

Dio sistema praćenja osigurava se i kroz funkcionisanje Ispitnog centra, koji je nadležan za sprovođenje eksterne provjere ostvarenih standarda znanja i vještina učenika, odnosno polaznika.

Pored aktivnosti na nacionalnom nivou, a u cilju praćenja i poređenja sistema sa stanjem u drugim zemljama Crna Gora se, počev od 2006. godine, uključila u međunarodno PISA istraživanje, potvrđujući prvim rezultatima inicijalne razloge za otpočinjanje reforme.

Kako su u do sada dva realizovana ciklusa u kojima je učestvovala Crna Gora bili uključeni jedino učenici koji nijesu bili izloženi reformskim rješenjima (ciklus 2006) ili su reformskim rješenjima bili

izloženi samo djelimično (ciklus 2009), očekuje se da će prve rezultate reforme Crna Gora moći da utvrdi i poredi sa drugim zemljama tek u okviru narednog ciklusa PISA istražvanja.

Kada je riječ o inspekcijskom nadzoru, isti se na svim nivoima sprovodi u skladu sa odredbama Zakona o prosvjetnoj inspekciji (Sl. list RCG, br. 80/04), s tim da se ova inspekcija odnosi samo na primjenu zakonskih odredbi, a ne i na sam nastavni proces.

1.1.4 Finansiranje (Financing)

Iako je od početka reforme sistema obrazovanja težnja bila da se finansiranje obrazovanja decentralizuje i dio odgovornosti za finansiranje prenese na nivo opština, ukupno finansiranje sistema se i dalje odvija na centralnom nivou, tako što Ministarstvo prosvjete i nauke pokriva sve troškove u vezi sa obrazovanjem, uključujući plate zaposlenih, tekuće troškove, rashode za energiju, investiciono održavanje, kapitalne izdatke, itd.

Sredstva koja Crna Gora izdvaja za obrazovanje opredijeljena su u budžetu Crne Gore u okviru budžeta: Ministarstva prosvjete i nauke, Zavoda za školstvo, Ispitnog centra, Zavoda za međunarodnu prosvjetnu, naučnu i kulturnu saradnju i Univerziteta Crne Gore.

Pored ovih izdvajanja, značajan dio sredstava koji Vlada izdvaja za obrazovni sistem prepoznat je i unutar „Kapitalnog budžeta“ u okviru kojega se značajan iznos sredstava izdvaja za unaprijeđenje školske infrastrukture.

Počev od fiskalne 2005. godine Ministarstvo prosvjete i nauke primjenjuje programski budžet, koji se sastoji od 10 programa, i to:

- Predškolsko vaspitanje i obrazovanje,
- Osnovno obrazovanje,
- Srednje obrazovanje,
- Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
- Vaspitanje i obrazovanje lica sa posebnim potrebama,
- Centar za stručno obrazovanje,
- Učenički i studentski standard,
- Nauka,
- Administracija,
- Projekat unapređenja obrazovnog sistema (ovaj program odnosi se na sredstva Kredita Svjetske banke za unaprijeđenje sistema obrazovanja u Crnoj Gori).

U odnosu na izvršeni budžet izdvajanja za sektor obrazovanja, nauke i istraživanja u posljednje 4 godine su iznosila:

	Fiskalna godina			
	2005	2006	2007	2008
Ukupno izvršen budžet	503 407 631.79	531 462 185.26	749 088 301.36	838 251 649.20
Izdvajanja za obrazovanje	89 609 350.61	83 701 197.62	117 522 890.88	140 691 924.33
% izdvojen za obrazovanje	17.80%	15.75%	15.69%	16.78%

Ukupno gledano, najznačajniji dio ovih sredstava u sistemu (oko 80%) izdvaja se za bruto plate zaposlenih.

Same škole ne učestvuju u pripremi budžeta i ne uključuju se u aktivnosti njegovog programiranja.

Pored izvora koje osigurava Ministarstvo prosvjete i nauke škole stiču izvjesne prihode od izdavanja prostora, učeničkih zadruga i od donacija. O načinu sticanja i utroška ovih sredstava direktor odlučuje uz saglasnost školskog, odnosno upravnog odbora, kojem podnosi izvještaj.

1.1.5 Savjetodavna i konsultativna tijela (Advisory and consultative bodies)

Najznačajnija savjetodavna tijela sistema obrazovanja u Crnoj Gori su:

- a) Savjet za opšte obrazovanje (15 članova),
- b) Savjet za stručno obrazovanje (12 članova),
- c) Savjet za obrazovanje odraslih (9 članova),
- d) Savjet za visoko obrazovanje (11 članova),

- e) Savjet za naučno-istraživačku djelatnost (9 članova).

Savjet za opšte obrazovanje, Savjet za stručno obrazovanje i Savjet za obrazovanje odraslih osnovani su u skladu sa odredbama članova 28, 29, 30, 31, 32, 33 i 34 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07).

S obzirom na to da se ova tri savjeta osnivaju zbog odlučivanja o stručnim pitanjima i za potrebe pružanja stručne pomoći u postupku donošenja odluka i pripreme propisa iz oblasti obrazovanja i vaspitanja ona imaju izuzetno značajne nadležnosti, koje se odnose na: predmetne i obrazovne programe, kataloge znanja, ispitne kataloge, standarde za pripremu udžbenika, programe stručnog osposobljavanja i usavršavanja direktora, standarde školskog prostora i nastavnih sredstava i opreme za rad ustanova, profil i stručnu spremu nastavnika, listu obaveznih izbornih predmeta i drugo, kao što je definisano članovima 35, 36 i 37 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07).

Sastav ova tri savjeta definisan je odredbama člana 29 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07)

Članovi 11, 12, 13, 14 i 15 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) odnose se na osnivanje, sastav, nadležnosti i odgovornosti Savjeta za visoko obrazovanje koji Vlada imenuje za potrebe unaprijeđenja visokog obrazovanja na period od šest godina i koji broji 11 članova imenovanih iz reda istaknutih stručnjaka iz oblasti visokog obrazovanja, nauke, tehnologije, umjetnosti, privrede i društvenih djelatnosti.

Zakonom o naučno-istraživačkoj djelatnosti (Sl. list RCG, br. 71/05) su članovima 7, 8, 9 i 10 precizirani osnivanje, sastav, nadležnosti i način rada Savjeta za naučno-istraživačku djelatnost, koji se osniva zbog unapređenja naučno-istraživačke djelatnosti u Crnoj Gori.

Pored ovih savjetodavnih tijela koja djeluju na centralnom nivou vaspitno-obrazovne ustanove u Crnoj Gori imaju i upravni, odnosno školski odbor.

1.1.6 Privatne škole (Private schools)

U skladu sa odredbama člana 43 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) privatnu ustanovu može osnovati domaće i strano pravno ili fizičko lice, s tim da strano pravno i fizičko lice može osnovati osnovnu školu samo za obrazovanje stranih državljana, jer je osnovno obrazovanje ustavna obaveza za sve građane Crne Gore.

Nakon uvođenja ove mogućnosti u obrazovni sistem u Crnoj Gori su do nivoa visokog obrazovanja osnovane tri privatne škole:

- a) Gimnazija „Luča“, u Podgorici,
- b) Gimnazija „Drita“, u Ulcinju,
- c) „Quality Schools International - Podgorica“, u Podgorici.

U privatnoj gimnaziji „Luča“ nastava se realizuje na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom jeziku), dok se u privatnoj gimnaziji „Drita“ nastava realizuje na albanskom jeziku. Obje gimnazije realizuju javno važeći obrazovni program za gimnaziju koji je usvojio Savjet za opšte obrazovanje i koji je odobrilo i objavilo Ministarstvo prosvjete i nauke.

„Quality Schools International - Podgorica“ u Podgorici realizuje nastavu na engleskom jeziku, na nivoima predškolskog i osnovnog obrazovanja (uzrasta 3-14 godina). Školu pohađa ukupno 40 djece, a nastava se realizuje u skladu sa američkim obrazovnim programima.

Svi učenici ove škole su strani državljeni. Djeca građani Crne Gore mogu u ovoj školi sticati osnovno obrazovanje jedino kao dopunu osnovnom obrazovanju koje se stiče u skladu sa javno važećim obrazovnim programom, dok predškolsko i srednje obrazovanje mogu sticati bez ikakvih ograničenja.

Članom 46 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) se precizira da se privatna ustanova može osnovati ukoliko:

- a) ima dovoljan broj djece, učenika odnosno polaznika;
- b) je donesen, odnosno odobren obrazovni program u skladu sa ovim zakonom, ili je odobren inostrani obrazovni program;

- c) je obezbijeđen vaspitni, odnosno nastavni i drugi stručni kadar, u skladu sa obrazovnim programom;
- d) je obezbijeđen odgovarajući prostor, nastavna sredstva, oprema i drugo, u skladu sa normativima i standardima;
- e) su obezbijeđena sredstva za osnivanje i rad;
- f) su obezbijeđeni higijensko-tehnički uslovi, u skladu sa posebnim propisima.

Kada je riječ o osnivanju osnovnih škola za obrazovanje stranih državljana zakon omogućava izuzeće u odnosu na ispunjenost uslova koji se odnose na broj djece i vaspitni, odnosno nastavni i drugi stručni kadar.

Kada je riječ o visokom obrazovanju, u ovom trenutku u Crnoj Gori funkcioniše ukupno 1 privatni univerzitet i 9 samostalnih privatnih fakulteta.

1.2 Predškolsko vaspitanje i obrazovanje (Pre-primary education)

1.2.1 Organizacija (Organization)

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje se u Crnoj Gori realizuje u skladu sa odredbama Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07).

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje, koje obuhvata djecu do polaska u osnovnu školu, nije obavezno i nije preduslov za poхађanje osnovne škole. Ovaj vid vaspitanja i obrazovanja se u Crnoj Gori ostvaruje u ustanovama predškolskog vaspitanja i obrazovanja, koje se mogu osnivati kao privatne i kao javne ustanove.

Na početku školske 2009/10. godine u Crnoj Gori je licencirana 21 javna ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Ovaj vid usluga ostvaruje se i u pojedinim privatnim organizacijama koje nisu dio mreže ustanova, a koje su od Ministarstva prosvjete i nauke dobile rok da do 31. decembra 2009. godine podnesu zahtjeve za licenciranje, kako bi Ministarstvo prosvjete i nauke moglo na adekvatan način osigurati kvalitet vaspitno-obrazovnog procesa.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje se realizuje: u jaslicama (djeca uzrasta do 3 godine), vrtićima (od 3 godine starosti do polaska u školu) i u okviru drugih vidova organizovanja predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kao što su školice, igraonice, vježbaonice i dr.

U slučajevima kada djeca zbog bolesti ne mogu biti uključena u ustanovu ovaj vid vaspitanja i obrazovanja se može obavljati i u porodici.

Vaspitno-obrazovni program se u predškolskim ustanovama u Crnoj Gori realizuje na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom) i na albanskom jeziku.

1.2.2 Obrazovni program/procjena (Curriculum/assessment)

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje ostvaruje se prema obrazovnom programu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kojim se utvrđuju: ciljevi i zadaci vaspitno-obrazovnog rada, broj djece u vaspitnim grupama, vrste, obim i oblici trajanja vaspitno-obrazovnog rada.

Obrazovni program se realizuje kao:

- Cjelodnevni (trajanje 6 do 10 časova),
- Poludnevni (trajanje 4 do 6 časova),
- Kraći (trajanje 3 do 4 časa),
- Specijalizovani (trajanje 3 do 4 časa).

Na osnovu obrazovnog programa donose se sljedeći programi:

- Primarni program – koji definiše obim i oblike vaspitno-obrazovnog rada sa djecom u jaslicama i vrtićima do polaska u osnovnu školu,
- Kraći program - koji utvrđuje sadržaj kontinuiranih ili povremenih aktivnosti koje se mogu organizovati jednom ili više puta nedeljno, u trajanju do 4 sata,
- Specijalizovani program – koji utvrđuje sadržaj vaspitno-obrazovnog rada iz: muzičke, baletske i likovne umjetnosti, ritmike, sporta i rekreativne, lutkarstva, stranih jezika,

- Posebni program - koji utvrđuje oblike i sadržaj vaspitno-obrazovnog rada za djecu sa smetnjama u razvoju, koja se ne mogu uključiti u redovne grupe. Za djecu koja se mogu uključiti u redovne grupe, pored zajedničkog, realizuju se i individualni programi.

Primarni i posebni program predškolskog vaspitanja i obrazovanja utvrđuje Savjet za opšte obrazovanje.

Unutar predškolske ustanove se organizuju vaspitne grupe, čija se veličina za primarni program kreće od 12 (za djecu do dvije godine), 14 (za djecu od dvije do tri godine), 10 (za djecu u mješovitoj grupi do tri godine), 20 (za djecu od tri do četiri godine), 24 (za djecu od četiri do pet godina), 25 (za djecu od pet do šest godina) i 20 (za djecu u mješovitoj grupi od tri do šest godina), s tim da se broj djece u vaspitnoj grupi može smanjiti u slučaju kada su u vaspitnu grupu uključena djeca sa posebnim potrebama.

Broj djece u vaspitnim grupama za kraći, specijalizovani, posebni i druge programe utvrđuje se tim programima.

1.2.3 Vaspitači (Teachers)

Vaspitno-obrazovni rad u ustanovi obavljaju:

- Vaspitač (rad sa djecom uzrasta od tri godine do polaska u školu, dok preventivnu zdravstvenu zaštitu obavlja medicinska sestra pedijatrijskog smjera),
- Vaspitač saradnik (rad sa djecom uzrasta od tri godine do polaska u školu, kao i rad sa djecom u porodici, dok preventivnu zdravstvenu zaštitu obavlja medicinska sestra pedijatrijskog smjera),
- defektolog vaspitač (vaspitno-obrazovni rad sa djecom u razvojnoj grupi),
- stručni saradnik (pruža pomoć vaspitaču i medicinskoj sestri u obavljanju stručnih poslova),
- saradnik (medicinska sestra-saradnik obavlja preventivnu zdravstvenu zaštitu djece, dok vaspitno-obrazovni rad na ostvarivanju specijalizovanog programa obavlja vaspitač-saradnik).

1.3 Obavezno obrazovanje/osnovna škola (Compulsory education/primary school)

1.3.1 Organizacija (Organization)

Osnovno vaspitanje i obrazovanje se u Crnoj Gori realizuje u skladu sa odredbama Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07).

U ovom trenutku u Crnoj Gori osnovno obrazovanje se realizuje u skladu sa obrazovnim programima osmogodišnje osnovne škole, kao i u skladu sa novousvojenim obrazovnim programima devetogodišnje osnovne škole u ukupno 162 osnovne škole u Crnoj Gori.

Osnovno obrazovanje je za svu djecu koja su građani Crne Gore obavezno i besplatno, a nastava se realizuje na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorski jezik) i na albanskom jeziku.

Učenici koji nastavu prate po obrazovnim programima osmogodišnje osnovne škole su u školu upisivani sa 7 godina starosti, dok se učenici koji nastavu prate po obrazovnim programima devetogodišnje osnovne škole, čija je implemetacija fazno počela školske 2004/05. godine, u školu upisuju sa 6 godina starosti.

Školske 2004/05. godine obrazovni programi za devetogodišnju osnovnu školu su počeli da se od prvog razreda primjenjuju u 20 osnovnih škola, nakon toga sljedeće školske 2005/06. godine reformska rješenja su počela da se primjenjuju u još 27 osnovnih škola, naredne školske 2006/07. godine u 28 osnovnih škola, školske 2007/08. godine u 44 osnovne škole, i školske 2008/09. godine u preostale 42 osnovne škole. (Školske 2008/09. godine počela je sa radom nova osnovna škola koja implementira reformska rješenja po rasporedu grupe škola koja je sa implementacijom otpočela školske 2007/08. godine, jer su učenici ranije nastavu pratili u skladu sa ovim rasporedom).

S obzirom na to da je na početku reforme donešena odluka da će se rješenja primjenjivati fazno u pogledu broja škola i u pogledu razreda u kojima se primjenjuju, u ovom trenutku u Crnoj Gori postoji razlika u pogledu toga u kojim se školama, odnosno razredima pojedinačnih škola, primjenjuju obrazovni programi devetogodišnje osnovne škole, s tim da će počev od školske

2012/13. godine, u skladu sa niže navedenom dinamikom, u svim razredima svih osnovnih škola biti u potpunosti primjenjivani obrazovni programi devetogodišnje osnovne škole.

Grupa škola	Razred	Školska godina									
		2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	
Početak implementacije školske 2004/05	1	S	N	N	N	N	N	N	N	N	
	2	S	S	N	N	N	N	N	N	N	
	3	S	S	S	N	N	N	N	N	N	
	4	S	S	S	S	N	N	N	N	N	
	5	S					N	N	N	N	
	6	S	S	N	N	N	N	N	N	N	
	7	S	S	S	N	N	N	N	N	N	
	8	S	S	S	S	N	N	N	N	N	
	9						N	N	N	N	
Početak implementacije školske 2005/06	1	S	S	N	N	N	N	N	N	N	
	2	S	S	S	N	N	N	N	N	N	
	3	S	S	S	S	N	N	N	N	N	
	4	S	S	S	S	S	N	N	N	N	
	5	S	S					N	N	N	
	6	S	S	S	N	N	N	N	N	N	
	7	S	S	S	S	N	N	N	N	N	
	8	S	S	S	S	S	N	N	N	N	
	9							N	N	N	
Početak implementacije školske 2006/07	1	S	S	S	N	N	N	N	N	N	
	2	S	S	S	S	N	N	N	N	N	
	3	S	S	S	S	S	N	N	N	N	
	4	S	S	S	S	S	S	N	N	N	
	5	S	S	S	S				N	N	
	6	S	S	S	S	N	N	N	N	N	
	7	S	S	S	S	S	N	N	N	N	
	8	S	S	S	S	S	S	N	N	N	
	9							N	N	N	
implementacija škole	1	S	S	S	S	N	N	N	N	N	

Grupa škola	Razred	Školska godina																		
		2004/05		2005/06		2006/07		2007/08		2008/09		2009/10		2010/11		2011/12		2012/13		
		2	S		S		S		S	N		N		N		N		N		
Početak implementacije školske 2008/09	3	S		S		S		S		S	N		N		N		N		N	
	4	S		S		S		S		S		S		S	N		N		N	
	5	S		S		S		S									N		N	
	6	S		S		S		S		S	N		N		N		N		N	
	7	S		S		S		S		S		S	N		N		N		N	
	8	S		S		S		S		S		S		S	N		N		N	
	9															N		N		N
	1	S		S		S		S		S	N				N		N		N	
	2	S		S		S		S		S		S		S		N		N		N

S – stari obrazovni programi (osmogodišnji obrazovni programi)

N – novi obrazovni programi (devetogodišnji obrazovni programi)

Osnovno obrazovanje po „stariim“ obrazovnim programima realizuje se u dva ciklusa (4+4 razreda). Realizacija ovih programa podrazumijeva praćenje istih nastavnih predmeta za sve učenike za koje su obrazovni programi definisani na centralnom nivou, a postignuće učenika se iskazuje numeričkim ocjenama (1-5).

Obrazovni programi devetogodišnje osnovne škole se realizuju u okviru tri ciklusa (3+3+3), a učenici u trećem ciklusu imaju mogućnost izbora nastavnih predmeta u skladu sa njihovim potrebama, mogućnostima i interesovanja.

Uspjeh u okviru određenog predmeta iskazuje deskriptivno (razredi 1-3), numerički uz obrazloženje (razredi 4-6) i isključivo numerički u posljednjem ciklusu devetogodišnje osnovne škole (razredi 7-9).

Učenici pojedinih razreda su raspoređeni u odjeljenja koja mogu imati najviše 30 učenika, s tim da odjeljenje sa nastavom na jeziku i pismu manjine može imati manji broj učenika koji ne može biti manji od 50% od broja učenika predviđenog propisom Ministarstva i da se broj učenika u odjeljenju može smanjiti u slučaju kada su u odjeljenja uključena djeca sa posebnim potrebama. Ukoliko postoji potreba odjeljenje može imati i 33 učenika, po odobrenju ministra prosvjete i nauke.

Ako, zbog malog broja učenika, nije moguće organizovati nastavu po razredima i odjeljenjima, odjeljenje se može formirati od učenika dva ili tri razreda istog ciklusa (kombinovano odjeljenje), s

tim da kombinovano odjeljenje od dva razreda može imati do 25 učenika, a kombinovano odjeljenje sastavljeno od tri razreda do 20 učenika.

1.3.2 Obrazovni program (Curriculum)

Osnovno obrazovanje i vaspitanje ostvaruje se na osnovu javno važećeg obrazovnog programa za osnovnu školu, čiji opšti dio utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke na prijedlog Savjeta za opšte obrazovanje, dok posebni dio obrazovnog programa za ovaj nivo obrazovanja utvrđuje sam Savjet za opšte obrazovanje.

Obrazovnim programom utvrđuju se: obavezni predmeti, obavezni izborni predmeti, fakultativni predmeti, slobodne aktivnosti i časovi odjeljenjske zajednice.

Pored obavezognog dijela obrazovnog programa škola je u obavezi da u toku nastavne godine organizuje dopunska nastavu za učenike koji zaostaju u savlađivanju nastavnog gradiva, kao i dodatnu nastavu za učenike koji ostvaruju naročito dobre rezultate i pokazuju posebno interesovanje za proširivanjem znanja iz određenih oblasti.

Ukoliko škola za to ima mogućnosti u obavezi je da organizuje prošireni program koji obuhvata: produženi boravak, jutarnje čuvanje, slobodne aktivnosti i školu u prirodi.

Pored ovoga, škola može organizovati i fakultativnu nastavu, koja postaje obavezna za one učenike koji se za nju opredijele. Ocjene iz predmeta fakultativne nastave ne utiču na opšti uspjeh učenika. Škola, takođe, može realizovati različite oblike vannastavnih (sportske, kulturne, umjetničke, itd.) aktivnosti.

1.3.3 Procjena/sertifikacija/usmjeravanje (Assessment/certification/guidance)

Pored kontinuirane provjere postignuća učenika, koju na osnovu standarda definisanih obrazovnim programom, u svakodnevnom radu sprovodi nastavnik, u Crnoj Gori se sprovode na nivou osnovne škole i eksterne provjere postignuća na kraju svakog ciklusa – u trećem, šestom i devetom razredu.

Na kraju prvog ciklusa (treći razred) sprovodi se provjera znanja iz maternjeg jezika i matematike, na kraju drugog ciklusa (šesti razred) sprovodi se provjera znanja iz maternjeg jezika, matematike i prvog stranog jezika, dok se na kraju završnog razreda organizuje nacionalni ispit kojim će se provjeravati znanja zasnovana na ključnim djelovima nastavnog programa pokazujući nivo pojedinačnih dostignuća učenika za predmete koji će se polagati na ovom ispit: maternji jezik, matematika i jedan predmet koji učenik izabere.

Nacionalni ispit na kraju osnovne škole će biti po prvi put sproveden na kraju školske 2012/13. godine, kada će svi učenici osnovnih škola osnovno obrazovanje u potpunosti sticati u skladu sa obrazovnim programima devetogodišnje osnovne škole.

1.3.4 Nastavnici (Teachers)

Obrazovno-vaspitni rad u školi obavljaju:

- Nastavnici (organizuju i izvode vaspitno-obrazovni rad i rade na njegovom unaprijeđenju),
- Vaspitači (zajedno sa nastavnikom obavljaju nastavu u trajanju od pola radnog vremena u prvom razredu), i
- Stručni saradnici (rade u školi na pedagoško-psihološkim, socijalno-zdravstvenim, bibliotečkim i drugim poslovima vezanim za obrazovno-vaspitni rad u školi).

Nastavu obavljaju:

- u prvom ciklusu: nastavnik razredne nastave, odnosno učitelj i u prvom razredu do pola radnog vremena vaspitač,
- u 4 razredu: nastavnik razredne nastave, odnosno učitelj, a iz stranog jezika predmetni nastavnik,
- u 5 razredu: nastavnik razredne nastave, odnosno učitelj, izuzev nastave stranog jezika, tehnike i informatike, i jednog od predmeta: fizičkog vaspitanja, likovne i muzičke kulture, koje izvodi nastavnik predmetne nastave.
- u 6, 7, 8 i 9 razredu nastavu obavlja nastavnik predmetne nastave.

U odjeljenjima u kojima ima učenika sa posebnim potrebama, pored nastavnika u nastavu su uključeni i stručni saradnici sa specijalnim pedagoškim obrazovanjem (psiholozi, pedagozi, sociolozi, logopedi i defektolozi).

1.4 Neobavezno srednje obrazovanje (Post compulsory secondary education)

1.4.1 Opšte srednje obrazovanje (gimnazija) (General upper secondary education)

1.4.1.1 Organizacija (Organization)

Opšte srednje (gimnazijsko) obrazovanje se u Crnoj Gori realizuje u skladu sa odredbama Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama Zakona o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07). Opšte srednje obrazovanje, koje u Crnoj Gori traje četiri godine, nije obavezno, a realizuje se na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom jeziku) i na albanskom jeziku, u nekoj od ukupno 10 javnih gimnazija ili 11 javnih mješovitih srednjih škola koje realizuju gimnazijske programe i u 2 privatne gimnazije (ukupno 23 škole).

Od ukupnog broja učenika koji u Crnoj Gori stiču srednje obrazovanje njih oko 30% u prosjeku stiče opšte srednje (gimnazijsko) obrazovanje.

Opšte srednje obrazovanje se stiče polaganjem maturskog ispita, koji čini opšti uslov za nastavak obrazovanja na visokoškolskoj ustanovi.

Primjena inoviranih obrazovnih programa za opšte srednje obrazovanje je u Crnoj Gori počela od prvog razreda u svim školama koje realizuju gimnazijske obrazovne programe školske 2006/07. godine.

Odjeljenja u srednjim školama u kojima se stiče gimnazijsko obrazovanje po pravilu imaju 30 učenika, s tim da odjeljenja sa nastavom na jeziku i pismu manjine mogu imati manji broj učenika koji ne može biti manji od 50% od broja učenika predviđenog propisom Ministarstva prosvete i nauke i da se broj učenika u odjeljenju može smanjiti u slučaju kada su u odjeljenja uključena djeca sa posebnim potrebama. Ministarstvo prosvete i nauke može, u izuzetnim uslovima, odobriti upis još tri učenika.

1.4.1.2 Obrazovni program (Curriculum)

Nastava opštег srednjeg obrazovanja se izvodi u skladu sa obrazovnim programom, čiji opšti dio utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke na prijedlog Savjeta za opšte obrazovanje, dok posebni dio obrazovnog programa za ovaj nivo obrazovanja utvrđuje sam Savjet za opšte obrazovanje.

U okviru obrazovnog programa izučavaju se:

- obavezni predmeti,
- izborni predmeti, odnosno grupe predmeta, i
- obavezni izborni sadržaji.

1.4.1.3 Procjena/ sertifikacija/usmjeravanje (Assessment/certification/guidance)

Pored kontinuiranog praćenja postignuća učenika, koje se odvija na osnovu standarda koji su definisani obrazovnim programima za svaki pojedinačni predmet, jednu od najznačajnijih novina unutar obrazovnog sistema čini uvođenje maturskog ispita, koji će po prvi put biti u Crnoj Gori organizovan na kraju školske 2009/10. godine.

Na maturskom ispitu će učenici polagati ispit iz:

- maternjeg jezika i književnosti,
- matematike ili stranog jezika, i
- dva izborna predmeta.

U cilju pripreme učenika i svih uključenih u realizaciju maturskog ispita Ispitni centar je već realizovao dva probna testiranja (2008 i 2009. godine) kojima su bili obuhvaćeni svi učenici koji će juna 2010. godine polagati prvi eksterni (maturski) ispit.

1.4.2 Nastavnici (Teachers)

Obrazovno-vaspitni rad u gimnaziji obavljuju:

- nastavnici,
- saradnici u nastavi, i
- stručni saradnici.

1.4.3 Stručno obrazovanje

1.4.3.1 Organizacija škola

Srednje stručno obrazovanje se u Crnoj Gori realizuje u skladu sa odredbama Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama Zakona o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) (Aneks 202).

Od ukupnog broja učenika koji u Crnoj Gori stiču srednje obrazovanje njih oko 70% u prosjeku stiče srednje stručno obrazovanje.

U skladu sa zakonskim odredbama stručno obrazovanje u Crnoj Gori se može realizovati kao:

- Niže stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine),
- Srednje stručno obrazovanje (u trajanju od tri ili četiri godine), i
- Više stručno obrazovanje (u trajanju do dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja).

Srednje stručno obrazovanje nije obavezno, a realizuje se na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorski jezik) ili na albanskom jeziku u 3 srednje mješovite škole, na teritorijama opština Tuzi, Plava i Ulcinja.

Iako je nova zakonska regulativa otvorila mogućnost za postojanjem viših stručnih škola u Crnoj Gori u ovom trenutku ne postoji niti jedna ustanova u kojoj se realizuje ovaj vid obrazovanja.

Oblast stručnog obrazovanja grupisana je u 14 područja rada. Svako od ovih područja rada ima svoju kvalifikacionu strukturu/okvir, koja na jasan i razumljiv način pokazuje vezu i odnose između kvalifikacija i njihovih nivoa u određenom području rada, kako po horizontali tako i po vertikali, pri čemu je ova struktura razvojno koncipirana - otvorena za dopunu novim zanimanjima, u skladu sa potrebama i promjenama na tržištu rada i cjeloživotnog učenja.

Trenutno se u školama u kojima se realizuje srednje stručno obrazovanje izvode obrazovni programi za ukupno 53 obrazovna profila u četvorogodišnjem trajanju, 28 obrazovnih profila u trogodišnjem trajanju i 2 obrazovna profila u dvogodišnjem trajanju.

Završetkom obrazovnih programa (formalnog obrazovanja) stiče se nivo obrazovanja, tj. stepen stručne spreme, odnosno kvalifikacija nivoa obrazovanja, koji se potvrđuje diplomom i daje takav opseg opštег i stručnog znanja koji omogućava lični i profesionalni razvoj, koji znači i mogućnost nastavka obrazovanja i mogućnost uključivanja na tržište rada.

Pored kvalifikacije nivoa obrazovanja, završetkom obrazovanja po određenom obrazovnom programu stiče se jedna ili više stručnih kvalifikacija, koje omogućavaju uključivanje na tržište rada. Stručna kvalifikacija je, dakle, formalno priznata sposobljenost za obavljanje poslova u okviru zanimanja, na određenom nivou zahtjevnosti.

Ukupno trajanje obrazovanja u dvogodišnjim stručnim školama je 2.208 časova, u trogodišnjim stručnim školama 3.360 i u četvorogodišnjim 4.512 časova. Maksimalan nedjeljni fond časova kod svih obrazovnih programa i vrsta škola je 32. Nastavna godina traje 36 sedmica, a u završnom razredu 33 sedmice.

Odjeljenja u srednjim školama u kojima se stiče stručno obrazovanje po pravilu imaju 30 učenika, s tim da odjeljenja sa nastavom na jeziku i pismu manjine mogu imati manji broj učenika koji ne može biti manji od 50% od broja učenika predviđenog propisom Ministarstva prosvjete i nauke i da se broj učenika u odjeljenju može smanjiti u slučaju kada su u odjeljenja uključena djeca sa posebnim potrebama. Ministarstvo prosvjete i nauke može, u izuzetnim uslovima, odobriti upis još tri učenika.

Članom 3 Zakona o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07), definisano je da „stručno obrazovanje obavljaju škole (školski oblik) ili druga pravna i fizička lica (poslodavac) zajedno sa školom (dualni oblik)“.

Odredbama Zakona o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) propisano je da:

- nivo postignuća praktičnog obrazovanja učenika koji se obrazuju kod poslodavca provjeravaju udruženje i škola, na kraju svake nastavne godine;
- učenik ima pravo na naknadu za vrijeme trajanja ugovora o obrazovanju kod poslodavca;
- ako udruženje ne omogući učeniku praktično obrazovanje kod drugog poslodavca, učenik ima pravo da nastavi obrazovanje u školi;
- za vrijeme trajanja praktičnog obrazovanja kod poslodavca učenik ostvaruje prava iz radnog odnosa, u skladu sa propisima o radu;
- nadzor nad sprovodenjem odredaba zakona koje se odnose na status učenika kod poslodavca vrši inspekcija nadležna za rad, a nadzor nad odredbama zakona koje se odnose na obrazovanje učenika kod poslodavca vrši inspekcija nadležna za obrazovanje.

Obrazovanje učenika u dualnom obliku u Crnoj Gori počelo je u školskoj 2004/05. godini. Nastava je organizovana po obrazovnom programu: „Frizer u tri škole“ i po obrazovnom programu: „Automehaničar u jednoj školi“. Obrazovanje je u dualnom obliku do sada steklo 127 učenika.

U toku samog trajanja obrazovanja uočeno je da je interesovanje poslodavaca za prijem učenika u dualni oblik obrazovanja bilo vrlo malo i kod učenika je uočen smanjen interes za upis u dualni oblik obrazovanja, tako da se od školske 2007/08. ne raspisuje konkurs za upis učenika u dualni oblik obrazovanja.

Sagledavanjem svih elemenata organizacije i realizacije dualnog oblika obrazovanja u Crnoj Gori, kao i stvarnu zainteresovanost i spremnost privrede da bude aktivni učesnik u praktičnom obrazovanju učenika i u kreiranju sistema stručnog obrazovanja, nadležne institucije su došle do zaključka da rješenja u Zakonu o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07), vezano za dualni oblik obrazovanja kao poseban oblik obrazovanja, treba modifikovati. Praktično obrazovanje u stručnim školama treba definisati kao kombinaciju obrazovanja u školi i kod poslodavca i da se kod svakog obrazovnog programa, predviđi obavezno izvođenje praktičnog obrazovanja i u školi i kod poslodavca. Ukoliko za to postoji interesovanje i odgovarajući uslovi kod poslodavca, praktično obrazovanje se u cijelini može realizovati kod poslodavca. Ugovore koji se sklapaju sa poslodavcem treba definisati kao individualne – za one učenike koji žele da praktično obrazovanje u cijelini realizuju kod poslodavca koji posjeduje licencu o ispunjavaju materijalnih i kadrovske uslove za obrazovni rad i kolektivne – za učenike koji dio praktičnog obrazovanja realizuju kod poslodavca, a dio u školi.

1.4.3.2 Obrazovni program (Curriculum)

Obrazovni programi stručnog obrazovanja na osnovu kojih se stiče javno važeće obrazovanje se formiraju, po pravilu, na osnovu više standarda zanimanja različitih nivoa zahtjevnosti, koje donosi Ministarstvo rada i socijalnog staranja na prijedlog Savjeta za stručno obrazovanje.

Iako član 6 Zakona o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) definiše da se obrazovni programi vrednuju kreditnim tačkama i da obrazovni programi sadrže module, još uvijek nijesu osigurani preduslovi za kreditno vrednovanje i modularizaciju obrazovnih programa u stručnom obrazovanju, zbog čega je Ministarstvo prosvjete i nauke u okviru projekta koji će se finansirati sredstvima iz Projekta IPA 2007 definisalo neophodne korake za nastavak rada na ovim značajnim pitanjima.

Opšti dio obrazovnog programa za srednje stručno obrazovanje utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke na prijedlog Savjeta za opšte obrazovanje, dok posebni dio obrazovnog programa za stručno obrazovanje utvrđuje Savjet za stručno obrazovanje.

Nastavni plan obrazovnog programa stručnog obrazovanja sadrži:

- Obavezni dio (osnovni predmeti ili moduli obavezni za sve učenike određenog područja rada), i
- Izborni dio (predmeti programski vezani za zanimanje koje učenik bira u skladu sa svojim potrebama i interesovanjima).

Okvirne nastavne planove za obrazovne programe dvogodišnjih, trogodišnjih i četvorogodišnjih stručnih škola je marta 2002. godine usvojio raniji Nacionalni savjet za obnovu nastavnih planova i

programa, koji je prestao sa radom nakon obavljanja svojih nadležnosti u oblasti obnove nastavnih planova i programa.

Ove okvirne nastavne planove je juna 2008. godine dopunio Savjet za opšte obrazovanje.

Od početka primjene novih zakonskih rješenja u oblasti srednjeg stručnog obrazovanja, do sada su utrađena ukupno 83 obrazovna programa u svih 14 područja rada.

1.4.3.3 Procjena/kvalifikacije (Assessment/qualifications)

Zakonom o stručnom obrazovanju predviđeno je polaganje:

- Praktičnog ispita – nakon završene dvogodišnje stručne škole.

Ispit se sastoji iz:

- izrade praktičnog rada, i
- odbrane praktičnog rada.
- Završnog ispita – nakon završene trogodišnje stručne škole.

Ispit se sastoji iz:

- pismenog ispita iz maternjeg jezika i književnosti,
- usmenog ispita iz stručno-teorijskog predmeta, i
- praktičnog rada sa odbranom.
- Stručnog ispita – nakon završene četvorogodišnje stručne škole, sprovodi Ispitni centar i sastoji se od ispita iz:
  - Maternjeg jezika i književnosti, i
  - Matematike ili prvog stranog jezika, u zavisnosti od obrazovnog profila,
  - Stručno-teorijskog predmeta,
  - Stručnog rada;
- Diplomskog ispita – nakon završene više stručne škole.

Ispit se sastoji iz

- pismenog ili usmenog ili i pismenog i usmenog ispita iz stručno-teorijskog predmeta, i
- diplomskog rada.
- Majstorskog ispita – za učenike koji su završili trogodišnju stručnu školu, položili završni ispit i imaju tri godine radnog iskustva u struci, kao i za učenike koji su završili četvorogodišnju stručnu školu, koji su položili stručni ispit i imaju dvije godine radnog iskustva u struci. Koncept majstorskog ispita u Crnoj Gori još uvijek nije razrađen.

Program praktičnog, završnog, stručnog i diplomskog ispita se utvrđuje obrazovnim programom za svaku struku.

1.4.3.4 Napredovanje/usmjeravanje/prohodnost (Progression/guidance/transition arrangements)

Nakon uspješnog završetka dvogodišnjeg obrazovanja moguće je, upisom u odgovarajući razred, nastaviti obrazovanje u trogodišnjim školama, uz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita, a za organizaciju i realizaciju praktičnog ispita kao cjeline zadužena je škola.

U odgovarajući razred srednje stručne škole u četvorogodišnjem trajanju može se upisati i učenik koji je završio dvogodišnju školu, uz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita, za čiju je organizaciju i realizaciju ispita kao cjeline, takođe, zadužena škola.

Dodatnim obrazovanjem u trajanju do dvije godine i polaganjem stručnog ispita, učenik koji je završio trogodišnju stručnu školu može završiti stručnu školu u četvorogodišnjem trajanju.

Učenik koji je završio srednju stručnu školu u trogodišnjem trajanju može se upisati u četvrti razred četvorogodišnje stručne škole, pod uslovom da je položio utvrđene dopunske i diferencijalne ispite.

Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) je predviđeno da se kandidati koji su položili stručni ispit mogu direktno upisati u odgovarajuću višu školu. U višu školu se mogu upisati i oni koji su završili trogodišnju stručnu školu i položili majstorski ispit, pod uslovom da polože ispite koji odgovaraju ispitima iz opšteobrazovnih predmeta stručnog ispita.

Učenik može tokom školovanja promijeniti upisani obrazovni program - profil samo nakon završenog prvog razreda. Učenik trogodišnje stručne škole može promijeniti upisani obrazovni

program nakon prvog ili drugog razreda, u okviru istog područja rada. Prelazak sa jednog obrazovnog profila na drugi vrši se polaganjem dopunskih, odnosno diferencijalnih ispita.

Dopunske i diferencijalne ispite polaže lice koje poslije završenog stručnog obrazovanja želi da stekne obrazovanje u gimnaziji.

Za utvrđivanje i realizaciju svih dopunskih i diferencijalnih ispita nadležna je škola.

Lice koje je završilo četvorogodišnju stručnu školu, a koje želi da stekne gimnazijsku maturu može da pohađa maturski tečaj, koji traje najduže godinu dana, a organizuje ga i izvodi gimnazija.

Lice koje je završilo gimnaziju, a koje želi da stekne diplomu četvorogodišnje stručne škole može da pohađa stručni tečaj, koji traje najduže godinu dana, a organizuje ga i izvodi stručna škola.

Odrasli koji žele da steknu kvalifikaciju nivoa obrazovanja, obrazuju se po prilagođenim javno važećim obrazovnim programima formalnog obrazovanja.

Za upis na određeni studijski program kandidati su dužni da polože i dopunske ispite, koji su kao dodatni uslovi za upis utvrđeni odgovarajućim pravilnikom.

Lice koje nema odgovarajuće srednje obrazovanje dužno je da položi diferencijalni ispit, koji je kao dodatni uslov za upis utvrđen odgovarajućim pravilnikom.

Bliži detalji o upisu na studijske programe definisani su odgovarajućim pravilnikom o uslovima, kriterijumima i postupku upisa u prvu godinu studija, čije su izmijene u toku.

1.4.4 Nastavnici (Teachers)

Obrazovno-vaspitni rad u stručnom obrazovanju obavljuju:

- Nastavnici,
- Stručni saradnici,
- Saradnici u nastavi,
- Nastavnici praktičnog obrazovanja (obavlja praktično obrazovanje u školi),
- Instruktori praktičnog obrazovanja (obavlja praktično obrazovanje u objektima van škole).

1.5 Visoko obrazovanje (High education)

1.5.1.1 Organizacija (Organization)

Reforma visokog obrazovanja u Crnoj Gori je počela usvajanjem novog Zakona o visokom obrazovanju 2003. godine (Sl. list RCG, br. 60/03), a nastavljena je usvajanjem Statuta Univerziteta Crne Gore 2004. godine i pripremom podzakonskih akata za njihovu implementaciju, čime je stvoren normativni okvir visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Univerzitet Crne Gore je u tom periodu bio jedina ustanova za više i visoko obrazovanje u Crnoj Gori. Primjena principa Bolonjske deklaracije je na prvoj godini studija na svim fakultetima Gore počela akademске 2004/05. godine.

Novi Zakon o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) omogućio je reformu visokog obrazovanja, prvenstveno u cilju povećanja efikasnosti studija i usaglašavanja sistema sa evropskim tendencijama u visokom obrazovanju na principima Bolonjske deklaracije i Lisabonske konvencije.

Visoko obrazovanje se u Crnoj Gori stiče na univerzitetu i drugim ustanovama, koje mogu biti osnovane kao javne i privatne, pri čemu univerzitet mora da realizuje najmanje pet različitih studijskih programa iz najmanje tri oblasti nauke i umjetnosti.

Univerzitet ima svojstvo pravnog lica, a njegove organizacione jedinice su:

- fakulteti,
- akademije,
- instituti i
- visoke škole, koji nemaju svojstvo pravnog lica.

Privatne ustanove visokog obrazovanja u Crnoj Gori može da osniva domaće i strano fizičko ili pravno lice.

Privatna ustanova koja je akreditovana od strane druge države ili organizacije dužna je da sertifikat o toj akreditaciji podnese Savjetu za visoko obrazovanje, koji sprovodi postupak njegove ocjene, u skladu sa svojim aktom.

Ustanova visokog obrazovanja može da počne sa radom tek nakon dobijanja akreditacije od strane Savjeta za visoko obrazovanje i licence od strane Ministarstva prosvjete i nauke.

Trenutno se visoko obrazovanje u Crnoj Gori stiče na:

- jednom državnom univerzitetu - Univerzitet Crne Gore
- jednom privatnom univerzitetu - Univerzitet „Mediteran“, i
- 9 samostalnih privatnih fakulteta.

Univerzitet Crne Gore ima 19 univerzitetskih jedinica, 3 instituta i 4 samostalna studijska programa i na njemu se realizuje 76 studijskih programa na osnovnim studijama. Ovaj Univerzitet je u studijskoj 2008/09. godini pohađalo oko 21.000 studenata.

Privatni Univerzitet Mediteran ima 6 univerzitetskih jedinica, na kojima se realizuje 11 programa na osnovnim studijama i pohađa ga oko 2.000 studenata.

Postojeći samostalni fakulteti u Crnoj Gori su:

- Fakultet za poslovni menadžment (Bar), sa 6 studijskih programa osnovnih studija,
- Fakultet za državne i evropske studije (Podgorica), sa 1 studijskim programom osnovnih studija,
- Visoka škola sestrinstva „Kraljica Jelena“ (Igalo), sa 1 studijskim programom osnovnih studija,
- Humanističke studije (Podgorica), sa 2 studijska programa osnovnih studija,
- Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis (Podgorica), sa 1 studijskim programom osnovnih studija,
- Fakultet pravnih nauka (Podgorica), sa 1 akreditovanim programom osnovnih studija,
- Fakultet za informacione sisteme i tehnologije (Podgorica), sa 3 studijska programa osnovnih studija,
- Fakultet za menadžment u saobraćaju i komunikacijama (Berane), sa 3 studijska programa osnovnih studija, i
- Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment (Sveti Stefan), sa 1 studijskim programom osnovnih studija.

Na privatnim fakultetima visoko obrazovanje u Crnoj Gori stiče oko 2.400 studenata.

Visoko obrazovanje u Crnoj Gori je djelatnost od javnog interesa koja omogućava sticanje diplome:

- primijenjenih osnovnih studija;
- akademskih osnovnih studija;
- specijalističkih studija;
- primijenjenih magistarskih studija;
- akademskog naziva magistra nauka;
- akademskog naziva doktora nauka.

Ustanova i njene organizacione jedinice ostvaruju obrazovanje i kroz raznovrsne programe stručnog usavršavanja i osposobljavanja.

1.5.1.2 Obrazovni program (Curriculum)

Obrazovna djelatnost na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori se ostvaruje kroz:

- akademske, i
- primijenjene studijske programe.

Studijski programi se organizuju kao:

- osnovni,

- postdiplomski,
- doktorski.

Osnovne akademske studije traju najmanje 3, a najviše 4 godine (180 ili 240 ECTS kredita), a osnovne primjenjene studije traju 3 godine (180 ECTS kredita).

Studije medicine traju 6 (360 ECTS kredita), a stomatologije i farmacije 5 godina (300 ECTS kredita).

Postdiplomske specijalističke studije traju 1 godinu (60 ECTS kredita).

Postdiplomske magistarske studije (akademske i primjenjene) traju 1 godinu (60 ECTS kredita) nakon specijalističkih studija, a dvije godine (120 ECTS kredita) nakon osnovnih studija.

Doktorske studije traju 3 godine (180 ECTS kredita).

Stepeni i diplome koji se stiču nakon završenih studija su:

- diploma primjenjenih osnovnih studija – nakon završenih primjenjenih osnovnih studija (studijski program u trajanju od tri godine),
- diploma akademskih osnovnih studija – nakon završenih istraživački orientisanih studija (studijski program u trajanju od najmanje tri godine),
- diploma specijalističkih studija – nakon završenog studijskog programa u trajanju od godinu dana na postdiplomskim studijama,
- diploma primjenjenih magistarskih studija – nakon završenog primjenjenog studijskog programa u trajanju od jedne ili dvije godine na primjenjenim magistraskim postdiplomskim studijama i odbrane magistarskog rada (jedna godina je nakon završenih postdiplomskih specijalističkih studija i osnovnih studija u trajanju četiri godine, a dvije godine nakon osnovnih studija u trajanju tri godine),
- diploma akademskog naziva magistra nauka – nakon završenog studijskog programa u trajanju od jedne ili dvije godine na akademskim magistraskim postdiplomskim studijama i odbrane magistarskog rada (jedna godina je nakon završenih postdiplomskih specijalističkih studija i osnovnih studija u trajanju četiri godine, a dvije godine nakon osnovnih studija u trajanju tri godine),
- diploma akademskog naziva doktora nauka – nakon završenog studijskog programa u trajanju od tri godine, a nakon sticanja diplome akademskog naziva magistra nauka i odbrane doktorske disertacije.

Informacije o programu koji je student pohađao se opisuje u „dopuni diplome“, koja se obavezno izdaje uz diplomu o završenim studijama.

U formulisanju svojih pravila studiranja, javna ustanova polazi od Evropskog sistema prenosa kredita (ECTS -European Credit Transfer System), pri čemu obim studijskog programa koji se izvodi u jednoj godini iznosi 60 (ECTS) kredita.

1.6 Obrazovanje odraslih (Adult Education)

1.6.1 Organizacija (Organization)

Reformskim procesom u Crnoj Gori po prvi put se obrazovanje odraslih tretira na kvalitativno nov način i ravnopravno sa ostalim segmentima obrazovnog sistema. Ovakav koncept je prezentovan u „Knjizi promjena“ i kasnije je pretočen u odredbe Zakona o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07), kojim se precizira da je obrazovanje odraslih dio jedinstvenog sistema.

Obrazovanje odraslih u Crnoj Gori je regulisano odredbama Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama Zakona o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07).

Pored ova dva zakona pitanja obrazovanja odraslih se definišu i odredbama posebnih propisa u okviru osnovnog, srednjeg opštег, stručnog i visokog obrazovanja.

Konceptualni okvir za unaprijeđenja oblasti obrazovanja odraslih prirpemljen je u okviru Projekta: „Tehnička podrška stručnom obrazovanju i obuci u Crnoj Gori“ (2002-2003. godine), koji je finasirala Evropska unija, a realizovala Evropska agencija za rekonstrukciju, a u okviru kojega su

pripremljena dokumenta koja su kasnijim usvajanjem i primjenom uspostavila osnove daljeg razvoja ovog segmenta obrazovanja. To su:

- Metodološke osnove izrade standarda zanimanja,
- Metodologija izrade obrazovnih programa u stručnom obrazovanju,
- Analiza potreba za obrazovanjem i stručnim usavršavanjem,
- Metodologija za pripremanje i izvođenje programa obuke za odrasle,
- Polazne osnove za prilagođavanje izvođenja obrazovnih programa obrazovanju odraslih u oblasti stručnog obrazovanja.

Pored ovih dokumenata, osnove za razvoj i dalje unaprijeđenje sistema obrazovanja odraslih navedene su i u okviru sljedećih dokumenata koje je pripremilo Ministarstvo prosvjete i nauke, a usvojila Vlada:

- Strateški plan reforme obrazovanja za period od 2005-2009. godine,
- Strategiju za uvođenje ICT u obrazovni sistem do nivoa Univerziteta,
- Strategiju obrazovanja odraslih za period od 2005-2015. godine,
- Plan obrazovanja odraslih za period od 2006-2010. godine,
- Razvoj ljudskih resursa: Crna Gora 2007-2017. godine.

Pored Ministarstva prosvjete i nauke sa reformom obrazovanja značajnu ulogu u oblasti obrazovanja odraslih dobija i Ministarstvo rada i socijalnog staranja, čime se ostvaruje povezanost između svijeta obrazovanja i svijeta rada.

Uvažavajući princip decentralizacije i socijalnog partnerstva institucije i stručna tijela koja su formirana u toku reforme utemeljena su na novim osnovama, stvarajući osnove socijalnog partnerstva i zajedničkog djelovanja, u kojima posebno značajnu ulogu imaju:

- Centar za stručno obrazovanje – koji obavlja razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih,
- Savjet za obrazovanje odraslih, kao najvažnije stručno tijelo za ovu oblast, formiran na tripartitnom principu, po osnovu koga jednu trećinu članova predlaže Ministarstvo prosvjete i nauke i Zavod za školstvo, jednu trećinu Centar za stručno obrazovanje i ministarstvo nadležno za poslove rada i socijalnog staranja i jednu trećinu Udruženje poslodavaca i Sindikat,
- Zavod za zapošljavanje,
- Ispitni centar,
- Zavod za školstvo,
- Privredna komora,
- Unija poslodavaca,
- Sindikat,
- Uprava za kadrove,
- Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća i dr.

1.6.1.1 Obrazovni program (Curriculum)

Zakon o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) definiše da odrasli u Crnoj Gori mogu sticati obrazovanje po programima osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja putem organizovanog procesa obrazovanja – kod organizatora obrazovanja odraslih (škola, specijalizovana ustanova za obrazovanje odraslih) - formalno obrazovanje, ali kroz oblike neformalnog i informalnog učenja.

Programe obrazovanja (trainig programmes) za osposobljavanje, prekvalifikaciju, dokvalifikaciju, usavršavanje, specijalizaciju zaposlenih i nezaposlenih donosi Ministarstvo rada i socijalnog staranja, na prijedlog Savjeta za obrazovanje odraslih.

Prije utvrđivanja prijedloga programa obrazovanja Savjet za obrazovanje odraslih pribavlja mišljenje zainteresovanih ministarstava, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Udruženja poslodavaca, Privredne komore i stručnih institucija za datu oblast.

Osnov za izradu kako obrazovnih programa na osnovu kojih se stiče javno važeće obrazovanje (kvalifikacija nivoa obrazovanja) tako i programa usavršavanja i osposobljavanja na osnovu kojih

se stiče stručna kvalifikacija, u skladu sa zakonom, čini standard zanimanja. Standarde zanimanja donosi ministarstvo nadležno za poslove rada, a na predlog Savjeta za stručno obrazovanje (koji prethodno pribavlja mišljenja Zavoda za zapošljavanje, Privredne komore, Saveza sindikata i dr.).

Ovako definisan zakonski okvir omogućio je da u proteklom periodu Odjeljenje za obrazovanje odraslih u okviru Centra za stručno obrazovanje, u saradnji sa relevantnim stručnjacima za održenu oblast, pripremi 61 program obrazovanja za ospozobljavanje za zanimanja.

Pored ovoga, u protekom periodu Savjet za obrazovanje odraslih je akreditovao i programe obuke (training programmes) za sticanje ključnih vještina na predlog organizatora obrazovanja odraslih i drugih institucija i organizacija.

Program osnovnog obrazovanje odraslih i elementarnog funkcionalnog opismenjavanja u Crnoj Gori realizuje se u tri postojeća radnička i narodna univerziteta (Podgorica, Nikšić i Herceg Novi), a u skladu sa odredbama Zakona o obrazovanja odraslih i u osnovnim školama i kod organizatora obrazovanja odraslih koji imaju licencu.

Obrazovanje odraslih za zanimanje, prekvalifikaciju, dokvalifikaciju i ospozobljavanje realizuje se kod organizatora obrazovanja odraslih, srednjim stručnim školama i centrima za obuku (koje su osnovali Ministarstvo prosvjete i nauke i Zavod za zapošljavanje, a koji su smješteni u stručnim školama).

Trenutno u Crnoj Gori ima 30 licenciranih organizatora obrazovanja odraslih, koji mogu biti fizička i pravna lica, koja licencu za rad dobijaju od Ministarstva prosvjete i nauke, a na osnovu dokaza o prethodno ispunjenim uslovima propisanim zakonom i posebnim pravilnikom.

Dodatac podstrek razvoju obrazovanja odraslih pružen je 2007. godine, kada je formirano Udruženje licenciranih organizatora obrazovanja odraslih.

1.6.2 Nastavnici (Teachers)

Dosadašnji zakonski propisi nijesu posebno obavezivali organizatore obrazovanja odraslih u pogledu potrebne stručne kvalifikacije koju treba da posjeduju lica koja se bave obrazovanjem odraslih.

Kategorija lica koja rade u obrazovanju odraslih obuhvata najrazličitije stručnjake, koji se međusobno veoma razlikuju, kako po nivou obrazovanja, tako i u pogledu obrazovnog profila. Osnovni nedostaci koji se mogu identifikovati kada je riječ o andragoško-metodičkoj ospozobljenosti kadrova koji rade u obrazovanju odraslih odnose se na nedostatak temeljnog andragoškog i pedagoškog obrazovanja.

Zakon o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) u članu koji se odnosi na realizatore programa obrazovanja, precizira da „obrazovanje odraslih izvode nastavnici, saradnici u nastavi, odnosno instruktori praktičnog obrazovanja, predavači, voditelji i drugi stručni radnici“, koji, po pravilu, treba da imaju andragoško obrazovanje i druge uslove propisane zakonom kojim se reguliše odgovarajuća oblast obrazovanja odraslih.

Centar za stručno obrazovanje je u skladu sa ciljevima i zadacima Strategije i Plana obrazovanja odraslih pripremio Program andragoškog ospozobljavanja kadra koji radi u obrazovanju odraslih koji je usvojio Savjet za obrazovanje odraslih 2006. godine.

2. Statistika: molimo navedite statističke podatke o učenicima/studentima i nastavnicima/trenerima na različitim nivoima obrazovnog sistema, uključujući stručno obrazovanje i obuku (VET) i obrazovanje za odrasle. Ukoliko je moguće iznesite procjenu očekivanog razvoja u narednih deset godina. Navedite statističke podatke o državnim, i ukoliko je moguće privatnim finansijskim izvorima dodijeljenim obrazovanju na nacionalnom nivou (u % BDP i nacionalnog budžeta)

U Crnoj Gori postoji 21 predškolska ustanova, 162 osnovne škole (sa 281 pripadajućim područnim odjeljenjem) i 49 srednjih škola, od čega su dvije privatne. Nastava se u Crnoj Gori realizuje na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom jeziku), albanskom jeziku ili dvojezično.

	Nastava na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom jeziku)	Nastava na albanskom jeziku	Dvojezična nastava
Broj predškolskih ustanova	19	0	2
Broj osnovnih škola	150	6	6
Broj srednjih škola	45	1	3

Strukturu srednjih škola u Crnoj Gori čine:

	Javne	Privatne
Gimnazija	10	2
Stručna škola	26	0
Mješovita stručna škola	11	0
UKUPNO:	47	2

U tabeli koje slijedi dat je prikaz ukupnog broja učenika na nivou predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja u posljednje četiri školske godine:

Ukupan broj djece/učenika	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Predškolsko vaspitanje	10 808	11 034	11 555	12 089
Osnovno obrazovanje	74 759	75 176	75 058	74 220
Srednje obrazovanje	31 990	31 647	31 381	31 333

Od ukupnog broja učenika nastavu na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom jeziku) je pohađalo:

Broj djece/učenika	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Predškolsko vaspitanje	10 599	10 827	11 396	11 896
Osnovno obrazovanje	71 431	71 850	71 714	70 791
Srednje obrazovanje	30 821	30 485	30 141	30 110

26 Obrazovanje i kultura

Broj učenika koji je u toku ove četiri školske godine na različitim nivoima obrazovanja nastavu pratio na albanskom jeziku dat je u sljedećoj tabeli:

Broj djece/učenika	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Predškolsko vaspitanje	209	207	159	193
Osnovno obrazovanje	3 328	3 326	3 344	3 429
Srednje obrazovanje	1 169	1 162	1 240	1 223

Ukupan broj učenika u srednjem stručnom i srednjem opštem obrazovanju u posljednje četiri školske godine je iznosio:

Ukupan broj djece/učenika	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Srednje stručno obrazovanje	21 954	21 696	21 559	21 495
Srednje opšte obrazovanje	10 036	9 951	9 822	9 838

Od ovog ukupnog broja nastavu je na jeziku koji je u službenoj upotrebi (crnogorskom jeziku) pratilo:

Broj djece/učenika	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Srednje stručno obrazovanje	21 476	21 255	21 108	21 069
Srednje opšte obrazovanje	9 345	9 230	9 033	9 041

Na albanskom jeziku nastavu je u posljednje četiri godine u srednjim školama pohađalo:

Broj djece/učenika	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Srednje stručno obrazovanje	478	441	451	426
Srednje opšte obrazovanje	691	721	789	797

Broj učenika koji su u toku posljednje četiri školske godine sticali srednje stručno obrazovanje u različitim područjima rada dat je u sljedećoj tabeli:

Područje rada	Školska godina			
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Geodezija i građevinarstvo	603	608	728	768
Ekonomija, pravo i administracija	4 026	4 220	4 379	4 811
Elektrotehnika	3 093	2 836	2 770	2 773
Metalurgija	68	123	137	121
Hemija, nemetali i grafičarstvo	341	323	271	226
Mašinstvo i obrada metala	2 061	1 948	1 705	1 659
Kultura, umjetnost, javno informisanje	276	266	252	250
Poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane	579	635	597	710
Saobraćaj	1 653	1 644	1 745	1 683
Šumarstvo i obrada drveta	104	143	125	131
Tekstilstvo i kožarstvo	142	97	75	69
Trgovina, turizam i ugostiteljstvo	5 590	5 504	5 494	5 135
Lične usluge	593	525	404	349
Zdravstvo, farmacija i socijalna zaštita	2 825	2 824	2 877	2 810

Sljedeća tabela sadrži pregled broja nastavnog i nenastavnog osoblja po nivoima obrazovanja, s tim da nije moguće izvršiti podjelu kada je riječ o kadru koji radi u srednjim školama, s obzirom na to da u srednjim mješovitim školama isti kadar realizuje nastavu i za gimnazijalne i za programe stručnog obrazovanja.

Broj djece/učenika	Školska godina	
	2007/08	2008/09
Predškolsko vaspitanje nastavni kadar	936	1 009
Predškolsko vaspitanje nenastavni kadar	431	469
Osnovno obrazovanje nastavni kadar	4 692	4 855
Osnovno obrazovanje nenastavni kadar	1 935	1 904
Srednje obrazovanje nastavni kadar	2 257	2 297
Srednje obrazovanje nenastavni kadar	707	723

Dio obrazovnog sistema u Crnoj Gori čine i osnovne muzičke škole, koje učenici pohađaju paralelno sa redovnom osnovnom školom. U Crnoj Gori postoji 15 osnovnih muzičkih škola, od čega 3 rade u okviru srednjih muzičkih škola, a 12 samostalno. U ovih 12 škola trenutno je zaposleno 148 predavača, a ukupan broj učenika osnovnih muzičkih škola dat je u sljedećoj tabeli:

	Školska godina		
	2007/08	2008/09	
Broj upisanih učenika	3 333		3 338

Broj studenata po fakultetima, studijskim programima, vrsti studija (OS – osnovne, SP – specijalističke i MG - magistarske) i načinu studiranja (B – budžet i S - samofinansiranje) na Univerzitetu Crne Gore za poslednje tri akademske godine je dat u sljedećoj tabeli.

FAKULTET (studijski program)	2006/07			2007/08			2008/09		
	OS	SP	MG	OS	SP	MG	OS	SP	MG
Ekonomski fakultet	2 451		393	3 340		458	3 713		582
Elektrotehnički fakultet	1 395			1 557	141		1 568	181	21
Filozofski fakultet	2 715	1		2 366	281		2 320	363	88
Pravni fakultet	1 840		31	2 239	77	33	2 522	101	
Mašinski fakultet	195			194	8		171	8	3
Metalurško-tehnološki fakultet	181			195	3	4	237	30	11
Prirodno-matematički fakultet	523		53	560	53	54	594	56	60
Građevinski fakultet	269			301	3		404	9	
Medicinski fakultet	347			454			521		
Fakultet za pomorstvo	842			1 061	21	55	991	64	25
Muzička akademija	81			80	9		81	12	15
Fakultet likovnih umjetnosti	54			72	4	10	64	24	15
Fakultet dramskih umjetnosti	53			62	7		43	26	7
Fakultet primijenjene fizioterapije	248	52		207	59		221	39	
Fakultet za turizam i hotelijerstvo	721	52	56	986	64	34	1 163	96	41
Učiteljski studij na albanskom jeziku	74			80			68		
Biotehnički fakultet	205			318			381	43	
Fakultet političkih nauka	527	85		646	120	120	747	127	97
Rtudijski program geodezija	85			49	13		26	25	32
Arhitektonski fakultet	190			205	17		201	25	
Studijski program farmacija				35			77		
Fakultet za sport i fizičko vaspitanje	233			308	18		302	24	22
Institut za strane jezike	16	23		30	26	16	48	53	9
UKUPNO:	13 245	213	533	15 345	924	784	16 520	1 306	1 028

ORGANIZACIONA JEDINICA	Sa akademskim i naučnim zvanjem	Saradnici	Stručno osoblje	Administracija i tehničko osoblje	UKUPNO
Ekonomski fakultet	25	21	-	32	78
Pravni fakultet	20	14	-	21	55
Elektrotehnički fakultet	31	23	-	15	69
Mašinski fakultet	25	7	4	7	43
Metalurško-tehnološki fakultet	26	3	5	5	39
Građevinski fakultet	14	23	2	8	47
Prirodno-matematički fakultet	49	29	7	18	103
Medicinski fakultet	3	3	6	22	34
Fakultet političkih nauka	6	10	-	9	25
Arhitektonski fakultet	6	10	-	6	22
Filozofski fakultet	51	73	17	52	193
Fakultet za turizam i hotelijerstvo	8	5	2	9	24
Fakultet za pomorstvo	16	11	6	20	53
Fakultet likovnih umjetnosti	17	14	-	22	53
Fakultet dramskih umjetnosti	12	5	-	9	26
Muzička akademija	9	4	13	10	36
Fakultet primjenjene fizioterapije	2	-	5	4	11
Biotehnički institut	25	18	15	107	165
Institut za strane jezike	9	11	4	5	29
Istorijski institut	7	10	6	-	23
Institut za biologiju mora	9	9	-	14	32
Fakultet za sport i fizičko vaspitanje	8	2	-	-	10
Obrazovanje učitelja na albanskom jeziku		1		1	2
Služba za održavanje				39	39
Univerzitetska biblioteka				10	10
Rektorat				13	13
Centar informacionog sistema				13	13
UKUPNO:	378	306	92	471	1 247

Privatni Univerzitet „Mediteran“ u svom sastavu ima 6 fakulteta, i to:

- Fakultet za turizam u Baru,
- Fakultet za poslovne studije „Montenegro business school“ u Podgorici,
- Fakultet za informacione tehnologije u Podgorici,
- Fakultet za vizuelne umjetnosti u Podgorici,
- Pravni fakultet u Podgorici i
- Fakultet za strane jezike u Podgorici.

Ukupan broj studenata na privatnom Univerzitetu „**Mediteran**“ je oko 2.000.

Samostalni privatni fakulteti u Crnoj Gori su:

- Fakultet za poslovni menadžment u Baru,
- Fakultet za državne i evropske studije u Podgorici,
- Fakultet pravnih nauka u Podgorici,
- Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis u Podgorici,
- Visoka škola sestrinstva „Kraljica Jelena“ u Igalu,
- Fakultet za informacione sisteme i tehnologije u Podgorici,
- Humanističke studije u Podgorici,
- Fakultet za menadžment u saobraćaju i komunikacijama u Beranama i
- Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment – Sveti Stefan u Miločeru.

Ukupan broj studenata na privatnim fakultetima je oko 2.400.

Na Univerzitetu Crne Gore ima ukupno 1.274 zaposlenih radnika (pregled je dat u tabeli). U ovaj broj su uključeni i radnici koji se finansiraju od sopstvenih prihoda fakulteta. Od toga je 378 sa akademskim i naučnim zvanjem, 306 saradnika, stručnog osoblja ima 92, a 471 su tehnički saradnici i administracija.

Pored stalno zaposlenih, na Univerzitetu CG radi 329 honorarno angažovanih nastavnika, saradnika i stručnog osoblja u procesu nastave.

26 Obrazovanje i kultura

Organizaciona jedinica	Sa akademskim zvanjem	Saradnici	Stručno osoblje	UKUPNO
Ekonomski fakultet	3	2	-	5
Pravni fakultet	2	-	-	2
Elektrotehnički fakultet	-	-	-	0
Mašinski fakultet	9	-	-	9
Metalurško-tehnološki fakultet	2	-	-	2
Građevinski fakultet	7	3	-	10
Prirodno-matematički fakultet	8	2	-	10
Medicinski fakultet	21	-	-	21
Fakultet političkih nauka	23	-	5	28
Arhitektonski fakultet	10	3	-	13
Filozofski fakultet	41	30	2	73
Fakultet za turizam i hotelijerstvo	3	1	-	4
Fakultet za pomorstvo	5	2	4	11
Fakultet likovnih umjetnosti	8	1	-	9
Fakultet dramskih umjetnosti	15	7	-	22
Muzička akademija	20	-	-	20
Fakultet primijenjene fizioterapije	6	3	1	10
Institut za strane jezike	-	6	-	6
Biotehnički institut	8	6	1	15
Obrazovanje učitelja na albanskom jeziku	20	3	-	23
Farmacija	6	4	-	10
Fakultet za sport i fizičko vaspitanje	2	8	-	10
Geodezija	9	7	-	16
UKUPNO	228	88	13	329

Prema podacima Ministarstva finansija izdvajanja za obrazovanje u odnosu na BDP u posljedne tri godine su iznosila:

	2006	2007	2008
BDP	2 148.90 mil €	2 807.90 mil €	3 338.00 mil €
Obrazovanje	88.67 mil €	116.99 mil €	147.22 mil €
Učešće obrazovanja u BDP	4.13%	4.17%	4.41%

3. Stabilizacija reformi: Koji su glavni ciljevi i raspored za spovođenje nedavnih reformi ili sistema obuke ili trenutnih reformi. Da li bi sistem trebao proći kroz još više reformi?

Osnovni ciljevi reforme obrazovanja u Crnoj Gori odnose se na obezbjeđivanje preduslova koji će svim građanima Crne Gore osigurati sticanje znanja, vještina i kompetencija potrebnih za uspješan lični i profesionalni život pojedinca.

Crna Gora je svoju dugoročnu viziju razvoja sistema obrazovanja do nivoa visokog obrazovanja zaokružila 2001. godine, kad je objavila „Knjigu promjena“ u kojoj je kao osnovne ciljeve promjene sistema definisala nastojanja da obrazovanje:

- učini promotorom razvoja, zajedno sa naukom i tehnologijom,
- izgrađuje u smjeru davanja podrške aktivnostima uključivanja i participacije na svim nivoima i područjima rada i djelovanja,
- oblikuje tako da ono zadovolji potrebe, interesovanja, želje i ambicije pojedinaca koji se obrazuju,
- organizuje tako da se pojedincu obezbijede uslovi za razvoj slobode mišljenja i svjesne aktivnosti,
- u domenu sadržaja organizuje tako da formiranje omladine i odraslih proizilazi iz ljudskih prava, pravne države, pluralne demokratije, tolerancije i solidarnosti.

Shodno tome, reforma obrazovanja do nivoa fakulteta imala je za zadatak da, između ostalog, omogući:

- sticanje znanja, vještina i kompetencija upotrebljivih u svakodnevnom ličnom i profesionalnom životu,
- stimulisanje mogućnosti izbora usklađenih sa potrebama, interesovanjima i mogućnostima pojedinca,
- objektivizaciju, transparentnost i uporedivost ukupnog procesa i sistema, kroz uspostavljanje jasnih i mjerljivih standarda,
- podsticaj primjeni principa cjeloživotnog učenja.

Ova vizija je u narednoj fazi reforme „pretočena“ u zakonski okvir, nakon kojega se pristupilo obnovi nastavnih planova i programa, pripremi inoviranih udžbenika, osnivanju savjetodavnih tijela i novih ustanova značajnih za unaprijeđenje funkcionisanja sistema obrazovanja, obuhvatnoj obuci nastavnika i direktora, kao i unaprijeđenju postojeće infrastrukture (objekata, namještaja, nastavnih sredstava i opreme), koja je bila važan preduslov uspješne implementacije reformskih rješenja.

Primjena novih rješenja na nivou škola otpočela je:

- u prvom razredu 20 osnovnih škola školske 2004/05. godine,
- u prvom razredu gimnazije u svim školama u kojima se realizuju gimnazijski obrazovni programi školske 2006/07. godine,
- u 15 škola koje realizuju programe stručnog obrazovanja za 13 inoviranih obrazovnih programa za pojedine obrazovne profile školske 2004/05. godine.

Implementacija reformskih rješenja se odvija planiranom dinamikom, tako da će se ona u svim razredima svih osnovnih škola primijeniti 2012/13. godine, školske 2009/10. godine će srednje

opšte (gimnazijsko) obrazovanje u skladu sa novim obrazovnim programima steći prva generacija učenika, koja će tada i polagati maturski ispit, dok se inoviranje obrazovnih programa stručnog obrazovanja u svih 14 oblasti rada odvija planiranim dinamikom.

Na nivou visokog obrazovanja promjene u Crnoj Gori su otpočele pripremom i usvajanjem novog Zakona o visokom obrazovanju, 2003. godine (Sl. list RCG, br. 60/03), koji je odrazio nastojanja Crne Gore da se približi Evropskom prostoru visokog obrazovanja.

Akademске 2003/04. godine otpočela je eksperimentalna primjena principa Bolonjske deklaracije na jednom broju fakulteta, dok je od akademске 2004/05. godine godine, primjena počela na svim fakultetskim jedinicama.

Prva generacija postdiplomskih studenata, koja studira u skladu sa reformskim rješenjima, je studije upisala 2007/08. godine, tako da je jedna generacija već završila ovaj nivo studiranja u skladu sa osnovnim postavkama reforme, dok će prvi doktoranti koji su imali priliku da doktorsko zvanje stiću u skladu sa reformskim rješenjima ovo zvanje steći 2012. godine.

Odlukom da se reformska rješenja na nivou do visokog obrazovanja primjenjuju fazno omogućeno je da se paralelno sa uvođenjem promjena odvija i proces „finog prilagođavanja“ (fine tuning), odnosno korigovanja uočenih slabosti predloženih rješenja.

Ovo je proces koji trenuto zaokuplja značajnu pažnju ustanova koje se bave sistemom obrazovanja u Crnoj Gori i koji će nastaviti da se odvija i nakon uvođenja promjena u svaki razred svih nivoa obrazovanja i u slučaju stručnog obrazovanja u svim oblastima rada.

Shodno tome, naredni period će biti u značajnoj mjeri posvećen mjerenu i evaluaciji do sada ostvarenih rezultata i pratećim izmjenama koje će omogućiti dalje unaprijeđenje reformskih rješenja, ali i stalno prilagođavanje sistema obrazovanja promjenama koje se dešavaju.

Najznačajniji koraci koji predstoje u narednom periodu, a koji bi trebalo da osiguraju održivost reforme i omoguće ostvarenje vizije sistema ogledaju se u:

- uspostavljanju crnogorskog kvalifikacionog okvira, koji će osigurati transparentnost i prenosivost kvalifikacija i njihovu uporedivost sa kvalifikacijama u drugim zemljama,
- primjeni principa decentralizacije finansiranja obrazovanja, kako bi se dio obaveza u vezi sa finansiranjem obrazovanja sa centralnog nivoa prenio u nadležnost lokalnih samouprava, osiguravajući na ovaj način veću uključenost i zainteresovanost lokalne zajednice za obrazovanje koje se odvija na njenoj teritoriji,
- primjenu finansiranja po glavi učenika (per student formula funding), kako bi se obezbijedio efikasniji utrošak sredstva i istovremeno podstakla veća autonomija i odgovornost direktora i uprave škole,
- osnaživanju primjene modela obezbjeđivanja kvaliteta na svim nivoima obrazovanja, posebno u dijelu koji se odnosi na samoevaluaciju koju sprovode same ustanove,
- optimizaciji mreže osnovnih škola, kako bi se kroz smanjenje broja ustanova i broja zaposlenih, a bez narušavanja principa obaveznosti i besplatnosti osnovnog obrazovanja, osigurale moguće uštede unutar sistema, koje bi pružile osnov za efikasnije funkcionisanje,
- završetku razvoja i testiranja pouzdane baze podataka o svim segmentima sistema obrazovanja, koja će omogućiti informisano donošenje odluka (informed decision making), a koja će činiti srž crnogorskog obrazovnog informacionog sistema (MEIS – Montenegrin Education Information System),
- daljem unaprijeđenju obrazovanja za lica sa posebnim potrebama, prvenstveno kroz podršku daljem razvoju kapaciteta mobilnih timova i transformaciju specijalnih ustanova za obrazovanje djece sa posebnim potrebama u resursne centre, koji će pružati podršku svim ustanovama u kojima se obrazuju djeca sa posebenim potrebama,
- evaluaciji primjene novih obrazovnih programa i njihovim izmjenama, na osnovu rezultata i iskustava koje su u proteklom periodu imali učenici, nastavnici, direktori i ostale zainteresovane strane u obrazovnom procesu,
- dalji razvoj i evaluacija udžbenika i nastavnih materijala i njihovim izmjenama, shodno nalazima ove evaluacije, kako bi se osiguralo unaprijeđenje njihovog kvaliteta i adekvatna usklađenost sa izmijenjenim obrazovnim programima,

- obezbjeđivanju preduslova za povećanje pokrivenosti predškolskim obrazovanjem, kako bi se što većem broju djece omogućilo pohađanje ovog nivoa obrazovanja, na ovaj način osiguravajući adekvatan rani razvoj djeteta, koji ima značajan uticaj na kasnija postignuća, prvenstveno kroz regulisanje pitanja licenciranja privatnih ustanova u kojima se odvija ovaj vid obrazovanja,
- daljem unaprijeđenju inicijalnog obrazovanja kadra koji radi u obrazovanju,
- kontinuiranom razvoju i stručnom usavršavanju kadra koji radi u obrazovanju, pri čemu će se ovaj razvoj sve više odvijati na regionalnom nivou i nivou škola, koje će kroz kolegijalnu razmjenu (peer exchange) omogućiti značajne uštede finansijskih sredstava koje se izdvajaju za obuku, ali i snažnije povezivanje i razmjenu iskustava među kolegama i osnaživanje kolektiva,
- podsticanju nastavnog kadra da kroz sistem unaprijeđenih zvanja, koja će se bazirati na znanju, ulaganjima i ostvarenim rezultatima, a koji će pratiti različiti platni razredi, nastave sa profesionalnim razvojem koji će uticati na ostvarenje boljih rezultata učenika i polaznika obrazovanja,
- razvoj kapaciteta osoba koje rade u oblasti obrazovanja odraslih,
- stalnom podsticanju socijalnog partnerstva, kako bi stručno obrazovanje na adekvatan način zadovoljilo zahtjeve poslodavaca i tržišta rada, a socijalni partneri se aktivno uključili u planiranje, organizaciju i realizaciju stručnog obrazovanja,
- definisanju upisne politike koja će na adekvatan način odraziti potrebe na tržištu rada i zadovoljiti zahtjeve za ostvarenjem dugoročne razvojne politike Crne Gore,
- uvođenju sistema kreditnog vrednovanja obrazovnih programa u stručnom obrazovanju, kako bi se povećala transparentnost i uporedivost stečenih kvalifikacija, omogućilo priznavanje rezultata učenja i povezivanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja, poboljšala mobilnost i podstaklo cjeloživotno učenje,
- modularizaciji obrazovnih programa stručnog obrazovanja, kako bi se dodatno podstaklo smanjenje osipnika (drop out) i podstaklo povećanje ukupnog nivoa obrazovanosti stanovništva, uz istovremenu podršku primjeni principa cjeloživotnog učenja,
- sprovođenju eksternog maturskog i stručnog ispita, koji će učenici završnih razreda gimnazija i srednjih stručnih škola prvi put polagati na kraju školske 2009/10. godine, kako bi se ostvareni rezultati iskoristili za dalje unaprijeđenje sistema, ali i kako bi isti objektivno izmjerili ostvarena postignuća učenika, koja će biti vrednovana kao jedan od kriterijuma za upis na ustanove visokog obrazovanja,
- stvaranje uslova za povezivanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja,
- osiguranju preduslova za funkcionisanje viših stručnih škola,
- izradu Strategije visokog obrazovanja u Crnoj Gori,
- definisanje normativa i standarda za finansiranje visokog obrazovanja,
- povećanje stepena mobilnosti studenata profesora i istraživača,
- uključivanje institucija visokog obrazovanja u srodne institucije i agencije na Evropskom nivou,
- povećanje stepena uključenosti studenata u rad svih organa ustanova visokog obrazovanja,
- obezbjeđivanje uslova za kvalitetnu realizaciju trećeg ciklusa studija (doktorske studije).

4. Upravljanje i finansiranje: molimo opišite uređenje za upravljanje i finansiranje obrazovanja i obuke, iznoseći podatke o stepenu finansijske i administrativne autonomije ustanova i o učešću zainteresovanih strana naročito ulogu socijalnih partnera u stručnom obrazovanju i obuci.

Upravljanje

Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori upravlja školski odbor, dok ustanovom iz oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, domom učenika, domom učenika i studenata, odnosno domom studenata i organizacijom za obrazovanje odraslih upravlja upravni odbor.

U zavisnosti od vrste djelatnosti ustanove i njene veličine, statutom ustanove se određuje broj članova školskog, odnosno upravnog odbora, s tim da ovaj broj ne može biti manji od pet, niti veći od devet članova.

Školski, odnosno upravni odbor je nadležan za:

- usvajanje programa razvoja,
- usvajanje godišnjeg plana rada i izvještaja o njegovoj realizaciji,
- razmatranje programa i rezultata vannastavnih aktivnosti,
- donošenje statuta, akta o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta i drugih opštih akata,
- donošenje godišnjih finansijskih planova,
- usvajanje periodičnih i godišnjih računa,
- predlaganje promjena naziva i sjedišta ustanove,
- rješavanje, kao drugostepeni organ, o pravima zaposlenih, učenika, odnosno korisnika usluga, u skladu sa zakonom;
- obavljanje drugih poslova, u skladu sa zakonom i statutom.

Školski, odnosno upravni odbor u javnim ustanova iz oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg opštег i obrazovanja djece i omladine sa posebnim potrebama čine:

- dva predstavnika Ministarstva prosvjete i nauke, odnosno dva predstavnika opštine za ustanove čiji je osnivač opština,
- dva predstavnika Zavoda za školstvo,
- dva predstavnika zaposlenih, i
- jedan predstavnik roditelja.

Školski, odnosno upravni odbor ustanova iz oblasti stručnog obrazovanja čine:

- tri predstavnika zaposlenih,
- dva predstavnika Ministarstva prosvjete i nauke, odnosno dva predstavnika opštine za ustanove čiji je osnivač opština,
- dva predstavnika Centra za stručno obrazovanje,
- jedan predstavnik socijalnih partnera, i
- jedan predstavnik roditelja.

Upravni odbor domova učenika, domova studenata i domova učenika i studenata, čine:

- dva predstavnika Ministarstva prosvjete i nauke, odnosno dva predstavnika opštine za ustanove čiji je osnivač opština,
- dva predstavnika zaposlenih, i
- jedan predstavnik Zavoda za školstvo.

Školski, odnosno upravni odbor mješovitih srednjih škola i obrazovnih centara čine:

- tri predstavnika zaposlenih,
- dva predstavnika Ministarstva prosvjete i nauke, odnosno dva predstavnika opštine za ustanove čiji je osnivač opština,
- jedan predstavnik socijalnih partnera,
- jedan predstavnik Centra za stručno obrazovanje, i
- jedan predstavnik Zavoda za školstvo i roditelja.

Upravni odbor ustanova za obrazovanje odraslih čine:

- jedan predstavnik Ministarstva prosvjete i nauke, odnosno opštine za ustanove čiji je osnivač opština,
- jedan predstavnik Zavoda za školstvo,
- jedan predstavnik Centra za stručno obrazovanje,

- jedan predstavnik zaposlenih, i
- jedan predstavnik socijalnih partnera.

Tajnim glasanjem predstavnike zaposlenih u odborima bira nastavničko, odnosno stručno vijeće, a predstavnike roditelja savjet roditelja, s tim da sjednicama školskog, odnosno upravnog odbora može prisustvovati i predstavnik zajednice učenika, odnosno polaznika i predstavnik studenata.

Članovi školskog, odnosno upravnog odbora biraju se na period od četiri godine.

Školski, odnosno upravljački odbor odlučuje većinom glasova ukupnog broja članova, ako statutom ustanove nije predviđeno da o pojedinim pitanjima odlučuje druga većina.

Direktor rukovodi ustanovom i odgovoran je za:

- planiranje, organizaciju i rukovođenje radom ustanove,
- organizaciju racionalnog i efikasnog izvođenja obrazovnog programa,
- obezbeđivanje jednakosti učenika u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje, u skladu sa njihovim sposobnostima,
- pripremu prijedloga godišnjeg plana rada i njegovo sprovođenje,
- rukovođenje radom nastavničkog, odnosno stručnog vijeća,
- vršenje izbora nastavnika, stručnih saradnika i drugih zaposlenih u ustanovi,
- predlaganje akta o organizaciji i sistematizaciji radnih mesta,
- vršenje stručno-pedagoškog nadzora,
- odlučivanje o pravima i obavezama zaposlenih, u skladu sa zakonom,
- podsticanje stručnog obrazovanja i usavršavanja nastavnika i predlaganje njihovog napredovanja,
- donošenje plana unapređenja kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada ustanove,
- zastupanje i predstavljanje ustanove i odgovaranje za zakonitost rada ustanove,
- saradnju sa roditeljima i sredinom,
- obrazovanje komisije za provjeru znanja učenika u toku trajanja nastave, na zahtjev učenika, roditelja ili staratelja,
- obavljanje drugih poslova, u skladu sa zakonom i statutom ustanove.

Direktor najmanje jednom godišnje, a po potrebi i češće, podnosi školskom, odnosno upravnom odboru izvještaj o radu.

Visoko obrazovanje

Kada je riječ o upravljanju u slučajevima kada se visoko obrazovanje realizuje u okviru univerziteta nadležni organ upravljanja je upravljački odbor, koji utvrđuje poslovnu politiku i koji broji najviše 15 članova, i to predstavnika: akademskog osoblja, neakademskog osoblja, studenata i predstavnika osnivača i javnosti, kao i spoljni članovi (koji čine najviše 1/3 ukupnog broja članova upravnog odbora).

Pored organa upravljanja, univerzitet čiji je osnivač Vlada ima i stručni organ – Senat, koji čine rektor, prorektori, predstavnici akademskog osoblja i predstavnici studenata.

Organ rukovođenja univerziteta, čiji je osnivač Vlada, je rektor, koji je odgovoran za efikasan i kvalitetan rad i red na univerzitetu, kao i za rukovođenje u okviru poslovne politike utvrđene od strane upravnog odbora.

Organ rukovođenja organizacione jedinice univerziteta je dekan, odnosno direktor, dok je stručni organ organizacione jedinice univerziteta vijeće.

Rektora, na predlog Senata, iz reda redovnih profesora univerziteta bira upravljački odbor.

Pitanja nadležnosti, broja, sastava, trajanja mandata, načina izbora i razrješenja, kao i način rada i odlučivanja upravnog odbora i Senata, načina izbora rektora, odnosno prorektora, ovlašćenja i trajanja mandata se uređuju statutom univerziteta.

Organ upravljanja javnom ustanovom koja nije univerzitet se određuje statutom te ustanove s tim da je ovaj organ u obavezi da jednom godišnje objavi izvještaj o radu i da dostavi sve informacije koje zahtijeva Vlada ili Savjet.

Organ rukovođenja i stručni organ javne ustanove koja nije univerzitet, njihov izbor i imenovanje, ovlašćenja, trajanje mandata i druga pitanja se određuju statutom te ustanove.

Model upravljanja i rukovođenja privatnom ustanovom visokog obrazovanja samostalno uređuje ustanova statutom ili drugim odgovarajućim aktom, s tim što mora omogućiti učešće predstavnika akademskog osoblja i studenata u donošenju odluka koje su od njihovog interesa.

Statutom ustanove privatna ustanova visokog obrazovanja uređuje i pitanja nadležnosti, broja, sastava, trajanja mandata, načina izbora i razrješenja, kao i način rada i odlučivanja stručnog organa privatne ustanove..

Finansiranje

I pored nastojanja sektora obrazovanja da otpočne sa primjenom decentralizacije finansiranja obrazovanja, u zakonodavstvu Crne Gore trenutno ne postoji zakonski okvir kojim bi se omogućilo prenošenje dijela nadležnosti za finansiranje obrazovanja na nivo lokalnih samouprava, tako da se ukupan sistem finansira sa centralnog nivoa.

Shodno tome, član 136. Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br.64/02, 31/05 i 49/07) definiše da se javnoj ustanovi obezbjeđuju sredstva iz budžeta za:

- bruto plate i ostala lična primanja zaposlenih,
- tekuće investiciono održavanje,
- investicije u ustanovama,
- materijalne troškove i rashode za energiju,
- permanentno usavršavanje nastavnika,
- dopunsko osnovno obrazovanje građana na privremenom radu u inostranstvu,
- osnovno obrazovanje odraslih lica,
- eksternu provjeru znanja učenika propisanu zakonom (provjera znanja učenika na kraju trećeg ciklusa, maturski i drugi ispit),
- stipendije za talentovane učenike,
- takmičenje učenika,
- eksperimentalnu nastavu,
- smještaj i ishranu učenika u domu, odnosno u zavodu,
- subvenciranje udžbenika sa malim tiražom i udžbenika za obrazovanje nacionalnih, odnosno etničkih grupa,
- troškove ishrane djece u predškolskoj ustanovi čiji roditelji su korisnici materijalnog obezbjeđenja porodice u skladu sa posebnim propisima,
- osposobljavanje i usavršavanje direktora i za rad stručnih savjeta,
- razvojni, savjetodavni i istraživački rad u obrazovanju i vaspitanju,
- razvoj informacionog sistema,
- subvenciranje rješavanja stambenih potreba zaposlenih u ustanovi,
- druge obaveze utvrđene zakonom,
- participaciju prevoza učenika.

Za finansiranje potreba tekućeg investicionog održavanja, investicije u ustanovama i materijalne troškove i rashode za energiju u javnim ustanovama iz mreže ustanova čiji je osnivač opština, sredstva se obezbjeđuju u budžetu opštine, dok se sredstva za finansiranje javnih ustanova koje nijesu u mreži ustanova, a osnivač je opština obezbjeđuju u budžetu opštine.

Pored toga, Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br.64/02, 31/05 i 49/07) precizira i da ustanova, koja se u cijelini finansira iz javnih prihoda, ne može zahtijevati od učenika, odnosno polaznika participaciju za pokriće troškova obrazovanja.

Iz budžeta se može finansirati i privatna ustanova koja izvodi javno važeće obrazovne programe, ukoliko:

- a) izvodi obrazovni program od prvog do završnog razreda školovanja,
- b) izvodi obrazovni program za djecu predškolskog uzrasta u trajanju od najmanje godinu dana,

- c) ima upisana najmanje dva odjeljenja prvog razreda, a za muzičku školu najmanje 35 učenika i
- d) ima zaposlene nastavnike i saradnike potrebne za izvođenje obrazovnog programa, u skladu sa zakonom i drugim propisima.

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br.64/02, 31/05 i 49/07) definiše u članu 135 da se obrazovanje i vaspitanje finansira iz:

- javnih prihoda (budžeta Republike i opštine);
- sredstava osnivača;
- školarine u privatnim ustanovama;
- naknade koju plaćaju roditelji;
- prihoda od imovine (zakupa);
- sredstava od prodaje usluga i proizvoda;
- donacija, sponzorstva i legata;
- drugih izvora.

Pored toga, ovaj član definiše da je javnoj ustanovi zabranjeno finansiranje iz sredstava političkih stranaka.

Osnov za planiranje budžeta Ministarstva prosvjete i nauke čine:

- Granski kolektivni ugovor (Sl. list RCG, br. 82/05, 8/07 i Sl. list CG, br. 4/07),
- Pravilnik o normativima i standardima za sticanje sredstava iz javnih prihoda za ustanove koje realizuju javno važeće obrazovne programe (Sl. list CG, br. 36/09),
- Strateška i programska dokumenta Ministarstva prosvjete i nauke.

U okviru budžeta se, osim bruto plata, planiraju obaveze po osnovu nadoknade za topni obrok i ostala lična primanja, zatim, materijalni troškovi, poštanske usluge, stručno usavršavanje i obaveze koje imaju ustanove po osnovu utroška energije, vode, komunalija, tekuće održavanje građevinskih objekata i kapitalni izdaci (oprema i građevinski radovi).

Programski budžet Ministarstva prosvjete i nauke se sastoji od 10 programa:

- Predškolsko vaspitanje i obrazovanje,
- Osnovno obrazovanje,
- Srednje obrazovanje,
- Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
- Vaspitanje i obrazovanje lica sa posebnim potrebama,
- Centar za stručno obrazovanje,
- Učenički i studentski standard,
- Nauka,
- Administracija,
- Projekat unapređenja obrazovnog sistema (ovaj program odnosi se na sredstva Kredita Svjetske banke za unaprijeđenje sistema obrazovanja u Crnoj Gori).

Obračun zarada zaposlenih se vrši na osnovu srednjoročnog okvira budžetske potrošnje koji u poslednje tri godine sadrži niz izmjena koje se odnose na smanjenje stope poreza na dohodak fizičkih lica, smanjenje stope doprinosa za zdravstveno osiguranje i doprinosa za penzijsko osiguranje.

Obračun zarada se vrši na osnovu jednoobraznih tabela za sve ustanove i koje sadrže: ime i prezime zaposlenog, startni koeficijent, elemente koji uvećavaju zaradu zaposlenog (razredno starješinstvo, kombinovana odeljenja, rad u dvije i više ustanova, stečena naučna zvanja, časove preko norme) i obračun minutlog rada.

Iznos sredstava za bruto uplatu se dobija primjenom stopa poreza i doprinosa uz cijenu rada, a u skladu sa odredbama Granskog kolektivnog ugovora za oblast prosvjete (Sl. list RCG, br. 82/05, 8/07 i Sl. list CG, br. 4/07).

Ustanove Službi finansija i računovodstva Ministarstva prosvjete i nauke dostavljaju svakog 20-og u mjesecu obračun zarada zaposlenih, a odgovornost za tačnost obračuna snose direktor i šef

računovodstva ustanove. Služba finansija i računovodstva obavlja kontrolu obračuna zarada i u slučaju nepravilnosti iste vraća ustanovi na ponovnu obradu.

Ustanove uz obračune zarada za zaposlene dostavljaju svakog mjeseca i dinamiku potrošnje koja se odnosi na obaveze koje ustanova ima po osnovu utroška električne energije, vode i naknada za komunalne ustanove.

Na osnovu računa prispjelih od davaoca usluga (Elektroprivrede Crne Gore, vodovoda i komunalnih preduzeća) obavlja se uplata za sve navedene stavke. Računi se kontrolisu i na tačnost i ispravnost računa saglasnost daje direktor ustanove. U slučaju nepravilnosti, direktor je obvezan da izvrši reklamaciju i usagalašavanje sa preduzećem koje je ispostavilo račun.

Održavanje objekata i kapitalni izdaci planiraju se u okviru budžeta na osnovu strateških i programskih dokumenata Ministarstva prosvjete i nauke.

U ovako centralizovanom sistemu škole ne učestvuju u planiranju budžeta i donošenju odluka o načinu njegove potrošnje, iako sve ustanove koje finansira Ministarstvo prosvjete i nauke, imaju sopstvene žiro račune preko kojih se obavljaju sve uplate i isplate po raznim osnovama. Odgovornost za finansijsko poslovanje ustanove u potpunosti snosi direktor ustanove i šef računovodstva.

Sve ustanove su u obavezi da podnesu završni račun i popis nepokretne i pokretnе imovine Ministarstvu prosvjete i nauke najkasnije do 1. marta za prethodnu godinu, kako bi Ministarstvo prosvjete i nauke objedinjene podatke proslijedilo Ministarstvu finansija najkasnije do 31. marta za godinu za koju se podnosi.

Ukoliko škola stekne finansijska sredstva po osnovu iznajmljivanja prostora, što čini uz saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke, ili kroz donacije, direktor škole je dužan da za plan raspodjele ovih sredstava traži saglasnost Školskog odbora i dužan je isti izvjestiti o načinu njihovog utroška.

Kada je riječ o finansiranju visokog obrazovanja, Zakonom o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) definisano je da se javne ustanove finansiraju iz: Budžeta (za nastavu, istraživanja i umjetnički rad); iz školarina i drugih naknada koje plaćaju studenti; iz intelektualnih i drugih usluga; iz donacija, poklona i zavještanja; iz projekata i ugovora sa nacionalnim, međunarodnim, državnim ili privatnim subjektima u svrhu promovisanja nastave, istraživanja i konsultantskih usluga.

Ovaj Zakon, takođe, precizira da privatne ustanove mogu na prijedlog Savjeta za visoko obrazovanje sticati sredstva od Vlade za nastavu i istraživanja koja su u javnom interesu.

Trenutno se u Crnoj Gori iz budžeta finansiraju samo javne ustanove visokog obrazovanja i to na način što Univerzitet Crne Gore planira godišnji budžet i prijedlog ovog budžeta dostavlja Ministarstvu finansija na usaglašavanje.

Nakon usvajanja budžeta Ministarstvo finansija Univerzitetu Crne Gore mjesечно isplaćuje 1/12 odobrenih sredstava, koje Univerzitet proslijeđuje jedinicama Univerziteta za potrebe pokrivanja troškova plata za zaposlene, honorara i spoljašnje saradnje, troškova nastave preko norme, materijalnih troškova, putnih troškova i troškova za utrošak vode i energije. Ostale troškove Univerzitet Crne Gore pokriva iz sredstava prikupljenih iz drugih izvora, uključujući i sredstva od školarina.

Kada je riječ o stručnom obrazovanju učešće partnera ogleda se u učešću u finansiranju rada Centra za stručno obrazovanje. Centar za stručno obrazovanje je javna ustanova osnovana dana 2003. godine u Podgorici, od strane Vlade Crne Gore, koju je u postupku osnivanja ispred Vlade predstavljao i zastupao ministar prosvjete i nauke, koji je ujedno u ime Vlade sa ostalim osnivačima (Privredna komora Crne Gore, Savez samostalnih sindikata Crne Gore i Zavod za zapošljavanje Crne Gore) zaključio Ugovor o osnivanju Centra za stručno obrazovanje, kojim su definisani prava i obaveze Vlade kao suosnivača Centra i međusobni odnosi osnivača.

Na osnovu člana 6. i 7. Ugovora o osnivanju Centra za stručno obrazovanje, u cilju definisanja međusobnih prava i obaveza i u skladu sa programom finansiranja rada Centra za stručno obrazovanje, Vlada Crne Gore koju je zastupalo Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Privredna komora Crne Gore, Savez samostalnih sindikata Crne Gore i Zavod za zapošljavanje Crne Gore zaključili su januara 2004. godine Ugovor o finansiranju Centra za stručno

obrazovanje, kojim su se u cilju obezbeđenja finansijskih sredstava neophodnih za rad Centra za stručno konstatovali sljedeće:

- Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore je dužno da uplaćuje sredstva za isplatu redovnih zarada zaposlenih u Centru za stručno obrazovanje, toplog obroka, prevoza i drugih nadoknada koje proističu iz opšteg Kolektivnog Ugovora,
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore je dužan da zajedno sa Ministarstvom prosvjete i nauke obezbijedi jednak iznos od po 40% sredstava neophodnih za finansiranje troškova i to za redovno poslovanje i aktivnosti Centra za stručno obrazovanje i za druge potrebe koje proizilaze iz redovnog poslovanja Centra za stručno obrazovanje, a u skladu sa Godišnjim planom aktivnosti odobrenim od strane Upravnog odbora,
- Privredna Komora Crne Gore i Savez samostalnih sindikata Crne Gore su dužni da obezbijede po 10% sredstava neophodnih za finansiranje troškova i to za redovno poslovanje i aktivnosti Centra za stručno obrazovanje i za druge potrebe koje proizilaze iz redovnog poslovanja Centra za stručno obrazovanje, a u skladu sa Godišnjim planom aktivnosti odobrenim od strane Upravnog odbora.

Članom 4 Ugovora o finansiranju utvrđeno je da su stranke saglasne da se sredstva isplaćuju kvartalno, odnosno 4 puta godišnje u jednakim iznosima, s tim što se navedeni iznos ima uplatiti do petog u mjesecu kojim počinje kvartal.

Svoje obaveze redovno pokrivaju Ministarstvo prosvjete i nauke i Zavod za zapošljavanje Crne Gore, što je do početka 2009. godine činila i Privredna komora kroz „in kind“ doprinos, kada je obavijestila Centar za stručno obrazovanje da nema mogućnosti da nastavi sa participacijom za potrebe realizacije aktivnosti ove ustanove. Zbog specifičnosti položaja Savez samostalnih sindikata pruža samo „in kind“ doprinos.

5. Kvalifikacije: molimo opišite kvalifikacione okvire i strukture za opšte i za stručno obrazovanje i obuku, uključujući načine za prepoznavanje informalnog i neformalnog učenja (radno iskustvo, uskostručna obuka, samostalno učenje)

Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07), Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) i Zakonom o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07), kao i Zakonom o visokom obrazovanju (Sl. list CG, br. 60/03) uređene su vrste kvalifikacija i procedure za njihovo sticanje kroz formalni sistem obrazovanja. Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08) se nadovezuje na ove zakone i bliže uređuje sticanje kvalifikacija provjerom znanja i vještina, stečenih kroz programe obrazovanja i osposobljavanja (training programmes), kroz module ili direktnom provjerom ranije stečenih znanja, vještina, odnosno kroz neformalno i informalno učenje.

U skladu sa pomenutim zakonima postoje dva osnovna tipa kvalifikacija: kvalifikacije nivoa obrazovanja (stepen stručne spreme) i stručne kvalifikacije.

Kvalifikacije nivoa obrazovanja potvrđuju se diplomom i omogućavaju uključivanje na tržište rada i nastavak obrazovanja. Kvalifikacije nivoa obrazovanja stiču se, dakle, završetkom obrazovnih programa formalnog obrazovanja i to programa opšteg srednjeg obrazovanja, stručnog obrazovanja i visokoškolskog obrazovanja.

Stručne kvalifikacije potvrđuju se sertifikatom, omogućavaju uključivanje na tržište rada i mogu biti uvažene u nastavku obrazovanja, odnosno sticanja nivoa obrazovanja.

Nakon završetka osnovne škole učenici mogu da nastave obrazovanje po obrazovnim programima opšteg srednjeg obrazovanja ili stručno obrazovanje.

Koncept gimnazijskog obrazovanja, uveden od školske 2006/2007. godine, a u skladu sa Zakonom o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07), jeste da je ono opšteg tipa, bez usmjerenja i da su u nastavnom planu dati izborni predmeti od prvog razreda, što omogućava učenicima da sami biraju

i kreiraju jedan dio obrazovnog programa prema svojim interesovanjima. U nastavnom planu definisan je broj časova za opšteobrazovne predmete koji se obavezno izučavaju od jedne do četiri godine, kao i broj časova za izborne predmete i obavezne izborne sadržaje. Gimnazijsko obrazovanje završava se polaganjem eksternog maturskog ispita. Učenik koji položi maturski ispit stiče opšte srednje obrazovanje - kvalifikaciju nivoa opšteg srednjeg obrazovanja, koje je i uslov za nastavak obrazovanja.

Osnov za sticanje kvalifikacije u stručnom obrazovanju je standard zanimanja, koji definiše sadržaj stručne kvalifikacije na određenom nivou zahtjevnosti, potrebna znanja, vještine i stručne kompetencije. Zakon o stručnom obrazovanju propisuje da se obrazovni programi u stručnom obrazovanju rade sa na osnovu jednog ili više standarda zanimanja. Zbog toga se završetkom obrazovnih programa stiče javno važeće obrazovanje - kvalifikacija nivoa obrazovanja u trajanju od dvije, tri ili četiri godine, ali i jedna ili više stručnih kvalifikacija, u zavisnosti od toga da li je obrazovni program urađen na osnovu jednog ili više standarda zanimanja.

Struktura stručnog obrazovanja (formalno obrazovanje) u Crnoj Gori je:

- niže stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine),
- srednje stručno obrazovanje (u trajanju od tri ili četiri godine) i
- više stručno obrazovanje (u trajanju do dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja).

Stručnom obrazovanju pripada i majstorski ispit.

Kvalifikacija nižeg stručnog obrazovanja dobija se završetkom obrazovnih programa u trajanju od dvije godine i polaganjem praktičnog ispita. Praktični ispit polaze se interno. Kvalifikacija srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od tri godine dobija se završetkom programa srednjeg stručnog trogodišnjeg obrazovanja i polaganjem završnog ispita. Ispit je interni, a za realizaciju ispita nadležna je škola. Kvalifikacije, stečene završetkom obrazovnih programa od dvije i tri godine omogućavaju uključivanje na tržište rada, a nastavak obrazovanja moguć je uz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita. Kvalifikacija srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od četiri godine dobija se završetkom obrazovnih programa srednjeg stručnog četvorogodišnjeg obrazovanja i polaganjem stručnog ispita. Stručni ispit sastoji se iz četiri dijela i polaze se eksterno.

Kvalifikacija nivoa opšteg srednjeg obrazovanja ili nivoa srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od četiri godine može se steći završetkom stručnog ili maturskog tečaja koji povezuju opšte i stručno obrazovanje. Nakon uspješno završenog četvrtog razreda gimnazije učenik može da se uključi u stručni tečaj za određeni obrazovni program. Završetkom stručnog tečaja učenik stiče uslov za polaganje stručnog ispita i sticanje nivoa obrazovanja četvorogodišnje stručne škole. Nakon uspješno završenog četvrtog razreda stručne škole učenik može da se uključi u maturski tečaj i tako se pripremi za polaganje maturskog ispita i sticanje nivoa opšteg srednjeg obrazovanja.

Stručnom obrazovanju, kao obliku postsekundarnog neuniverzitetskog obrazovanja pripadaju više stručne škole. U višu stručnu školu može se upisati lice koje je završilo četvorogodišnju stručnu školu i položilo stručni ispit ili trogodišnju stručnu školu, položilo majstorski ispit i diferencijalne ispite. Više škole završavaju se polaganjem diplomskog ispita. Majstorski ispit, koji je, takođe, oblik postsekundarnog obrazovanja polaze se nakon trogodišnjeg, odnosno četvorogodišnjeg obrazovanja i radnog iskustva u trajanju od tri odnosno dvije godine. Zakonom o stručnom obrazovanju propisano je da za majstorski ispit standarde stručno - teorijskog, praktičnog i pedagoško - andragoškog znanja i standarde ekonomike vođenja privrednog društva donose nadležni savjeti, na predlog udruženja i Centra za stručno obrazovanje.

U toku su aktivnosti koje će stvoriti uslove za sticanje kvalifikacija u oblasti postsekundarnog neuniverzitetskog obrazovanja: razvoj metodoloških dokumenata za izradu modularizovanih i kreditno vrednovanih obrazovnih programa kao i odgovarajućeg pravilnika koji će detaljnije urediti način i postupak polaganja majstorskog ispita.

Od 2003. godine, kada se u Crnoj Gori u stručnom obrazovanju počelo sa primjenom novih zakonskih rješenja, počelo se sa cjelovitim pristupom razvoja pojedinih područja rada. Cilj je bio da se izgradi sistem u kom neće biti odvojeno obrazovanje mladih i obrazovanje odraslih, sistem u kome će formalno obrazovanje biti cjelina za sebe, već da se uspostavi veza između svih dijelova sistema, u ovom slučaju veza između formalnog obrazovanja i neformalnog učenja i priznavanja

ranije stečenih znanja. Zbog toga je kao osnov i polazni element u razvoju kvalifikacija u stručnom obrazovanju u određenom području rada prvo urađena kvalifikaciona struktura/okvir tog područja..

Kvalifikaciona struktura/okvir područja rada je dokument u kom su pokazane veze i odnosi između tipova kvalifikacija i njihovih nivoa u određenom području rada i horizontalna i vertikalna prohodnost. Iz njega se vidi mobilnost, mogućnost napredovanja unutar područja rada, mogućnost sticanja iste kvalifikacije različitim putevima - nakon završenih obrazovnih programa ili provjerom nakon završenih programe obrazovanja (training programmes), kroz module, direktnom provjerom ranije stečenih znanja, vještina i kompetencija. Kroz kvalifikacioni okvir se vidi da li se obrazovni program radi na osnovu jednog ili više standarda zanimanja, da li su standardi koji čine program istog ili različitog nivoa zahtjevnosti, na koje načine i kroz koje puteve se može steći određena kvalifikacija. U stručnom obrazovanju kvalifikacije u Crnoj Gori razvrstane su u 14 područja rada i za svako od njih urađen je kvalifikaciona struktura/okvir. Komisije po područjima rada, sastavljene od predstavnika poslodavaca, sindikata, Univerziteta, škola, uradile su kvalifikacione okvire svog područja, na bazi analize stanje u području rada (stanje na tržištu rada, mogućnost za sticanje kvalifikacija, perspektive razvoja djelatnosti u zemlji, međunarodno upoređenje i drugo). Kvalifikacione strukture/okviri područja rada su razvojno koncipirani, otvoreni za dopunu novim zanimanjima, u skladu sa potrebama i promjenama na tržištu rada. Zbog poteškoća u organizaciji i finansiranju komisije za područja rada su prestale sa radom. Sprovode se aktivnosti koje treba da omoguće nastavak njihovog rada.

Zakonom o nacionalnim stručnim kvalifikacijama određeno je da je standard zanimanja osnov i za sticanje stručne kvalifikacije sertificiranjem, koja se može steći provjerom nakon završenog programa obrazovanja (training programmes), direktnom provjerom ranije stečenih znanja ili završetkom modula određenog obrazovnog programa. Sertificiranje stručnih kvalifikacija vrši se u skladu sa ispitnim katalogom, koji je urađen na osnovu standarda zanimanja. Stručne kvalifikacije stečene na ovaj način ne daju nivo obrazovanja, ali mogu biti priznate u postupku sticanja nivoa obrazovanja. Mogućnost da stručna kvalifikacija bude uvažena u nastavku obrazovanja i sticanja nivoa obrazovanja znači povezivanje formalnog obrazovanja i neformalnog i informalnog učenja. Primjenom rješenja iz Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama biće moguće do iste stručne kvalifikacije stići različitim putevima. U završnoj fazi je izrada podzakonskih akata (pravilnika), koji treba da omoguće punu primjenu ovog Zakona i kojima će se bliže definisati sastav i način rada ispitnih komisija, program obuke ispitivača, tok postupka provjere ili potvrđivanja, način vođenja evidencije, sadržaj sertifikata i drugo. Kroz projekat IPA 2007, komponenta Nacionalni okvir kvalifikacija, planirana je provjera rješenja, predviđenih Zakonom o nacionalnim stručnim kvalifikacijama i propisima, u najmanje jednom području rada.

Struktura visokoškolskog obrazovanja usaglašena je sa savremenim kretanjima u Evropi, utvrđivanjem tri nivoa visokog obrazovanja: dodiplomskog ili osnovnog, poslijediplomskog i doktorskog (Zakon o visokom obrazovanju Sl. list RCG, br. 60/03).

Dodiplomske studije se realizuju ili kao primijenjene ili kao akademske, u trajanju od tri godine na većini studijskih programa, u skladu sa evropskim sistemom transfera kredita i principima Bolonjske deklaracije. Novi sistem sadrži sve elemente usklađene sa evropskim standardima, uz istovremeno zadržavanje, gdje se to pokazalo neophodnim, i tradicionalnog četvorogodišnjeg nivoa visokoškolskog obrazovanja.

Na Univerzitetu Crne Gore na dodiplomskim studijama i poslijediplomskim studijama organizovana je nastava usklađena sa principima Bolonjske deklaracije i European Credit Transfer System-a (ECTS). Počev od 2009/10 ovi principi će se primjenjivati i na doktorskim studijama, pa se očekuje da će 2012. godine sa fakulteta izaći prvi doktori nauka koji su studije završili u skladu sa Bolonjskom deklaracijom.

Neformalno i informalno stečeno znanje na nivou visokog obrazovanja kreditno se još uvijek ne vrednuje.

Osnovni vidovi studijskih programa na ustanovama visokog obrazovanja su:

- Osnovne akademske studije, (3 ili 4 godine),
- Osnovne primijenjene studije, (3 godine),
- Postdiplomske specijalističke studije, (1 godina),
- Postdiplomske magistarske studije, akademske i primijenjene, (1 ili 2 godine),

- Doktorske studije (3 godine).

U obrazovnom sistemu u Crnoj Gori, nivo zahtjevnosti kvalifikacija, odnosno kategorija složenosti zanimanja, preuzimaju se iz Šifrarnika zanimanja i stručne spreme, koji su uradili Zavod za zapošljavanje Crne Gore i Republički zavod za tržište rada Srbije, 1998. godine. Šifrarnik je pripremljen u skladu sa Odlukom o jedinstvenim metodološkim principima za vođenje evidencija u oblasti rada i obrascima prijava i izvještaja (Sl. list SRJ, br. 40/97 i 25/00) i Odlukom o jedinstvenom kodeksu šifara za unošenje i šifriranje podataka u evidencijama u oblasti rada (Sl. list SRJ, br. 9/98). Šifrarnik je pripremljen na bazi klasifikacije i popisa zanimanja iz Jedinstvene nomenklature zanimanja (JNZ Sl. list SFRJ, br. 31/90). Prema ovim propisima, kvalifikacije se svrstavaju u kategorije složenosti, od jedan do osam, u zavisnosti od složenosti poslova i radnih zadataka u zanimanju. Kategorija složenosti zanimanja izjednačava se sa nivoom stručne spreme. U pripremi je nacrt Zakona o nacionalnom okviru kvalifikacija, kojim će se definisati nivoi i njihovi opisi, omogućiti razvrstavanje kvalifikacija i njihovo poređenje sa nivoima Evropskog kvalifikacionog okvira.

Vlade Crne Gore usvojila je u oktobru 2008. godine „Strategiju uspostavljanja crnogorskog kvalifikacionog okvira (za period 2008 - 2010. godine)“, u kojoj su definisane potrebne mјere i aktivnosti koje je neophodno implementirati u narednom dvogodišnjem periodu kako bi Crna Gora uspostavila okvir kvalifikacija, čijem će se daljem razvoju i stalnom unaprijeđivanju, imajući u vidu iskustva drugih zemalja, Crna Gora posvetiti u narednom višegodišnjem periodu. Aktivnosti, planirane Strategijom su:

- Definisanje nivoa i njihovih opisa,
- Uvođenje sistema transfera postignutih kredita,
- Uvođenje dokumenata Europass,
- Usputstavljanja Ploteus - portala,
- Razvoj zajedničkih načela:
  - obezbjeđivanja kvaliteta,
  - validaciju neformalnog i informalnog učenja,
  - profesionalno usmjeravanja i savjetovanje,
  - unaprijeđenje ključnih kompetencija.

Projekat IPA 2007, komponenta Nacionalni okvir kvalifikacija, koji je počeo u septembru 2009. godine, će podržati veći dio aktivnosti, planiranih „Strategijom uspostavljanja crnogorskog kvalifikacionog okvira“.

6. Molimo navedite informacije o mjerama za integriranje mladih ljudi na tržište rada ili u visoko obrazovanje i stručno obrazovanje i obuku (VET), uključujući opšte obrazovno i stručno vođenje.

Aktivnosti koje se odnose na uključivanje mladih u tržiste rada, uglavnom implementira Zavod za zapošljavanje Crne Gore, u okviru koga je 2007. godine počeo sa radom Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje (CIPS). Polumaturanti i maturanti se mogu preko psihološko-pedagoških službi, u svojim školama, ili direktnim kontaktom na adrese CIPS-a, prijaviti za razne radioničarske aktivnosti, testiranja, grupna i individualna savjetovanja, koja se, u prostorijama CIPS-a sprovode kontinuirano tokom cijele godine. Ove aktivnosti se odnose na:

- profesionalno informisanje, koje se odnosi na individualno i grupno informisanje učenika i njihovih roditelja;
- profesionalno savjetovanje, koje podrazumijeva individualno i grupno savjetovanje učenika i njihovih roditelja;
- psihološko testiranje, koje uključuje pitanja i probleme vezano za psihološke aspekte izbora profesije, teškoće u odnosima i komunikaciji sa ljudima, neuspjeh u školi ili radnom mjestu, povezivanje psihofizičkih zahtjeva zanimanja sa individualnim karakteristikama, itd.

Putem radioničarskih aktivnosti, mladima se pruža mogućnost da na jedan potpuno novi način upoznaju sebe, svoje osobine, a naročito one koje su važne za uspješnost u pojedinim

zanimanjima, kao i da se upoznaju sa svojim vrijednosnim orijentacijama, interesovanjima i mogućnostima. Putem ovakvih radionica, mladima se pomaže da formiraju stavove i navike, koje će im u buducnosti, olakšati izbor zanimanja, uključivanje u svijet rada, a samim tim, i napredovanje u karijeri.

Jedan od zanimljivih načina informisanja o obrazovnom sistemu i radnim mjestima, koji se razvio posljednjih godina, je organizovanje sajmova za susrete učenika, preduzeća i obrazovnih institucija.

Na sajmovima, koji traju nekoliko dana postavljaju se štandovi na kojima škole, fakulteti i preduzeća predstavljaju svoje organizacije, obrazovne profile i programe i izlažu svoje potrebe za kadrovima. Učenici i nezaposleni se ovdje upoznaju sa ponudom na tržištu rada i istovremeno prisustvuju seminarima i predavanjima koja se za njih organizuju. Sajmove zajednički pripremaju i finansiraju škole zainteresovane za upis većeg broja učenika, preduzeća koja dodjeljuju stipendije ili imaju potrebe za kadrovima određenog profila i institucije koje se bave zapošljavanjem.

Ministarstvo prosvjete i nauke, u saradnji sa CIPS-om, vec tradicionalno, u okviru projekta: „Buduće zanimanje – moj izbor“ priprema informator „Izbor srednje skole“ kroz koji se mladim ljudima pruža detaljna informacija o mogućnostima za nastavak školovanja, ali i identifikacije mogućeg budućeg zanimanja.

Kada je riječ o promociji visokoškolskih ustanova, Ministarstvo prosvjete i nauke, u saradnji sa relevantnim nevladinim organizacijama, u posljednje tri godine, organizuje „Sajam visokog obrazovanja“ i učestvuje u izradi publikacije „Kuda poslije srednje škole“. Ovakve aktivnosti imaju za cilj da se kroz promociju fakulteta, poveća nivo visokoobrazovnog kadra u Crnoj Gori, i predstavi važnost uloge stipendija, kao i mobilnosti članova crnogorske akademске zajednice.

Budući da Crna Gora na svom putu evropskih integracija, ali i daljeg društvenog razvoja, treba da obezbijedi adekvatne ljudske resurse, neophodno je da se radi na stalnom poboljšanju funkcionalnosti sistema obrazovanja koji će na adekvatan način zadovoljiti zahtjeve tržišta rada. Zbog toga je Ministarstvo prosvjete i nauke, zajedno sa drugim zainteresovanim stranama u ovom procesu, u okviru programa IPA 2008 i projekta: „Reforma tržišta rada i razvoj radne snage“, pripremilo komponentu (dio projekta), koja se odnosi na uspostavljanje i razvoj integriranog sistema profesionalne orijentacije. Ovom komponentom žele se ostvariti sledeći rezultati:

- informisanje stručne i šire javnosti o pitanju profesionalne orijentacije;
- razvoj kapaciteta zaposlenih u ključnim institucijama za pripremu nacrta Strategije profesionalne orijentacije u Crnoj Gori.

Očekuje se da će ovaj projekat početi sa implementacijom u toku 2010. godine.

7. Molimo navedite informacije o prelazu iz škole na posao i ulogu socijalnih partnera i preduzeća.

Kao jedan od ključnih ciljeva reforme stručnog obrazovanja je razvoj socijalnog partnerstva, što je najvažniji uslov za planiranje obrazovanja prema potrebama tržišta rada, za podizanje kvaliteta stručnog obrazovanja, a pogotovo praktičnog obrazovanja kao njegovog dijela. Imajući u vidu ovaj cilj, kao osnov sticanja kvalifikacija u stručnom obrazovanju koji će direktno povezati obrazovanje i tržište rada i razvijati se u saradnji socijalnih partnera, uveden je standard zanimanja.

Da bi se učenici koji završe programe stručnog obrazovanja što bolje pripremili za tržište rada, da bi sadržaj kvalifikacije koju su stekli tokom obrazovanja odgovarao zahtjevu tržišta rada, da bi se omogućila veća prilagodljivost obrazovanja tehnološkom trazvoju, obrazovni programi rade se na osnovu standarda zanimanja. Kroz standard zanimanja poslodavci iskazuju svoje zahtjeve o tome koji su ključni poslovi u određenom zanimanju i koja su znanja, vještine i kompetencije potrebne da bi se ti poslovi mogli uraditi.

Izradi standarda zanimanja prethodi izrada kvalifikacione strukture/okvira u području rada, iz kojeg se vide sve kvalifikacije koje se mogu steći u tom području rada kroz formalno obrazovanje ili sertifikovanjem od nivoa kvalifikacije II do nivoa VI, kao i odnos i povezanost kvalifikacija.

Kvalifikacione strukture/okvire za područja rada uRADILE su komisije za područja rada na osnovu analize stanja u tom području rada i predviđanja razvoja djelatnosti i potreba tržišta rada. U sastav komisija za područje rada bili su uključeni predstavnici socijalnih partnera, Univerziteta i škole. Kvalifikacione strukture/okvire za područja rada usvojio je Savjet za stručno obrazovanje. Zbog poteškoća u organizaciji i finansiranju komisije za područja rada su prestale sa radom. Sprovode se aktivnosti koje treba da omoguće nastavak njihovog rada.

U skladu sa Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) praktično obrazovanje se organizuje u školskom i dualnom obliku. U školskom obliku praktična nastava se realizuje u objektima škole (školska radionica, kabinet, laboratorija, školska ekonomija, učenička zadruga) ili i u objektima škole i izvan škole (preduzeće, ustanova i samostalna radnja). Ako se dio praktičnog obrazovanja izvodi kod poslodavca, međusobna prava i obaveze između škole i poslodavca, kao i prava i obaveze učenika, uređuju se ugovorom o nastavi, kojeg zaključuju škola i poslodavac. Za obrazovanje i provjeru postignuća učenika na praktičnoj nastavi u školskom obliku zadužena je škola. Za učenike koji su praktično obrazovanje ostvarili u objektima škole nakon završetka nastavne godine (osim završne) organizuje se profesionalna praksa. Način organizovanja i trajanje profesionalne prakse utvrđuje se obrazovnim programom.

Preovlađujući način organizacije praktične nastave u stručnom obrazovanju u Crnoj Gori je u školskim radionicama. U pojedinim područjima rada saradnja između škole i poslodavaca u organizaciji praktične nastave je na visokom nivou, iako ne postoji propis koji obavezuje poslodavce da prihvate učenike radi praktičnog obrazovanja. Kao primjer kvalitetne saradnje škole i poslodavaca u realizaciji praktične nastave mogu se uzeti područja rada ugostiteljstvo, medicina i saobraćaj. Pored toga što su u prilici da stižu znanja, vještine i kompetencije u realnom radnom okruženju, ovi učenici često nastavljaju poslovnu saradnju sa poslodavcima kod kojih su realizovali praktično obrazovanje.

Zakon o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) dao je i drugu mogućnost - da stručno obrazovanje obavljaju poslodavci i škole zajedno, tzv. dualni oblik. Uslove koje poslodavac mora da ispunjava za obavljanje stručnog obrazovanja u pogledu obrazovnog profila lica koja obrazuju učenike i opreme utvrđuje udruženje poslodavaca u saradnji sa predstavnicima sektora obrazovanja. U dualnom obliku obrazovanja međusobna prava i obaveze učenika i poslodavca uređuju se ugovorom o obrazovanju, koji zaključuju poslodavac i učenik, odnosno njegov roditelj ili staratelj. Uslov za upis u stručnu školu u dualnom obliku je zaključen ugovor o obrazovanju, čime on obezbeđuje radno mjesto u preduzeću i dobija status „šegrt“. Nivo postignuća praktičnog obrazovanja učenika koji se obrazuje kod poslodavca provjeravaju poslodavac i škola, na kraju svake nastavne godine. Za vrijeme trajanja praktičnog obrazovanja kod poslodavca učenik ostvaruje prava iz radnog odnosa, u skladu sa propisima o radu, što plaća poslodavac.

Počev od školske 2004/2005. godine u obrazovni sistem Crne Gore uveden je dualni oblik obrazovanja za dva obrazovna profila i to Frizer sa ukupno 67 učenika i Automehaničar sa ukupno 19 učenika. Implementacija dualnog oblika obrazovanja se nastavila u istim gradovima i za iste obrazovne profile u školskoj 2005/2006. godini sa 49 učenika prvog razreda za Frizera i 20 učenika za Automehaničara. Kako bi podržalo inicijalnu fazu uvođenja dualnog sistema u stručno obrazovanje i motivisalo poslodavce da se uključe u ovaj oblik/model obrazovanja, sve troškove koji su se odnosili na učešće i nadoknade za školsku 2004/2005. godinu pokrilo je Ministarstvo prosvjete i nauke. Dualni oblik obrazovanja u obrazovni sistem Crne Gore uveden je sa ciljem da se poslodavci i njihova udruženja aktivnije uključe kako u realizaciju praktičnog obrazovanja učenika, tako i u definisanje potreba tržišta rada za obrazovnim profilima. I pored iskazanog interesovanja na početku pilot projekta, tokom same primjene dualnog oblika obrazovanja pojavili su se problemi u organizaciji i finansiranju. Inicijative i trud sektora obrazovanja nijesu naišli na odziv kod ostalih učesnika - poslodavaca i njihovog udruženja, ali i učenika. Zbog nepostojanja interesovanja za dualni oblik obrazovanja od strane učenika i poslodavaca, upis učenika od školske 2006/2007. godine se ne realizuje.

U skladu sa preporukama Vlade, datim nakon razmatranja Informacije o dualnom obliku obrazovanja u julu 2009. godine, a imajući u vidu važnost unaprijeđivanja praktičnog obrazovanja i povezivanja obrazovanja i rada kod obrazovnih profila u svim područjima rada, planira se dogradnja postojećih zakonskih rješenja i da se kao obavezno uvede rješenje da se praktično

obrazovanje definiše kao kombinacija obrazovanja u školi i kod poslodavca. Praktično obrazovanje u realnom radnom okruženju treba da bude u odgovarajućem obimu sastavni dio svakog obrazovnog programa i nosilac praktičnog obrazovanja treba da budu poslodavac i škola zajedno. Obim praktičnog obrazovanja kod poslodavca, kao i materijalni i kadrovski uslovi koje poslodavac treba da ispuni bio bi određen obrazovnim programom. Ispunjene uslove kod poslodavaca provjeravlo bi udruženje poslodavaca i škola. Takođe, predloženo je da se, ako kod poslodavca postoje materijalni i kadrovski uslovi za obrazovanje učenika po određenom obrazovnom programu i ako za to postoji saglasnost i učenika i poslodavca, praktično obrazovanje u cijelini realizuje kod poslodavca, uz sklapanje individualnog ugovora učenik – poslodavac.

Može se reći da je nivo uključenosti socijalnih partnera u fazi planiranja obrazovanja kroz učešće u komisijama za područja rada, radnim grupama za izradu standarda zanimanja, Savjetu za stručno obrazovanje i Savjetu za obrazovanje odraslih zadovoljavajući. Međutim, praktično obrazovanje u realnom radnom okruženju i učenje uz rad i saradnja socijalnih partnera u tome, ostvarivanje povezanosti i preplitanje obrazovanja i rada i obezbjeđivanje uslova za izvođenje praktičnog obrazovanja kod poslodavaca u praksi nije na zadovoljavajućem nivou. Ograničenja najčešće dolaze od strane poslodavaca, koji još nijesu spremni da preuzmu aktivniju ulogu u obrazovanju. Pored svih ostalih aktivnosti koje preduzima u cilju ostvarenja bolje veza između obrazovanja i potreba na tržištu rada, Ministarstvo prosvete i nauke planira i da, u saradnji sa Centrom za stručno obrazovanje, drugim ministarstvima i školama, pokrene projekat: „Partnerstvo obrazovanja i rada“. Kroz ovaj projekat bi se, pored ostalog, ostvario bolji protok informacija između obrazovanja u procesu rada i škola, obezbjedilo kvalitetnije učešće preduzeća, kako u planiranju potreba za obrazovnim profilima, tako i u realizaciji obrazovanja, ali i u obezbjeđivanju kvaliteta. Određene aktivnosti u vezi sa ovim projektom su već započete. U saradnji Ministarstva prosvjete i nauke, Ministarstva uređenja prostora i preduzeća pokrenut je projekat unaprjeđenja obrazovanja u području građevinarstva, sa definisanim zadacima, odgovornostima i rokovima. Poslodavci su izrazili spremnost za opremanjem centara za obuku, za dodjelom stipendija učenicima koji se obrazuju po obrazovnim programima deficitarnih zanimanja, za zapošljavanjem pripravnika svih nivoa obrazovanja. Planira se i razvoj programa osposobljavanja instruktora praktičnog obrazovanja u preduzećima. Ovakve aktivnosti planiraju se i u ostalim područjima rada, jer je jasno da kvalitetno stručno obrazovanje nije moguće organizovati bez saradnje, učešća i odgovornosti preduzeća i njihovih udruženja.

Lica koja završe određeni nivo obrazovanja, a koja žele da se uključe na tržište rada, čine to posredstvom Zavoda za zapošljavanje Crne Gore. Lica koji završe opšte srednje obrazovanje ili srednje stručno obrazovanje u trajanju od četiri godine, pored mogućnosti da se uključe na tržište rada, mogu da nastave obrazovanje na visokoškolskim ustanovama. Srednje škole ne vode evidenciju o broju lica koja su se nakon završetka obrazovanja uključila na tržište rada ili koja su nastavila obrazovanje. Zavod za zapošljavanje raspolaže podacima o broju nezaposlenih, njihovoj kvalifikacionoj strukturi, dužini čekanja na posao i drugom i ti podaci su dostupni svim zainteresovanim partnerima u Crnoj Gori.

8. Mladi ljudi koji napuštaju obrazovanje i/ili obuku bez formalno priznatih kvalifikacija: koji je njihov broj i procenat? Koje su mjere druge šanse preduzete da bi se obezbijedili alternativni načini za sticanje kvalifikacija?

Mjere koje su do sada preduzete (na sistemskom nivou) da bi se smanjio broj učenika koji napuštaju obrazovanje bez formalno priznatih kvalifikacija su:

- povećanje obrazovne ponude i pravljenje programske diferencijacije kroz izradu obrazovnih programa različitog nivoa zahtjevnosti odnosno trajanja.
- nastavnici u školama primjenjuju osavremenjene metode nastave i učenja, uz prisustvo veće individualizacije nastave.
- Zakon o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) dozvoljava promjenu obrazovnog programa, uz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita nakon prvog razreda, a u trogodišnjim školama i nakon drugog razreda u istom području rada.

- Zakonima iz oblasti obrazovanja (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) uvedena je mogućnost da popravni ispit mogu polagati učenici koji su na kraju nastavne godine imali tri nedovoljne ocjene. (Raniji propisi dozvoljavali su da učenik polaže popravni ispit ako je imao dvije nedovoljne ocjene.) Učenik ima pravo da ponovi razred i to jedanput u dvogodišnjoj stručnoj školi, dva puta u trogodišnjoj odnosno četvorogodišnjoj stručnoj školi i gimnaziji i jedanput u višoj stručnoj školi.
- Učenici koji su napustili redovno obrazovanje mogu da nastave obrazovanje u svojstvu vanrednog učenika, pri čemu im se priznaju sve pozitivne ocjene koje su stekli tokom redovnog obrazovanja na kraju školske godine. Razredne ispite vanredni učenici mogu da polažu u junskom, avgustovskom i januarskom roku. Ovi učenici mogu da se vrate u redovno obrazovanje.
- U svim školama postoje pedagoško-psihološke službe koje se bave i problemima učenika, vezanim za slabije rezultate u učenju i rano napuštanje obrazovanja, zatim pitanjima izbora profesije i povezivanja zahtjeva zanimanja sa individualnim karakteristikama.
- Centri za profesionalno informisanje i savjetovanje pri Zavodu za zapošljavanje u Podgorici i Baru su počeli sa aktivnostima profesionalnog usmjeravanja i savjetovanja učenika osnovnih škola, učenika srednjih škola i odraslih lica bez kvalifikacije.
- Razmatra se mogućnost uvođenja obaveznog srednjeg obrazovanja (ISCED 3).

Ne mogu se dati precizni podaci o broju i procentu mlađih koji napuštaju obrazovanje bez kvalifikacija. Ministarstvo prosvjete i nauke raspolaže podacima o broju učenika u pojedinim razredima i obrazovnim profilima na početku svake školske godine za sve škole u Crnoj Gori. Međutim, sakupljeni podaci o broju učenika u pojedinim razredima su zbirni. Škole dostavljaju podatke o broju učenika u odjeljenju za pojedine obrazovne profile, ali ne i strukturu tih učenika - koliko je učenika u pojedine razrede upisano prvi put, koliko je među njima učenika koji su ponovili razred, koliko učenika je došlo iz druge sredine, koliko je promijenilo obrazovni profil, koliko se vratilo u redovno obrazovanje nakon polaganja razrednih ispita i drugo. Sa druge strane, među licima koja su koja su u svojstvu vanrednih učenika završila obrazovanje ima i lica koja su već imala određenu kvalifikaciju. Ministarstvo prosvjete i nauke u okviru svog informacionog sistema radi softver po kojem će se učenici pratiti po identifikacionom broju, što će omogućiti kvalitetnije praćenja broja lica koja napuste obrazovanje bez kvalifikacije.

Obezbiđivanje alternativnih načini za sticanje kvalifikacija predviđeno je rješenjima iz Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08) Zakona o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) kao i preporukama za izradu obrazovnih programa, datim u Osnovama za izradu obrazovnih programa u stručnom obrazovanju, koje su donešene 2003. godine, a dopunjavanjana od strane nacionalnih savjeta 2006. i 2008. godine.

Jedan od razloga donošenja Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08) je da se licima koja su pohađala obrazovne programe stručnih škola i napustili redovno obrazovanje omogući sticanje stručne kvalifikacije ako su dio programa koji odgovara standardu zanimanja uspješno završili. Sva lica koja su završila samo osnovnu školu mogu da se uključe u programe ospozobljavanja za zanimanja za koja postoji potreba na tržištu rada i da nakon provjere steknu stručnu kvalifikaciju. Takođe, u skladu sa rješenjima iz Zakona, stručnu kvalifikaciju moguće je steći i direktnom provjerom ranije stečenih znanja. Cilj je da se položaj svih ovih lica (koja su napustila obrazovanje bez kvalifikacije, koja pohađaju programe ospozobljavanja, koja žele da sertifikuju ranije stečena znanja) na tržištu rada popravi, da njihova znanja, vještine i kompetencije budu verifikovana i vidljiva. Rješenja iz Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08) su povezana sa rješenjima iz Zakona o stručnom obrazovanju.

Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) predviđena je modularizacija i kreditno vrjednovanje obrazovnih programa. Takođe, ovim Zakonom je dat i rok do kog treba da se završi kreditno vrjednovanje obrazovnih programa - najkasnije do školske 2011/2012. godine. Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08) omogućava licima da završetkom svih modula koji čine obrazovni program steknu i nivo obrazovanja. Na ovaj način sistemski je povezano formalno obrazovanje i neformalno i informalno učenje. U toku su pripreme za modularizaciju obrazovnih programa i stvaranje uslova za primjenu rešenja iz Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama.

Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju preporučeno je da obrazovne programe koji se rade na osnovu više standarda zanimanja različitih nivoa zahtjevnosti, treba raditi tako da učenicima i odraslim omoguće uspješno završavanje odgovarajućih nivoa obrazovanja ili sticanje odgovarajuće stručne kvalifikacije u skladu sa kvalifikacionim okvirom područja rada, i to:

- 1) U programima nižeg stručnog obrazovanja treba omogućiti, da se postigne:
  - a) odgovarajuća stručna kvalifikacija (koja se potvrđuje sertifikatom) već nakon završenog prvog razreda,
  - b) odgovarajuća stručna kvalifikacija (koja se potvrđuje sertifikatom) nakon završenog dijela (modula) drugog razreda,
  - c) niže stručno obrazovanje u trajanju od dvije godine nakon završenog drugog razreda i praktičnog ispita (diploma).
- 2) U programima trogodišnjeg stručnog obrazovanja potrebno je omogućiti, da se postigne:
  - a) niže stručno obrazovanje poslije završenog drugog razreda i položenog praktičnog ispita,
  - b) odgovarajuća stručna kvalifikacija (koja se potvrđuje sertifikatom) nakon završenog dijela (modula) trećeg razreda,
  - c) srednje stručno obrazovanje u trajanju od tri godine nakon završenog trećeg razreda i završnog ispita (diploma).

Kao što je navedeno u Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju, predložena struktura obrazovnih programa bi omogućila da se stekne neka od isprava (svedočanstvo ili sertifikat) praktično nakon svake godine obrazovanja u nižem i srednjem trogodišnjem sručnom obrazovanju. To bi značilo, da učenici i odrasli, koji nisu ili ne mogu savladavati čitav obrazovni program, ne bi odlazili iz obrazovog sistema bez određene stručne kvalifikacije ili nivoa stručnog obrazovanja. Time bi obrazovni sistem postao fleksibilniji i humaniji prema onim koji ne dovrše školovanje, jer bi im bilo omogućeno vrednovanje i priznavanje onog što su uspješno završili i uključivanje na tržište rada. Obrazovni programi iz područja drvoprerade urađeni su u skladu sa ovom preporukom. Potpuna primjena ovog modela biće moguća kada se stvore uslovi za primjenu Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08).

Imajući u vidu kompleksnost pitanja ranog napuštanja škole prije sticanja prve kvalifikacije i njegov uticaj na pojedinca i društvo, Ministarstvo prosvjete i nauke planira da, u saradnji sa nadležnim institucijama i tijelima, pokrene projekat oblikovanja nacionalnog programa za sprječavanje ranog napuštanja škole. Planiraju se aktivnosti - istraživanja o tome kako lični, socio-kulturalni i institucioni činioци utiču na rano napuštanje obrazovanja, osposobljavanje pedagoško-psiholoških službi u školama za rad sa učenicima koji postižu lošije rezultate u učenju i koji prave veći broj izostanaka, unaprjeđivanje saradnje sa roditeljima po pitanju poboljšanja uspjeha i vladanja, savjetodavni rad sa licima koja su napustila obrazovni sistem prije sticanja kvalifikacije i sl. Takođe, u okviru ciklusa IPA 2007, Projekat IV Nacionalni okvir kvalifikacija, Ministarstvo prosvjete i nauke je kao jednu od aktivnosti predvidjelo Profesionalno informisanje i savjetovanje, u okviru koje će se raditi i na pitanju mladih koji napuštaju obrazovanje bez kvalifikacije.

9. Da li biste bili zainteresovani za učešće u strukturama zasnovanim pod Otvorenom metodom koordinacije?

Jedan od principa reforme obrazovnog sistema u Crnoj Gori odnosi se obezbjeđivanje mogućnosti koje bi pružile osnov za stvaranje sistema obrazovanja koji bi bio uporediv sa sistemima u razvijenim državama. Na taj način se osigurava povezivanje sa razvijenim zemljama, obezbjeđuje prohodnost diploma, povećava mobilnost, ali se i stvaraju optimalni uslovi da se primjeri dobre prakse iz drugih zemalja usvoje i prilagode crnogorskim uslovima.

Budući da se Otvoreni metod koordinacije, kao instrument politike na nivou Evropske unije, odnosi na saradnju među državama članicama u cilju dostizanja zajedničkih ciljeva i uspostavljanju zajedničke metodologije praćenja (statistika, indikatori, smjernice), Crna Gora prepoznaje dobre

strane učestvovanja u aktivnostima koje proizilaze iz implementacije ovog metoda i veoma je zainteresovana za uključivanje u ove aktivnosti.

Crna Gora, na polju obrazovanja, nauke i istraživanja, veliku pažnju poklanja saradnji u okviru programa Evropske unije koji su joj dostupni u ovoj fazi procesa evropskih integracija, a koji se odnose na mobilnost studenata i istraživača, obezbjeđivanje kvaliteta u visokom obrazovanju, uspostavljanje nacionalnog okvira kvalifikacija, kao i modernizaciju obrazovnih programa i rukovođenja univerzitetima. Ovdje se, prije svega, misli na učešće u programima Erasmus Mundus i Tempus, ali i na saradnju sa relevantnim evropskim tijelima u ovim oblastima. Kako je učešće u programu „Lifelong Learning“ jedan od preduslova za punu participaciju u strukturama Otvorenog metoda koordinacije, u prethodnom periodu su već pokretane incijative za pristupanje Crne Gore ovom programu, a inteziviranje aktivnosti po ovom pitanju se očekuje u bliskoj budućnosti.

B. Upravljanje sistemima

10. Status obrazovnih institucija: Opišite procese za uspostavljanje obrazovnih institucija. Postoji li ustanova koja nadgleda zasnivanje i funkcionisanje obrazovnih institucija? Postoje li različite vrste statusa za obrazovne institucije (npr. privatno, državno, privatni subjekti za kontrolu).

Postupak za osnivanje ustanova iz oblasti obrazovanja i vaspitanja propisan je Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07). Obrazovanje i vaspitanje se ostvaruje u predškolskoj ustanovi, školi (osnovna škola, gimnazija, stručna škola, umjetnička škola), obrazovnom centru (ustanova u kojoj se ostvaruje više obrazovnih programa iz više nivoa obrazovanja), zavodu (posebna ustanova za vaspitanje i obrazovanje djece i mlađih sa posebnim potrebama), kod organizatora obrazovanja odraslih i u domu učenika.

Ustanove iz oblasti obrazovanja i vaspitanja osnivaju se kao javne i privatne. Djelatnost javne ustanove je neprofitabilna.

U javnim ustanovama ostvaruju se javno važeći obrazovni programi, koje donosi Ministarstvo prosvjete i nauke, na predlog stručnih savjeta koje je osnovala Vlada. Obrazovni program koji izvodi privatna ustanova dobija javnu važnost kada ga odobri nadležni savjet. Ustanove koje ostvaruju javno važeće obrazovne programe izdaju javne školske isprave.

Javne ustanove finansiraju se iz javnih prihoda i drugih izvora, u skladu sa zakonom. Privatne ustanove koje izvode javno važeće obrazovne programe mogu se finansirati iz javnih prihoda ukoliko ispunjavaju zakonom propisane uslove, čiju ispunjenost utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke.

Osnivač javne ustanove može biti država Crna Gora, opština, glavni grad ili prestonica. Gimnaziju, kao javnu ustanovu, može osnovati država Crna Gora, glavni grad ili prestonica. Akt o osnivanju i ukidanju javne ustanove donosi Vlada, odnosno nadležni organ opštine, glavnog grada ili prestonice kada se ti subjekti pojavljuju kao osnivači javne ustanove. Javne ustanove se osnivaju u skladu sa mrežom ustanova, koju donosi Vlada, a kojom se utvrđuje vrsta, djelatnost i raspred javnih ustanova. Osnivač javne ustanove je dužan da prije donošenja akta o osnivanju ustanove razmotri i usvoji elaborat o društveno-ekonomskoj opravdanosti osnivanja ustanove, u kojem se obavezno iskazuju ciljevi i zadaci radi kojih se osniva ustanova, trajne društvene potrebe za vršenje djelatnosti ustanove i drugi dokazi od značaja za osnivanje i rad ustanove.

Privatnu ustanovu može da osnuje domaće ili strano pravno ili fizičko lice, uz izuzetak da strano lice može osnovati osnovnu školu samo za obrazovanje stranih državljana. Akt o osnivanju i ukidanju privatne obrazovno-vaspitne ustanove donosi osnivač ustanove.

Obrazovanje i vaspitanje se može obavljati i na osnovu koncesije, koju odobrava Ministarstvo prosvjete i nauke. Privatnoj ustanovi, domaćem ili stranom pravnom i fizičkom licu koje ispunjava uslove za obavljanje djelatnosti Ministarstvo prosvjete i nauke može dodijeliti koncesiju za izvođenje javno važećeg obrazovnog programa na osnovu javnog konkursa. Koncesija se oduzima ako koncesionar obavlja djelatnost suprotno zakonu.

Zakon propisuje jednake uslove za osnivanje i početak rada javnih i privatnih ustanova. Ustanova se može osnovati ako ispunjava uslove u pogledu broja djece, učenika, odnosno polaznika; ako je donesen, odnosno odobren obrazovni program; ako je obezbijeđen nastavni i drugi stručni kadar, odgovarajući prostor, nastavna sredstva i oprema, ako ima obezbijeđena finansijska sredstva za osnivanje i rad; i ako su obezbijeđeni higijensko tehnički uslovi za rad ustanove u skladu sa posebnim propisima. Kada strano lice osniva osnovnu školu za obrazovanje stranih državljana ne cijene se uslovi u pogledu broja djece i nastavnog kadra.

Uslovi u pogledu broja djece, učenika odnosno polaznika, kao i uslovi u pogledu prostora, nastavnih sredstava i opreme, te postupak licenciranja ustanova, bliže su propisani pravilnicima koje je donijelo Ministarstvo prosvjete i nauke.

Obrazovno vaspitna ustanova sa sjedištem van Crne Gore može da obavlja djelatnost u Crnoj Gori, na osnovu odobrenja Ministarstva prosvjete i nauke i na rad tih ustanova primjenjuju se propisi Crne Gore.

Postupak osnivanja ustanova visokog obrazovanja propisan je Zakonom o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03).

Visoko obrazovanje ostvaruju univerziteti i ustanove visokog obrazovanja, koje se osnivaju kao javne ili privatne ustanove. Ustanova ima status univerziteta pod uslovom da realizuje najmanje pet različitih studijskih programa iz zakonom utvrđenih oblasti. Univerzitet ima svojstvo pravnog lice, dok fakulteti i druge organizacione jedinice univerziteta nemaju to svojstvo. Javnu ustanovu osniva i ukida Vlada, na predlog Savjeta za visoko obrazovanje. Privatnu ustanovu osniva i ukida domaće ili strano fizičko ili pravno lice.

I javno važeće visoko obrazovanje može se obavljati na osnovu koncesije koju Vlada, na osnovu javnog konkursa, može dodijeliti privatnoj ustanovi, domaćem ili stranom pravnom ili fizičkom licu koje ispunjava uslove za obavljanje visokog obrazovanja. Koncesija može biti oduzeta u skladu sa ugovorom o koncesiji.

Ustanova visokog obrazovanja se može osnovati ako ispunjava uslove u pogledu: prostora i opreme; broja i kvalifikacije akademskog osoblja; prostorija za vannastavne aktivnosti studenata, ako ima obezbijeđena finansijska sredstva za rad i ima sertifikat o početnoj akreditaciji studijskog programa izdat od strane Savjeta za visoko obrazovanje. Pored ispunjavanja navedenih uslova, privatne ustanove su dužne da dostave svoje poslovne planove i garanciju osnivača o finansijskoj sposobnosti ustanove za period od najmanje tri godine. Takođe, privatna ustanova je obavezna da u slučaju prestanka sa radom obezbijedi finansijska sredstva za završetak započetih studija za sve upisane studente kod druge ustanove. Privatna ustanova može prestati sa radom samo na kraju studijske godine. U slučaju prestanka rada javne ustanove Vlada je dužna da zatečenim studentima omogući zavšetak studija u roku određenom aktom o ukidanju ustanove.

Sertifikat o početnoj akreditaciji ustanova stiče nakon ocjene kvaliteta studijskih programa i njihove usklađenosti sa profesionalnim potrebama i usvojenim standardima. Sertifikat se izdaje na period od najduže tri godine. Ustanove visokog obrazovanja, odnosno njihovi studijski programi, podliježu postupku reakreditacije, tj. ocjeni kvaliteta rada ustanove i studijskog programa, u skladu sa standardima i postupkom koji utvrđuje Savjet za visoko obrazovanje. Ustanovi koja ne bude reakreditovana oduzima se licenca za rad.

Nastava, istraživački i umjetnički rad u javnim ustanovama visokog obrazovanja finansiraju se iz budžeta Crne Gore. Javna ustanova stiče sredstva i iz drugih prihoda, u skladu sa zakonom. Prilikom dodjele sredstava Vlada određuje broj studenata u javnim ustanovama koji će se finansirati iz budžeta. Vlada može od javne ustanove zatražiti povraćaj dodijeljenih sredstava ukoliko je nalazom nezavisne revizije utvrđena nezakonita i nemamjenska upotreba sredstava. Na predlog Savjeta za visoko obrazovanje privatna ustanova može sticati sredstva iz budžeta za

nastavu i istraživanja koja su u javnom interesu. Privatna ustanova je odgovorna za namjensku i zakonitu upotrebu dodijeljenih sredstava.

Licenciranje ustanova (od predškolskih do ustanova visokog obrazovanja) vrši Ministarstvo prosvjete i nauke. Osnivač ustanove je dužan da prije početka rada podnese Ministarstvu prosvjete i nauke zahtjev za licenciranje ustanove. Uz zahtjev za licenciranje, osnivač podnosi akt o osnivanju ustanove i dokaze o ispunjenosti propisanih uslova za osnivanje i rad. Ustanova može početi sa radom kada Ministarstvo prosvjete i nauke utvrdi da ustanova ispunjava uslove za osnivanje i donese rješenje o licenciranju.

Ministarstvo prosvjete i nauke vodi registar licenciranih ustanova. Ustanova se nakon dobijanja rješenja o licenciranju upisuje u Centralni registar privrednog suda, čime stiče svojstvo pravnog lica.

Poslove upravnog nadzora nad zakonitošću rada ustanova vrši Ministarstvo prosvjete i nauke, a inspekcijski nadzor nad radom ustanova vrši Prosvjetna inspekcija, koja je organizacioni dio Ministarstva prosvjete i nauke.

Kvalitet obrazovno-vaspitnog rada u predškolskim ustanovama, osnovnim školama, gimnazijama, ustanovama za vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama i domovima učenika, kao i kvalitet opštег obrazovanja u stručnom obrazovanju, obezbjeđuje Zavod za školstvo, koji je, kao upravnu organizaciju, osnovala Vlada. Zavod za školstvo obavlja i razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove u navedenim oblastima obrazovanja.

Razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih obavlja javna ustanova Centar za stručno obrazovanje, koju su osnovali Vlada, Zavod za zapošljavanje, Sindikat i Udruženje posodavaca.

11. Opšti mehanizmi za nadgledanje i evaluaciju obrazovnog sistema: Postoje li uspostavljeni mehanizmi ili oni u procesu sprovođenja za praćenje evaluacije obrazovnih ustanova? Koje podatke razmatraju? U kojoj mjeri su nezavisni od Vladinih ministarstava?

Kako je pitanje mehanizama praćenja i evaluacije obrazovnog sistema, odnosno ukupnog modela obezbjeđivanja kvaliteta, identifikованo kao jedna od oblasti koje zahtijevaju značajno unaprijeđenje, na početku reforme posebna pažnja je posvećena pitanju definisanja sveobuhvatnog sistema obezbjeđivanja kvaliteta sa jasnim kriterijumima koji će omogućiti osiguranje kvaliteta „na ulasku“ u sistem, ali i praćenje i evaluaciju u toku procesa, kao i „na izlasku“ iz sistema.

Mehanizmi do nivoa visokog obrazovanja

Osiguranje kvaliteta „na ulasku“ u sistem

Adekvatno obezbjeđivanje kvaliteta na ulasku u sistem obrazovanja se osigurava kroz postupak licenciranja ustanova koje izvode javno važeće obrazovne programe, odnosno kroz obavezu ispunjavanja uslova za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja u skladu sa odredbama definisanim Pravilnikom o bližim uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja (Sl. list RCG, br. 40/06) i Pravilnikom o postupku licenciranja ustanova u oblasti vaspitanja i obrazovanja i načinu vođenja registra licenciranih ustanova (Sl. list RCG, br. 45/06).

U ove procese su uključene javne i privatne vaspitno-obrazovne ustanove i komisije, koje za potrebe licenciranja formira, ali na čije odluke Ministarstvo prosvjete i nauke ne može da utiče.

Pored toga, osiguranje kvaliteta se u ovom dijelu obezbjeđuje i kroz pripremu i usvajanje obrazovnih programa za različite nivoe obrazovanja.

U proces pripreme i izmjena obrazovnih programa su uključene stručne komisije koje formiraju Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje, dok je njihovo predlaganje u nadležnosti savjeta za obrazovanje, koje formira Vlada Crne Gore i čiji je rad u stručnom dijelu nezavistan u odnosu na Ministarstvo prosvjete i nauke.

Obezbeđenje kvaliteta se osigurava i kroz angažovanje adekvatnog nastavnog kadra, koji mora da ispunjava propisani nivo i profil obrazovanja, u skladu sa odredbama seta zakona iz oblasti obrazovanja i usvojenim obrazovnim programima.

Pitanje zapošljavanja kadra koji radi u vaspitno-obrazovnim ustanovama na teritoriji Crne Gore spada u nadležnost samih ustanova i Ministarstvo prosvjete i nauke ne utiče na donošenje ovih odluka.

Praćenje „u toku“ procesa

Praćenje sistema u toku procesa zahtijevalo je značajnu promjenu pristupa unutar sistema, koji se bazirao na restriktivnoj ideji postojanja prosvjetnih inspektora, koji su u okviru samo jedne posjete ustanovi, individualno, donosili sud o kvalitetu nastavnog procesa koji se odvija u određenoj ustanovi.

Pored nepostojanja mjerljivih i preciznih indikatora na osnovu kojih bi bila obavljena procjena kvaliteta, problematična je bila i činjenica da se, u ranijem sistemu, nerijetko dešavalo da je ista osoba pisala kurikulum, realizovala stručno usavršavanje i vršila inspekcijski nadzor, što je nužno otvaralo pitanje objektivnosti ukupnog procesa.

Konačno, krajnja svrha postojanja ranijeg sistema nije bila orientisana ka pružanju podrške za unaprijeđenje kvaliteta obrazovanja, nego ka utvrđivanju slabosti pojedinačnog nastavnika i u kasnijoj fazi nije pripreman prijedlog za prevazilaženje slabosti.

Stoga je kreiran novi model obezbjeđivanja kvaliteta, za čije sprovođenje je zakonski okvir definisan odredbama Opštег zakona o vaspitanju i obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama Pravilnika o sadržaju, obliku i načinu utvrđivanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u ustanovama (Sl. list RCG, br. 18/04).

Ovim Pravilnikom je definisano da se kvalitet vaspitno-obrazovnog rada u ustanovi vrši interno i eksterno, pri čemu internu procjenu kvaliteta obavlja sama ustanova, dok eksternu provjeru vrše ovlašćeni savjetnici i prosvjetni nadzornici Zavoda za školstvo (u ustanovama opšteg obrazovanja), odnosno Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje (ukoliko je riječ o stručnom obrazovanju).

Eksternu provjeru kvaliteta, najmanje jednom u četiri godine, a po potrebi i češće, obavlja tim savjetnika/nadzornika, koji se prilikom posjete ustanovi usmjeravaju na praćenje sljedećih ključnih oblasti:

- 1) postignuće znanja i vještina prema obrazovnim standardima,
- 2) kvalitet nastave/učenja,
- 3) upravljanje i rukovođenje ustanovom,
- 4) kadrovske, materijalno-tehničke i bezbjednosne uslove za rad u školi,
- 5) duh (etos) zajednice,
- 6) podrška koju škola pruža učenicima,
- 7) saradnja škole sa roditeljima, ustanovama i lokalnom zajednicom.

Na osnovu utvrđenog stanja, za svaki unaprijed definisani set indikatora odgovarajuće ključne oblasti se vrši klasifikacija postignuća na četiri nivoa vrednovanja:

- 1) veoma uspješno,
- 2) uspješno,
- 3) zadovoljava i
- 4) nezadovoljava.

Pored podataka koje tim utvrđuje tokom posjete školi, kroz konsultovanje dokumentacije i kroz direktni uvid, značajan dio procjene kvaliteta obrazovanja u ustanovi bazira se i na podacima koji se dobijaju preko upitnika za direktora, upitnika za nastavnike, upitnika za učenike i upitnika za roditelje, kao i kroz razgovore sa učesnicima u procesu obrazovno-vaspitnog rada u ustanovi i posredstvom protokola za praćenje realizacije nastave i obuke, analiza planskih i razvojnih dokumenata škole, itd.

Nakon sagledavanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u ustanovi, rukovodilac tima nadzornika objedinjuje podatke od čitavog tima i sačinjava nacrt izvještaja i sa istim upoznaje direktora, kako

bi se podaci prikupljeni putem ovog procesa uporedili i usaglasili sa podacima koji su ustanovljeni u procesu internog utvrđivanja kvaliteta.

Konačni izvještaj o eksternom utvrđivanju kvaliteta u ustanovi sadrži opis utvrđenog činjeničnog stanja sa prijedlogom mjera koje ustanova treba da preduzme radi unaprijeđenja kvaliteta, s tim da na njegovu sadržinu ustanova može priložiti prigovor u roku od 15 dana od dana njegovog prijema.

Na osnovu preporuka navedenih u ovom izvještaju ustanova priprema plan za unaprijeđenje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada, koji se dostavlja Zavodu za školstvo odnosno Centru za stručno obrazovanje.

Ovako pripremljen izvještaj o kvalitetu obrazovno-vaspitnog rada dostavlja se ustanovi, organu nadležnom za usavršavanje i napredovanje nastavnika i Ministarstvu prosvjete i nauke. Izvještaj je javan i olanirano je da se objavljuje na oglasnoj tabli ustanove, kao i na veb stranici Ministarstva prosvjete i nauke.

Iste ključne oblasti i isti indikatori koriste se i u okviru samoevaluacije, koju realizuje uprava vaspitno-obrazovne ustanove, sa ciljem da se poređenjem eksternih i internih nalaza stekne realan uvid u kvalitet obrazovno-vaspitnog procesa koji se sprovodi u ustanovi i napravi što prikladniji razvojni program, koji će omogućiti prevazilaženje slabosti sistema.

Proces interne evaluacije (samoevaluacije) nije zakonski definisana obaveza škola, iako je sprovodi značajan broj vaspitno-obrazovnih ustanova.

Eksternu procjenu kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada obavljaju Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje.

Zavod za školstvo je upravna organizacija koja je samostalna u obavljanju stručnih zadataka, dok Ministarstvo prosvjete i nauke vrši upravni nadzor koji obuhvata: nadzor nad zakonitošću upravnih akata, nadzor nad zakonitošću i cijelihodnošću rada i inspekcijski nadzor.

Centar za stručno obrazovanje je javna ustanova koju su osnovali socijalni partner, samostalna je u obavljanju poslova i zadataka koje joj je povjerila država, s tim da Ministarstvo prosvjete i nauke vrši nadzor nad zakonitošću njenog rada.

Praćenje „na izlazu“ iz sistema

Sistem obrazovanja do nivoa visokog obrazovanja prati se i evaluaira i putem novine u obrazovnom sistemu Crne Gore – eksterne provjere postignuća učenika. Za obavljanje eksterne provjere postignutih standarda znanja i vještina učenika, u februaru 2006. godine, je osnovan Ispitni centar Crne Gore.

Svoju osnovnu aktivnost, ali i praćenje „na izlazu“ iz sistema, Ispitni centar realizuje ili će realizovati kroz:

- nacionalna testiranja,
- nacionalna istraživanja,
- međunarodna istraživanja,
- nacionalne ispite.

Nacionalna testiranja

Nacionalna testiranja se organizuju na kraju I i II ciklusa osnovne škole.

Na kraju I ciklusa provjerava se znanje učenika iz maternjeg jezika i matematike.

Na kraju II ciklusa provjerava se znanje učenika iz maternjeg jezika, matematike i prvog stranog jezika.

Nacionalna testiranja imaju za cilj da utvrde nivo ostvarenja standarda znanja koji su definisani obrazovnim programima. Do sada su realizovana dva pilot testiranja (2006. godine i 2007. godine) i prvo nacionalno tesiranje eksternog karaktera (2008) kojim su bili obuhvaćeni svi učenici trećeg i četvrtog razreda reformisane osnovne škole, a školske 2009/10. godine je realizovano eksterno-interno testiranje.

Nacionalna istraživanja

Planirano je da u narednom periodu sistem bude dodatno praćen i evaluiran i kroz sprovođenje nacionalnih istraživanja, čiji će ciljevi i zadaci biti definisani zavisno od specifičnih potreba sistema, a koje će po potrebi i na zahtjev organizovati Ispitni centar Crne Gore.

Međunarodna istraživanja

Aktivnosti putem kojih Crna Gora prati dešavanja unutar obrazovnog sistema čini i učešće u međunarodnim istraživanjima. Za sada Crna Gora učestvuje, i to već drugi ciklus za redom, u PISA istraživanju, tako da i na ovaj način prati sistem i promjene koje se dešavaju unutar sistema.

Ipak, značajno je naglasiti da će tek u okviru narednog PISA ciklusa Crna Gora imati nešto realniji uvid u rezultate promjene sistema, jer će tek u okviru tog ciklusa u istraživanje biti uključeni učenici koji će cijelokupno osnovno obrazovanje steći prateći nove obrazovne programe.

Nacionalni ispiti

Ovim standardizovanim oblikom eksterne provjere znanja Ispitni centar će u budućnosti obezbeđivati mjerjenje pojedinačnih postignuća učenika iz određenih predmeta na kraju osnovnog i srednjeg obrazovanja.

Državna matura, odnosno maturski (za učenike gimnazija) i stručni ispit (za učenike srednjih stručnih škola) su još uvijek u fazi pripreme i pilotiranja i po prvi će put biti sprovedeni na kraju školske 2009/10. godine.

Maturski ispit će biti sproveden u skladu sa odredbama člana 38 Zakona o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07), dok će stručni ispit biti sproveden u skladu sa odredbama člana 82 Zakona o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07).

Maturski ispit će se eksterno polagati nakon završenog četvrtog razreda gimnazije iz dva obavezna predmeta (maternjeg jezika i književnosti i matematike ili engleskog jezika) i dva izborna predmeta.

Na stručnom ispitnu učenici će eksterno polagati maternji jezik i književnost i matematiku ili prvi strani jezik, u zavisnosti od profila stručne škole, a stručni dio karakterističan za obrazovni profil polagače se djelimično eksterno.

Do sada su realizovana dva pilot maturska i stručna ispita (2008 i 2009. godine) kojima su bili obuhvaćeni svi učenici koji će polagati prvi eksterni ispit.

Pored maturskog i stručnog ispita u Crnoj Gori će, počev od školske 2012/13. godine, biti sprovedena još jedna eksterna provjera – provjera postignuća na kraju trećeg ciklusa osnovne škole (deveti razred), kada će svi učenici završavati devetogodišnju osnovnu školu.

U okviru ovog ispita će se provjeravati znanja zasnovana na ključnim djelovima nastavnog programa, pokazujući nivo pojedinačnih postignuća učenika za predmete koji se polaže na ispitu. Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) je precizirano da se na kraju trećeg ciklusa vrši eksterna provjera znanja učenika iz: maternjeg jezika, matematike i jednog predmeta koji učenik izabere.

Do sada je realizovan jedan pilot eksterni ispit učenika završnog razreda osnovne škole (2009. godine).

Rezultati nacionalnih ispita će biti značajni kako za praćenje sistema, tako i za pojedinačne učenike, jer će uspjeh na eksternom ispitnu u završnom razredu osnovne škole biti jedan od kriterijuma za upis u srednje škole, dok će uspjeh na maturskom i stručnom ispitnu biti vrednovan prilikom upisa na fakultet.

Ispitni centar, kao javna ustanova u čijoj je nadležnosti sprovođenje eksternih provjera postignuća, ima sva ovlašćenja definisana zakonom i radi kao institucija od posebnog javnog interesa i samostalna je u realizaciji stručnih zadataka utvrđenih zakonom i odlukom o osnivanju, s tim da Ministarstvo prosvjete i nauke vrši nadzor nad zakonitošću njenog rada.

Mehanizmi praćenja i evaluacije na nivou visokog obrazovanja

Praćenje i evaluacija sistema na nivou visokog obrazovanja se, takođe, odvija posredstvom mehanizma eksterne i interne procjene kvaliteta, odnosno kroz postupke koji se sprovode u različitim fazama od početne akreditacije, preko praćenja procesa nastave, do ponovne reakreditacije ustanova visokog obrazovanja u Crnoj Gori.

Ovi mehanizmi se odvijaju kroz niz eksplisitnih postupaka vrednovanja ili procjena koji se odnose na studijske programe, nastavu i uslove rada ustanova, definisanih u saradnji sa agencijama za kvalitet evropskog prostora visokog obrazovanja, kako se, u skladu sa odredbama člana 8 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) definiše ocjena kvaliteta.

Ukupno unapređivanje oblasti visokog obrazovanja u nadležnosti je Savjeta za visoko obrazovanje, koji imenuje Vlada i koji je, u skladu sa odredbama člana 13 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) posebno odgovoran za ostvarivanje kvaliteta visokog obrazovanja.

Savjet za visoko obrazovanje je, između ostalog, ovlašten za sprovođenje periodičnih kontrola licenciranih ustanova i nadležan je za izdavanje sertifikata o početnoj akreditaciji, akreditaciji ili reakreditaciji (član 12. Zakona o visokom obrazovanju).

Praćenje i evaluacija započinje početnom akreditacijom studijskih programa, koja predstavlja proces koji studijskom programu daje javnu prepoznatljivost i koji zainteresovanim licima pruža garanciju da studijski program obezbjeđuje kvalitetno obrazovanje i ispunjava propisane standarde, odnosno kriterijume, za obezbjeđivanje nacionalnog sistema kvaliteta u visokom obrazovanju. Standarde, odnosno kriterijume za početnu akreditaciju studijskih programa donosi Savjet za visoko obrazovanje.

Proces početne akreditacije počinje od dana dostavljanja aplikacije Savjetu za visoko obrazovanje i traje najviše šest mjeseci od dana prisjeća aplikacije. Nakon prisjeće aplikacije Savjet za visoko obrazovanje formira komisiju za akreditaciju, koja se sastoji od 3-5 članova (ekspert za odgovarajuću oblast, ekspert pedagog, član Savjeta za visoko obrazovanje, član profesionalne organizacije, itd.), čiji je zadatak da izvrši posjetu obrazovnoj instituciji, provjeri podatke iz aplikacije, pripremi izvještaj sa predlogom o početnoj akreditaciji i dostavi ih Savjetu za visoko obrazovanje na usvajanje, pri čemu komisija u svom izvještaju može dati i sugestije za unaprijeđenje obezbjeđivanja kvaliteta studijskog programa.

Dakle, riječ je o postupku utvrđivanja validnosti studijskih programa, odnosno ustanova, njihove primjerenosti važećim standardima kvaliteta i tržištu rada i izdavanja sertifikata koji obezbjeđuje pravo ustanovi na dodjelu stepena obrazovanja, zanimanja i profesije. Početna akreditacija se izdaje na vremenski period od najduže tri godine.

Nakon dobijanja sertifikata o početnoj akreditaciji od strane Savjeta za visoko obrazovanje slijedi proces licenciranja, s obzirom na to da svaka ustanova koja je osnovana ili izvodi nastavu u Crnoj Gori mora imati licencu za rad, koju izdaje Ministarstvo prosvjete i nauke.

Ovom licencom se utvrđuje: vrsta ustanove, akreditovani studijski programi, maksimalan broj studenata koji se mogu upisati na pojedine studijske programe, kao i stepeni i diplome koji se mogu dodjeljivati.

Licenca se izdaje na osnovu standarda i normativa koji se odnose na:

- adekvatnost zgrada i opreme, uključujući učionice, laboratorije, biblioteku i računarsku opremu;
- broj i kvalifikacije akademskog osoblja;
- prostorije za vannastavne aktivnosti studenata;
- finansijska sredstva.

Licencirana ustanova bez akreditacije može da vrši izmjene studijskog programa najviše do 30 (ECTS) kredita.

Standarde i normative, kao i postupak izdavanja, izmjene i oduzimanja licence utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke, uz mišljenje Savjeta.

Pored ovih mehanizama na snazi su i postupci eksterne i interne procjene kvaliteta.

Spoljašnju ocjenu kvaliteta za svaki studijski program, u skladu sa odredbama člana 31 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) vrši ekspertsko tijelo koje formira Savjet za visoko obrazovanje.

Postupak spoljašnje evaluacije sprovodi se u skladu sa odredbama Pravilnika o reakreditaciji studijskih programa i ustanova visokog obrazovanja, koji je uvrdio Savjet za visoko obrazovanje. Ovaj Pravilnik je pripremljen uz konsultovanje najznačajnijih dokumenata u ovoj oblasti, kao što su: Framework for Program Accreditation, (Council on Higher Education), ENQA Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005) i A Good practice Guide for Quality Management of research for Higher Education Institution (Council on Higher Education).

Samovrednovanje i ocjenu kvaliteta svojih studijskih programa i uslova rada, u skladu sa odredbama člana 30 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03), kontinuirano sprovodi ustanova u skladu sa statutom, dok se metode samovrednovanja utvrđuju u zavisnosti od studijskih planova i programa, nastavne opreme, kvalifikacija akademskog osoblja, načina obavljanja nastave, procenta prolaznosti na ispitima, procenta diplomiranih stručnjaka, i drugih neophodnih pokazatelja uspješnosti rada ustanove.

Samovrednovanje i ocjena kvaliteta se odvija kontinuirano, kroz praćenje, kontrolu i izvještavanje o sprovođenju obrazovnog procesa, uključujući praćenje:

- postignutih rezultata na svim kursevima (predmetima),
- rada nastavnog kadra,
- uslova u kojima se realizuje nastava (biblioteka, opremljenost laboratorijskih sredstava, prezentacije, informaciona tehnologija).

Ovo samovrednovanje se sprovodi putem anketa, kontrole redovnosti nastave, analize rezultata ispita i na drugi način, a u procesu su, pored menadžmenta i vijeća fakulteta uključeni i studenti koji putem sprovođenja anonimnih anketa ocjenjuju rad nastavnog kadra, nakon čega se na osnovu povratnih informacija vrši korekcija kvaliteta nastave i stimuliše rad nastavnika.

Zbog značaja uključenosti studenata u ukupan proces samovrednovanja članom 93. Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03), definisano je posebno pravo studenta da iskaže mišljenje o kvalitetu nastave i radu akademskog osoblja ustanove.

U periodu od najviše pet godina ustanova, odnosno studijski program, podliježe postupku reakreditacije. Reakreditacija ustanove i studijskog programa zasniva se na unutrašnjoj i spoljašnjoj provjeri kvaliteta. Rezultati unutrašnje i spoljašnje provjere kvaliteta iskazuju se u Izvještaju o samovrednovanju i Izvještaju o spoljašnjoj provjeri kvaliteta, pri čemu Komisija za reakreditaciju polazi od Izvještaja o samovrednovanju, koji sačinjavaju ustanove pridržavajući se propisane forme i sljedećih standarda:

- 1) Politika i procedure za obezbjeđenje kvaliteta rada ustanove i studijskih programa,
- 2) Djelatnost i prioriteti razvoja,
- 3) Organizacija i upravljanje,
- 4) Stepeni studija i kvalifikacije,
- 5) Struktura studijskog programa,
- 6) Ocjenjivanje studenata,
- 7) Kontrola i vrednovanje nastave i ispita,
- 8) Studenti,
- 9) Akademsko, stručno i neakademsko osoblje,
- 10) Naučnoistraživački, umjetnički i stručni rad,
- 11) Izdavačka djelatnost,
- 12) Prostorni i materijalno-tehnički resursi,
- 13) Informacioni sistem ustanove,
- 14) Informisanje javnosti o radu,
- 15) Saradnja i mobilnost i
- 16) Finansiranje.

Komisija za reakreditaciju u okviru svojih ovlašćenja i obaveza propisanim ovim aktom vrši i obilazak ustanove. Radi objektivnijeg sagledavanja kvaliteta rada ustanove i studijskih programa u ustanovi se obavezno održava i panel diskusija sa predstavnicima ustanove. Komisija sačinjava izvještaj koji sadrži preporuke vezane za poboljšanje kvaliteta ustanove, odnosno studijskog

programa i dostavlja ga Savjetu, najkasnije u roku od dva mjeseca od neposrednog obilaska ustanove.

Nakon dostavljanja Izvještaja, Savjet o njemu raspravlja sa Komisijom, i donosi odluku o izdavanju sertifikata o reakreditaciji ustanove, odnosno studijskog programa. Reakreditacija važi za vrijeme utvrđeno odlukom Savjeta.

Odlukom se prihvata zahtjev za reakreditaciju u cjelini ili djelimično ili se zahtjev odbija. Posledice odbijanja reakreditacije nijesu uređene Pravilnikom, jer se u tom slučaju primjenjuju odgovarajuće odredbe Zakona o visokom obrazovanju.

Ako ustanova, odnosno studijski program ne dobije reakreditaciju, njegova akreditacija važi za period od najviše godinu dana, bez mogućnosti upisa studenata u toj godini.

Ukoliko se nakon isteka roka ne dobije reakreditacija, licenca se oduzima, pri čemu je Akt o oduzimanju licence konačan.

12. Sakupljanje statističkih podataka i načini obrade: Opišite načine i sakupljene podatke. Opišite različite nivoe na kojima su takvi podaci sakupljeni i obrađeni. Postoji li statistika o ishodištu onih koji odlaze iz škole, diplomcima visoko-školskih i ustanova za stručno obrazovanje i obuku (VET)? Postoji li statistika o konkretnim mjerilima za poboljšanje obrazovanja i sistema obuke (oni koji rano napuštaju školu, broj svršenih školaraca i rodni balans u matematici, prirodnim naukama i tehnologiji, broj onih koji završavaju više srednjoškolsko obrazovanje, osnovne vještine, učešće u kontinuiranom obrazovanju i stručnom obrazovanju i obuci VET?)

Zavod za statistiku prikuplja podatke o obrazovnom sistemu i objavljuje ih u godišnjaku. Takođe, Ministarstvo prosvjete i nauke ima svoju bazu podataka za čije potrebe prikuplja podatke na početku svake školske godine. U toj bazi podataka se vode podaci o obrazovnim ustanovama, infrastrukturi, opremljenosti nastavnim sredstvima, broju učenika po razredima, polu i jeziku na kojem prate nastavu. Administrativno i nastavno osoblje se vodi po godini rođenja, stažu, struci, broju časova, mjestu koje pokrivaju, itd. Statistika o učenicima koji napuštaju školovanje ne postoji u ovom trenutku, a predvidjena je u novom integralnom informacionom sistemu. Odjeljenje za Informaciono – komunikacione tehnologije (ICT) u Ministarstvu prosvjete i nauke pruža kompjutersku podršku predškolskim, osnovnim i srednjoškolskim vaspitno-obrazovnim ustanovama.

Podaci o studentima koje prikuplja Centar Informacionog Sistema Univerziteta Crne Gore (CIS UCG) su rezultat upita (izvještaja) iz centralizovane baze podataka o svim studentima Univerziteta Crne Gore. U okviru baze se nalaze detaljne informacije koje prate studenta od trenutka konkursiranja na izabrani fakultet (bodovanje) pa do diplomiranja (ocjene, semestri, predmeti, uplate...), magistriranja ili doktoriranja.

CIS UCG (Centar Informacionog Sistema Univerziteta Crne Gore) pruža kompjutersku podršku za studente i zaposlene na svim fakultetima Univerziteta Crne Gore. U okviru centra postoji IS (Informacioni Sistem) za praćenje resursa i obrazovnih procesa na Univerzitetu.

CIS pri Ispitnom centru pokriva poslove provjere kvaliteta obrazovanja, sa akcentom na osnovno i srednje obrazovanje. Centar je opremljen sa kvalitetnom kompjuterskom opremom specijalizovanom za izradu i pregledanja testova. U okviru centra je u toku izrada baze podataka za praćenje procesa testiranja.

Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore je proteklih par godina dalo prioritet uvođenju ICT-a u obrazovni sistem. Početkom 2003 urađen je glavni projekat IS obrazovanja nazvan MEIS (Montenegrin Educational Information System) u kojem se definišu konkretnе metode, resursi i tehnologije za realizaciju IS. Trenutno je aktuelna realizacija MEIS-a.

Integralni informacioni sistem je dio ovog projekta koji je trenutno u izradi, a planirano je da bude u produkciji za školsku 2011/12. Ovim projektom je predviđeno praćenje svih obrazovnih resursa, praćenje procesa nastave i ocjenjivanja, stručnog usavršavanja nastavnog osoblja,

administrativnog i finansijskog poslovanja škole, podrška upravljanju i provjeri kvaliteta u obrazovnom sistemu Crne Gore itd. Ovaj sistem će biti u stanju da nam da precizne podatke o učenicima koji napuštaju školovanje, uspjehu učenika po predmetima, polu, nastavnom jeziku, itd. Pošto je u pitanju web aplikacija, ažuriranje podataka će biti na dnevnom nivou, što će nam obezbijediti uvid u trenutno stanje na terenu.

C. Infrastruktura

Molimo dostavite informacije o:

13. Kriteriju za uspostavljanje infrastrukture: pokrivenost nacionalne teritorije: koje promjenljive se uzimaju u obzir za uspostavljanje obrazovne infrastrukture (gustina naseljenosti, geografski kriterij itd.)? Prema kojem kriteriju je infrastruktura uspostavljena za obrazovanje djece nacionalnih manjina.

Prema odredbama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07), javne ustanove se osnivaju u skladu sa mrežom ustanova, koju donosi Vlada na osnovu mjerila i kriterijuma.

Obrazovne ustanove u Crnoj Gori mogu biti javne i privatne. Opšti zakona o obrazovanju i vaspitanju definiše da osnivači vaspitno-obrazovnih ustanova u Crnoj Gori mogu biti: Republika, odnosno opština, glavni grad ili prestonica, dok privatnu ustanovu može da osnuje domaće i strano pravno ili fizičko lice. Pored toga, isti član definiše da gimnaziju, kao javnu ustanovu, može osnovati Republika ili glavni grad, odnosno prestonica, dok strano pravno i fizičko lice može osnovati osnovnu školu samo za obrazovanje stranih državljana.

U Crnoj Gori u 2009. godini mrežu vaspitno-obrazovnih ustanova čine: 21 predškolska ustanova, 162 osnovna škola (sa 281 pripadajućih područnih ustanova) i 1 osnovna škola za obrazovanje stranih državljana, 47 javnih i 2 privatne srednje škole, 1 državni univerzitet, 1 privatni univerzitet i 9 samostalnih privatnih fakulteta.

Ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja organizovane su u svim opštinama u Crnoj Gori. Programi predškolskog vaspitanja i obrazovanja realizuju se na crnogorskom jeziku kao i na albanskom jeziku u 1 ustanovi u opštini Ulcinj. Pored javnih predškolskih ustanova u Crnoj Gori je omogućeno otvaranje privatnih predškolskih ustanova.

U skladu sa Ustavom Crne Gore (Sl. list CG, br. 01/07) osnovno školovanje je obavezno i besplatno. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07), dodatno precizira da je osnovno obrazovanje i vaspitanje po javno važećem obrazovnom programu obavezno za svu djecu uzrasta od šest do petnaest godina života.

Nastava se u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Crnoj Gori odvija na crnogorskom jeziku, u sredinama u kojima albansko stanovništvo čini većinsku populaciju nastava se odvija na albanskom jeziku ili dvojezično (na albanskom i crnogorskom jeziku), a u jednoj osnovnoj školi za obrazovanje djece stranih državljana nastava se odvija na engleskom jeziku.

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) propisuje mrežu ustanova i shodno tome javne ustanove osnivaju se u skladu sa mrežom ustanova. Mrežu ustanova donosi Vlada Crne Gore, na osnovu mjerila i kriterijuma. Mjerila i kriterijumi za utvrđivanje mreže ustanova su: broj i uzrast djece na određenom području; specifičnost područja; razvojne specifičnosti područja; obezbjeđivanje jednakih uslova za sticanje obrazovanja; finansijske mogućnosti Crne Gore. Pored toga, Pravilnikom o bližim uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja (Sl. list RCG, br. 40/06) definisani su precizni kriterijumi

koji se odnose na prostor ustanove, lokacija, objekat, prostorije objekta, specifičnosti ustanove i oprema i nastavna sredstva.

Ako, zbog malog broja učenika, nije moguće organizovati nastavu po razredima i odjeljenjima, odjeljenje se može formirati od učenika dva ili tri razreda istog ciklusa (kombinovano odjeljenje). O organizovanju kombinovanih odjeljenja odlučuje direktor škole, na prijedlog nastavničkog vijeća.

U školskoj godini 2008/2009 u Crnoj Gori je bilo 162 osnovne škole u 21 opštini. Od toga 37 škola je imalo do 50 učenika, 15 škola je imalo od 51 do 100 učenika. Na ovakvu distribuciju utiče nastojanje Ministarstva prosvjete i nauke da osigura školovanje u svim krajevima Crne Gore, posebno u sjevernom regionu koji je slabije razvijen i veliki dio škola se nalazi u ruralnom području. Takođe pored matičnih škola, kako bi se obezbijedila dostupnost osnovnom obrazovanju i pokrio što veći dio teritorije, postoji mogućnost organizovanja područne ustanove a odluku o organizovanju donosi Ministarstvo prosvjete i nauke.

U slučajevima gdje je neophodno korišćenje prevoza do škole, Ministarstvo prosvjete i nauke svake godine obezbijeđuje participaciju u troškovima prigradskog prevoza za učenike osnovnih i srednjih škola, prigradskog i međugradskog prevoza za studente, kao i prevoza djece sa posebnim potrebama.

Srednje obrazovanja se u Crnoj Gori ostvaruje kao opšte srednje obrazovanje ili se stiče na nivou nižeg, srednjeg i višeg stručnog obrazovanja. U svakoj opštini u Crnoj Gori učenici mogu da izaberu opšte srednje obrazovanje tj. opštu gimnaziju. Što se tiče stručnog obrazovanja na svim nivoima, takođe je zastupljeno u svim opština a obrazovni programi srednjeg stručnog obrazovanja se razlikuju, zavisno od potreba opštine i zahtjeva tržišta rada, kroz usklađivanje sa podacima i aktivnostima Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i ostalih socijalnih partnera. Kriterijumi za uspostavljanje infrastrukture su direktno povezani sa prioritetnim, strateški definisanim područjima rada i mogućnostima kako na nacionalnom tako i na regionalnom nivou. U neprestanoj saradnji sa socijalnim partnerima pripremaju se novi obrazovni programi kako bi se odgovorilo na potrebe tržišta rada i obezbijedila zastupljenost srednjeg stručnog obrazovanja.

Obrazovanje manjina je dio ukupnog državnog integralnog obrazovnog sistema koji uvažava specifičnost nacionalnih manjina i garantuje im mogućnost obrazovanja na svom maternjem jeziku uz očuvanje njihovog nacionalnog i kulturnog identiteta. U Crnoj Gori, u skladu sa Ustavom i zakonom, škole koje izvode nastavu na albanskom jeziku čine dio jedinstvenog školskog sistema. Nastava na maternjem albanskom jeziku, u sredinama u kojima značajan dio stanovništva čine pripadnici albanske nacionalne zajednice organizovana je po nivoima: predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i srednjeg obrazovanja. U javnim ustanovama sa nastavom na jeziku i pismu manjine, za direktora može biti izabrano i lice koje ima aktivno znanje jezika i pisma te manjine i jezika koji je u službenoj upotrebi u Crnoj Gori. Nastavnici u ustanovama sa nastavom na jeziku manjine moraju i da imaju aktivno znanje jezika i pisma te manjine i jezika koji je u službenoj upotrebi u Crnoj Gori. Kako se nastava na jeziku i pismu manjine ne bi ugrozila, odjeljenje sa nastavom na jeziku i pismu manjine može imati manji broj učenika koji ne može biti manji od 50% od zakonom predviđenog broja učenika u odjeljenju.

Visoko obrazovanje se u Crnoj Gori stiče na jednom državnom univerzitetu, jednom privatnom univerzitetu kao i na 9 samostalnih privatnih fakulteta. Javne i privatne ustanove visokog obrazovanja organizovane u 9 opština u sve tri regije – sjevernoj, centralnoj i južnoj.

Ustanova može imati status univerziteta, odnosno u svom nazivu koristiti odrednicu "univerzitet", pod uslovom da realizuje najmanje pet različitih studijskih programa iz najmanje tri od sljedećih osam oblasti: prirodno-matematičke, inžinjersko-tehnološke, biotehničke, medicinske, društvene, pravno-ekonomske, kulturno-istorijske i umjetničke.

Nastava se u ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori realizuje na crnogorskom jeziku, na albanskom jeziku se realizuje u okviru jednog studijskog programa na državnom univerzitetu (obrazovanje učitelja na albanskom jeziku), a na pojedinim samostalnim privatnim fakultetima nastava se na izvjesnom broju predmeta realizuje i na engleskom jeziku.

Svaka ustanova visokog obrazovanja koja je osnovana ili izvodi nastavu u Crnoj Gori, shodno Zakonu o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) mora imati licencu za rad. Licencu izdaje Ministarstvo prosvjete i nauke a ona utvrđuje vrstu ustanove, akreditovani studijski programi,

maksimalan broj studenata koji se mogu upisati na pojedine studijske programe, kao i stepeni i diplome koji se mogu dodjeljivati. Licenca se izdaje na osnovu standarda i normativa koji se odnose na: adekvatnost zgrada i opreme, uključujući učionice, laboratorije, biblioteku i računarsku opremu, broj i kvalifikacije akademskog osoblja; prostorije za vannastavne aktivnosti studenata; finansijska sredstva.

Standarde i normative, kao i postupak izdavanja, izmjene i oduzimanja licence utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke, uz mišljenje Savjeta za visoko obrazovanje, savjetodavnog tijela koje imenuje Vlada za unapređivanje oblasti visokog obrazovanja.

Akreditaciju ustanove vrši Savjet za visoko obrazovanje i izdaje sertifikat o akreditaciji. Postupak akreditacije i obrazac sertifikata propisuje Savjet, posebnim aktom. Početna akreditacija se stiče nakon ocjene kvaliteta studijskih programa i njihove usklađenosti sa profesionalnim potrebama i usvojenim standardima. Akreditacija se izdaje na vremenski period od najduže tri godine. Ustanova ne može da počne sa upisom studenata, izvođenjem nastave i ispitima prije dobijanja licence.

Ustanova, odnosno studijski program podliježu postupku reakreditacije u periodu od najviše pet godina. Reakreditacija se zasniva na izvještaju o ocjeni kvaliteta rada ustanove, odnosno sudijskog programa, u skladu sa standardima i postupkom koji utvrđuje Savjet za visoko obrazovanje.

Cijeneći značaj kvaliteta obrazovanja za dalji razvoj Crne Gore u narednom periodu će se razmotriti načini podsticaja realizacije studijskih programa u sjevernoj regiji Crne Gore kao i podsticaja mladima da se upisuju na ustanove visokog obrazovanja.

14. Kriteriju za nabavku opreme: Ko odlučuje i prema kojim procedurama o nabavci opreme za škole i univerzitete? Da li oprema uključuje: udžbenike, biblioteke, nastavnu opremu za instruktore, računarsku i multimedijalnu opremu? Navedite informacije za sve vrste opreme na svakom obrazovnom nivou.

U budžetu Ministarstva prosvjete i nauke, za svaki nivo obrazovanja, obezbijeđuju se sredstva za kapitalne izdatke i investiciono održavanje. Odluka o visini sredstava i namjeni se donosi na nivou Ministarstva prosvjete i nauke, na osnovu detaljnih analiza prioriteta i potreba pojedinih vaspitno-obrazovnih ustanova. Kapitalni izdaci se odnose na izdatke za građevinske objekte kao i izdatke za opremu dok se izdaci za investiciono održavanje odnose na održavanje vaspitno-obrazovnih objekata.

Budžetski Izdaci za opremu podrazumijevaju troškove za sredstva transporta, kompjutersku opremu, kancelarijsku opremu, telekomunikacionu opremu, medicinsku opremu, mehanizaciju, opremu za javni red i bezbjednost, opremu za odbranu i ostalo a izdaci za investiciono održavanje se odnose na troškove za infrastrukturu oštег značaja, lokalnu infrastrukturu, građevinske objekte, opremu i ostalo.

Odluka o nabavci opreme se donosi na državnom nivou, sredstva se obezbijeđuju iz državnog budžeta a nabavka opreme se sprovodi prema Zakonu o javnim nabavkama Crne Gore (Sl. list RCG, br. 46/06). Ukoliko se ostvare kontakti sa donatorima, onda se kroz pregovore u skladu sa prioritetima i potrebama dolazi do konačne liste opreme koja će biti nabavljena. U slučajevima kada su sredstva za nabavku opreme obezbijeđena putem kreditnih aranžmana takođe se primjenjuju odredbe Zakona o javnim nabavkama Crne Gore

Kada je riječ o udžbenicima, sredstva obezbijeđuju roditelji. Ministarstvo prosvjete i nauke je počelo sa uspostavljanjem šeme za rentiranje udžbenika. S obzirom na limitirana budžetska sredstva, Ministarstvo prosvjete i nauke obezbijeđuje sredstva za nabavku udžbenika za djecu čiji su roditelji korisnici prava na materijalno obezbjeđenje porodice, djecu bez roditeljskog staranja koja se nalaze na porodičnom smještaju. Učenici koji pohađaju: prvi, drugi i treći razred osnovne škole dobijaju nove komplete udžbenika preko školskih biblioteka zato što su udžbenici radnog karaktera. Učenici koji pohađaju: četvrti, peti, šesti, sedmi, osmi i deveti razred osnovne škole dobijaju besplatne udžbenike preko školskih biblioteka (ukoliko su izvršili povraćaj udžbenika

zaduženih za prethodnu školsku godinu). Učenicima srednjih škola dodjeljuju se besplatni udžbenici ili novčana sredstva za kupovinu ukoliko nemaju obezbijeđene udžbenike u školi.

Kroz budžet Ministarstva prosvjete i nauke obezbijeđuju se i sredstva za materijale za izvođenje nastave, u okviru kojih škole na osnovu odobrenih sredstava mogu da obezbijede neophodne materijale, administrativne obrasce, dnevničice, knjižice, nastavnu opremu, materijale za biblioteke, multimedijalnu opremu.

Ukoliko se vrši nabavka kompjuterske opreme onda se specifikacija opreme usaglašava sa Odjeljenjem za informaciono komunikacione tehnologije Ministarstva prosvjete i nauke. Pri tome se uzimaju u obzir kriterijumi kao što su broj učenika, broj zaposlenih, količina i starost postojeće kompjuterska oprema.

Pravilnikom o bližim uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja (Sl. list RCG, br. 40/06) detaljno je precizirana oprema (uključujući i nastavnu opremu) koju ustanova treba da posjeduje za realizaciju aktivnosti predviđenih obrazovnim programom, počev od prostorija u kojima se izvodi vaspitno-obrazovni proces pa do pratećih prostorija i objekata.

Na univerzitetu za upravljanje budžetom odgovoran je rektor. Dekan, odnosno direktor organizacione jedinice univerziteta odgovoran je u dijelu upravljanja i korišćenja sredstava koja pripadaju organizacionoj jedinici univerziteta. Na osnovu godišnjeg budžeta, opredjeljuju se sredstva za nabavku neophodne opreme. Kada se radi o državnom univerzitetu koji se finansira iz državnog budžeta, sredstvima raspolaze državni univerzitet i distribuira ih svojim članicama. Nabavka opreme se realizuje prema potrebi članica univerziteta u skladu sa njihovim finansijskim planovima.

Prilikom licenciranja kada se utvrđuje vrsta ustanove, akreditovani studijski programi, maksimalan broj studenata koji se mogu upisati na pojedine studijske programe, kao i stepeni i diplome koji se mogu dodjeljivati, licenca se izdaje na osnovu standarda i normativa koji se odnose na: adekvatnost zgrada i opreme, uključujući učionice, laboratorije, biblioteku i računarsku opremu; broj i kvalifikacije akademskog osoblja; prostorije za vannastavne aktivnosti studenata i finansijska sredstva.

Ustanovi se može izdati licenca nakon dobijanja certifikata o početnoj akreditaciji od strane Savjeta za visoko obrazovanje. Uvođenje novih studijskih programa, stepena i diploma za te programe podliježe postupku licenciranja. Standarde i normative, kao i postupak izdavanja, izmijene i oduzimanja licence utvrđuje Ministarstvo, uz mišljenje Savjeta za visoko obrazovanje.

Na Univerzitetu Crne Gore je, u skladu sa savremenim svjetskim trendovima u ovoj oblasti, sve prisutnija tendencija za reorganizacijom Univerzitetske biblioteke i integracijom cijelokupnog crnogorskog visokoškolskog bibliotečko-informacionog sistema.

15. Molimo dostavite informacije i statističke podatke o korišćenju ICT-a u obrazovanju i obuci, uključujući broj učenika po računaru i mogućnosti učenja na daljinu, itd.

Uglavnom sve osnovne i srednje škole opremljene su adekvatnom kompjuterskom opremom., tako da 99 % učenika srednjih i osnovnih škola pohađa škole u kojima postoje savremene kompjuterske učionice. Na svim računarima u obrazovnom sistemu instaliran je licenciran MS softver kao i korporativni antivirus softveri. Trenutno se u školama nalazi 4250 računara, što znači da je odnos učenik:računar = 16:1. Ako uzmemo u obzir da mnoge škole nastavu izvode u dvije smjene, time se povećava mogućnost pristupa računarima.

Kompjuterske LAN (Local Area Network) mreže su odradene u toku faze kompjuterskog opremanja škola.

Što se tiče pokrivenosti škola internet konekcijom, situacija je nesto slabija nego sa kompjuterskom opremom zbog tehničke nemogućnosti da se u određenom broju škola dovede internet konekcija (u ovom trenutku nijedan internet provajder nije pokrio cijelu teritoriju Crne Gore). Sve srednje škole imaju internet konekciju, dok od ukupno 162 osnovne škole, njih 84 imaju mogućnost internet konekcije. Osnovne škole koje nijesu pokrivene internet konekcijom su one sa manjim brojem

učenika, tako da najveći broj učenika kroz nastavu ima pristup internetu, a što se može vidjeti iz sljedeće tabele:

	Imaju internet	Nemaju internet
Broj učenika u osnovnim školama	67 203 (90.55%)	7 017 (9.45%)
Broj učenika u srednjim školama	31 333 (100%)	0 (0%)
Ukupno:	98 536 (93,35%)	7 017 (6.65%)

U osnovnim i srednjim školama uveden je po jedan obavezan informatički predmet čiji sadržaji pokrivaju sticanje osnovne informatičke pismenosti. Osim obaveznih informatičkih predmeta uveden je i niz izbornih informatičkih predmeta za osnovnu i srednju školu, i to: Računarska obrada i dizajn teksta, Izrada grafike i obrada slika i fotografije, Izrada multimedijalnih slajd prezentacija i Uvod u programiranje (za osnovnu školu) i Poslovna informatika, Računarske i web prezentacije i Algoritmi i programiranje (za srednju školu).

Ministarstvo prosvjete i nauke je kreiralo portal za nastavnike na kojem su prezentirani didaktički softver za pojedine predmete. Ove sadržaje nastavnici mogu preuzeti i koristiti u nastavi. Jedna od najvažnijih karika u efikasnom uvođenju ICT-a u obrazovni sistem je informatička obuka obrazovnog kadra, a posebno nastavnika. MPIN je u većini škola (svih 47 državnih srednjih i 140 od 162 osnovne) obučilo po 2 ICT koordinatora. Njihova obaveza je da pored vođenja kompletne ICT politike vrše ICT obuku svojih kolega. Takođe je izvršena obuka i za većinu nastavnika za izborne informatičke predmete u gimnazijama. Međutim, kasni se sa sveobuhvatnijom obukom nastavnika, što predstavlja ozbiljan problem, pa je upravo zbog toga korišćenje didaktičkog softvera za neinformatičke predmete prije izuzetak nego pravilo.

Stepen upotrebe ICT-a na Univerzitetu Crne Gore se može opisati kao veoma visok. Svi fakulteti imaju sopstvene LAN mreže sa velikim brojem PC računara, koje su povezane u jedinstvenu akademsku WAN mrežu sa centrom u Podgorici i posebnom jedinicom Univerziteta (Centar Informacionog Sistema) koja se brine o istoj i svim centralizovanim servisima. Akademska mreža, odnosno svi fakulteti, imaju permanentnu i redundantnu vezu na Internet koja je sada na nivou 30 Mbps. Akademska mreža je povezana na GEANT i pruža studentima i osoblju sve javne servise (mail, web, ftp, dns, ...) kao i pristup GRID infrastrukturi i resursima (SEEGRID).

Prema podacima iz juna 2009. godine, ukupan broj računara na UCG je 1673. Svi fakulteti posjeduju bar jednu računarsku učionicu, a neki i po 5 učionica sa preko 100 računara koje su isključivo u funkciji nastave i koje koriste studenti. Na svim fakultetima postoje ispitni iz informatičkih predmeta, ali ne na svim studijskim programima (njih 34). Učenje na daljinu je uvedeno prije 4 godine u kombinaciji sa standardnim načinom, a ove godine su upisan prvi studenti na posebnom smjeru za takav vid učenja na dodiplomskim studijama. Ovaj vid učenja se realizuje pomoću specijalizovane ICT opreme za videokonferencije (Polycom) i LMS softvera (Moodle).

Odabir i nabavka didaktičkog softvera je u nadležnosti fakulteta i ne posjedujemo evidenciju o tipu i obimu istog. U toku su aktivnosti, potekle od resornog Ministarstva, za analizu potreba za didaktičkim softverom i njegovom jedinstvenom nabavkom uz participiranje Ministarstva prosvjete i nauke.

Odjeljenje za ICT Ministarstva prosvjete i nauke i CIS Univerziteta Crne Gore imaju modernu opremu i server sale sa izvjesnim brojem servera za razne namjene (portali, sajтови, DNS serveri, mail serveri, LMS, itd) i povezani su direktnom optičkom linijom, što omogućava efikasnu komunikaciju.

Planirane aktivnosti za naredni period (od kojih su neke već u toku)

- do kraja 2010. godine sve obrazovne institucije opremiti kompjuterskom opremom u skladu sa postavljenim standardima.
- obezbijediti do 2013. godine odnos računar-učenik 1:8;

- obezbjeđivanje i distribucija didaktičkog e-materijala i softvera za što širi skup nastavnih predmeta.
- omogućiti svim akterima obrazovnog sistema Internet pristup. Omogućiti interaktivno povezivanje učenika kako sa lokalnom tako i globalnom zajednicom preko web-sajtova, zajedničkih projekata sa udaljenim školama i sl. (Već je završen projekat u okviru koga je svaka osnovna i srednja škola dobila mogućnost da uređuje svoj web-sajt)
- implementacija LMS i video-konferencijskog sistema u školama i fakultetima
- obezbijediti ICT obuku za zaposlene u obrazovnom sistemu, a prije svega za nastavnike, rukovodioce, administraciju itd. Takođe treba definisati minimume informatičke pismenosti za pojedine strukture zaposlenih i u skladu sa tim sprovoditi testiranja i ICT obuke.
- korišćenje ICT u obrazovanju djece sa posebnim potrebama.
- uključivanje obrazovnog sistema Crne Gore u aktuelne međunarodne ICT projekte i obrazovne mreže. Usklađivanje ICT programa sa programima zemalja u okruženju.

16. Mogućnost smještaja za studente/osoba na obuci koji ne žive kod kuće: kakve mogućnosti postoje? Kakve usluge omogućuju? Da li je razvoj moguć u takvim uslovima? Ukoliko da, kakav razvoj?

Domovi učenika i studenata u Crnoj Gori su isključivo namijenjeni za smještaj i ishranu učenika i studenata koji se obrazuju po obrazovnim programima formalnog obrazovanja i u ovom trenutku ne postoji mogućnost da ove kapacitete i usluge koriste osobe na obuci.

Smještaj i ishrana učenika i studenata u ovim domovima dodjeljuje se u skladu sa odredbama Pravilnika o kriterijumima i načinu prijema učenika u domove učenika i ostvarivanju prava na participaciju prevoza (Sl. list RCG, br. 56/03) i Pravilnika o kriterijumima, načinu, uslovima i visini naknade za ostvarivanje prava na smještaj i ishranu u domu, studentski kredit, stipendiju i participaciju prevoza (Sl. list RCG, br. 12/07).

Smještaj

Članovima 2, 3 i 9 Pravilnika o kriterijumima i načinu prijema učenika u domove učenika i ostvarivanju prava na participaciju prevoza definisano je da učenici mogu boraviti u domu u periodu nastave u skladu sa školskim kalendarom, odnosno do završetka obaveza prema obrazovnom programu.

Prijem učenika u dom vrši se na osnovu konkursa koji se objavljuje u štampanom mediju koji izlazi u Crnoj Gori i na veb stranici Ministarstva prosvjete i nauke, a koji raspisuje Ministarstvo prosvjete i nauke. Ovaj konkurs sadrži: naziv i sjedište doma, broj raspoloživih mjesta, rokove i uslove prijema, spisak dokumenata potrebnih za prijem i druge podatke. Ako je broj prijavljenih kandidata veći od broja raspoloživih mjesta, izbor se vrši na osnovu uspjeha učenika u prethodno završenom razredu i udaljenosti mjesta prebivališta učenika od škole. U slučaju jednakog broja bodova, prednost imaju učenici koji imaju veći broj bodova na osnovu uspjeha. Postupak za prijem u dom mora biti okončan do 31. avgusta tekuće godine.

Članovima 2, 3, 8 i 15 Pravilnika o kriterijumima, načinu, uslovima i visini naknade za ostvarivanje prava na smještaj i ishranu u domu, studentski kredit, stipendiju i participaciju prevoza, definisano je da pravo na smještaj i ishranu u domu u toku akademske nastave mogu ostvariti studenti koji se finansiraju iz Budžeta za određeni studijski program i apsolventi u toku trajanja apsolentskog roka, koji se školjuju van mjesta stanovanja.

Ukoliko nakon raspodjele mjesta ovim studentima, u domu ostane slobodnih mjesta, pravo na smještaj i ishranu po ekonomskoj cijeni mogu ostvariti i studenti koji se samofinansiraju, studenti strani državljanji i studenti postdiplomskih studija koji se školjuju van mjesta stanovanja.

Prijem studenata u dom vrši se na osnovu konkursa, koji raspisuje Ministarstvo prosvjete i nauke najmanje dva mjeseca prije početka školske godine.

Konkurs za prijem studenata objavljuje se i sadrži iste kriterijume kao i konkurs za prijem učenika u dom. Ukoliko je broj prijavljenih studenata veći od broja raspoloživih mjesta u domu, prednost

imaju studenti sa većom prosječnom ocjenom u prethodnoj godini školovanja.

Raspodjela mjesta i useljavanje studenata u dom mora biti okončano do 31. oktobra tekuće godine.

Ishrana

Pravo na ishranu u domu imaju svi učenici koji ostvare pravo na smještaj u domu, kao i učenici koji ne koriste usluge smještaja u domu, ukoliko restoranski kapaciteti to dozvoljavaju, a na osnovu odluke donešene po osnovu posebnog zahtjeva koji se podnosi domu.

Pravo na ishranu u domu mogu ostvariti studenti koji se finansiraju iz Budžeta, studenti koji se samofinansiraju, studenti strani državljeni i studenti postdiplomskih studija ukoliko nijesu u radnom odnosu, koji se školju van mjesta stanovanja, pri čemu se zahtjev za ostvarivanje ovog prava podnosi domu.

Raspodjela mjesta, formiranje rang lista i useljavanje učenika i studenata u domove učenika i studenata je u nadležnosti domova. Upravni odbor doma imenuje komisiju čiji su članovi predstavnici Ministarstva prosvjete i nauke, korisnika usluga i zaposlenih u domu. Izvještaj o raspodjeli mjesta dostavlja se Ministarstvu prosvjete i nauke.

U Crnoj Gori postoji ukupno devet ustanova namijenjenih za smještaj i ishranu učenika i studenata, od čega:

- 4 doma učenika i studenata
- 3 doma učenika
- 2 ustanove internatskog tipa

Ustanove se nalaze u sljedećim opštinama: u Podgorici, Nikšiću, Kotoru i Cetinju (domovi učenika i studenata); u Plužinama, Beranama i Baru (domovi učenika), i u opštinama Pljevlja i Šavnik (ustanove internatskog tipa). Na ovaj način je osigurana ravnomjerna pokrivenost ustanovama u sve tri regije (sjeverna, centralna i južna) u Crnoj Gori. Ovakva raspoređenost je i rezultat činjenice da su kapaciteti u ranijem periodu bili planirani i obezbijeđivani u onim opštinama u kojima su ranije postojale fakultetske jedinice koje su bile dio tada jedine ustanove visokog obrazovanja - Univerziteta Crne Gore.

Pored ovih ustanova za potrebe smještaja i ishrane studenata Fakulteta primjenjene fizioterapije u Igalu (opština Herceg Novi) obezbeđuje se smještaj kod privatnih lica i ishrana u restoranu, za šta Ministarstvo prosvjete i nauke uplaćuje redovne mjesečne dotacije, koje su na nivou izdvajanja kao i za ostale studente u domovima u Crnoj Gori.

U 4 doma učenika i studenata, 3 doma učenika i 2 ustanove internatskog tipa, površine oko 36.607 m², radi ukupno 272 zaposlena lica, a korisnicima je na raspolaganju ukupno 1.000 soba.

Opština	Površina objekta (doma) u m ²	Broj soba	Broj korisnika smještaja i ishrane	Broj korisnika ishrane	Broj zaposlenih
Podgorica	22 500	610	1 171	897	154
Nikšić	2 486	126	372	163	33
Kotor	4 514	117	231	226	28
Cetinje	2 903	38	140	110	17
Plužine	1 200	28	70	-	10
Berane	1 430	25	102	71	17
Bar	1 574	48	75	-	13
Pljevlja	577	4	7	-	-
Šavnik	550	4	11	-	-

Opština	Površina objekta (doma) u m ²	Broj soba	Broj korisnika smještaja i ishrane	Broj korisnika ishrane	Broj zaposlenih
UKUPNO:	36 607*	1 000	2 179	1 467	272

* Površine za Pljevlja i Šavnik nijesu računate u ukupne površine, jer se sobe nalaze u okviru objekata u kojima se istovremeno izvodi i nastava

Usluge ovih ustanova je školske 2008/09. godine koristilo ukupno 3.646 učenika i studenata, od čega je 2.179 koristilo usluge i smještaja i ishrane, dok je 1.467 učenika i studenata koristilo samo usluge ishrane.

Od navedenog ukupnog broja usluge smještaja i ishrane ili samo ishrane u ovim ustanovama školske 2008/09. godine koristilo je 155 korisnika koji nijesu državljeni Crne Gore.

Ukupna cijena smještaja i ishrane u domovima u školskoj 2008/09. godini na mjesecnom nivou iznosila je 117,80 eura za studente, odnosno 125,80 eura za učenike, pri čemu je participacija korisnika u navedenoj cijeni iznosila 29,60 eura. Iako su izdvajanja za smještaj i ishranu učenika veća, jer njihov boravak iziskuje dodatne troškove za potrebe angažovanja vaspitača, participacija učenika za ove usluge je ista kao i participacija studenata, dok razliku pokriva Ministarstvo prosvjete i nauke.

Ukupna izdvajanja države na mjesecnom nivou po studentu za potrebe smještaja i ishrane su u toku školske 2008/09. godine iznosila 88,20 eura, odnosno 882,00 eura na godišnjem nivou, ili 96,20 eura na mjesecnom nivou po učeniku, odnosno 962,00 eura na godišnjem nivou.

Visina dotacije Ministarstva prosvjete i nauke zavisi od broja i strukture korisnika usluga i utvrđene cijene smještaja i ishrane koju utvrđuje Ministarstvo prosvjete i nauke, po pribavljenom mišljenju nadležnih službi domova.

Za mjesecne dotacije ovim ustanovama u Crnoj Gori Ministarstvo prosvjete i nauke je 2008/09. godine ukupno izdvajalo 312.000,00 eura, odnosno 3.120.000,00 eura za deset mjeseci, dok je u julu i avgustu, kada u ustanovama nema korisnika usluga, izdvojeno 327.446,38 eura, jer su u ovom periodu pokrivani jedino troškovi plate i regresa za zaposlene.

Ulaganja u razvoj

Ministarstvo prosvjete i nauke kontinuirano ulaže sredstva u unaprijeđenje postojećih kapaciteta i planira izgradnju novih, s obzirom na to da raspoložive površine ne mogu zadovoljiti sve potrebe učenika i studenata.

U cilju podrške obrazovanju učenika i studenata sa posebnim potrebama Ministarstvo prosvjete i nauke je omogućilo izgradnju pristupnih rampi, posebnih ulaza, automatskih vrata na daljinsko otvaranje na domu u Podgorici i izgradnju prilazne rampe i adaptaciju sobe posebno prilagođene za boravak učenika i studenata sa posebnim potrebama.

U toku 2008/09. godine Ministarstvo prosvjete i nauke je za potrebe rekonstrukcije i adaptacije Doma učenika i studenata u Podgorici izdvojilo 295.564,72 eura, za potrebe rekonstrukcije Doma učenika i studenata u Nikšiću 110.000,00 eura (uz učešće ustanove sa još 70.000,00 eura) i dodatnih 291.380,68 eura za različite opravke i rekonstrukcije postojećih kapaciteta.

S obzirom na ograničene kapacitete ovih ustanova kapitalnim budžetom za 2009. godinu planirana su dodatna ulaganja u iznosu od oko 1.229.074,00 eura za potrebe proširenja kapaciteta domova učenika i studenata u Podgorici i Nikšiću.

17. Postoje li posebne mogućnosti na svim obrazovnim nivoima, za hendikepirane osobe u glavnom obrazovnom toku i ustanovama za stručno obrazovanje i obuku (VET).

Osnovni principi reforme sistema obrazovanja u Crnoj Gori odnose se na stvaranje uslova koji posebno uzimaju u obzir individualne potrebe svakog pojedinca. U takvim okolnostima otvara se prostor za integraciju djece sa posebnim potrebama u redovni sistem, uz mogućnost prilagođavanja nastavnog plana i programa, kao i kreiranja individualnog obrazovnog programa.

Poštujući principe definisane u strateškom dokumentu „Knjiga promjena“, 2004. godine donešen je Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama (Sl. list RCG, br. 80/04), kojim se bliže određuje usmjeravanje ove djece u obrazovne programe. Ovaj zakon, kao najvažnije ciljeve vaspitanja i obrazovanja ističe obezbjeđivanje jednakih mogućnosti, odgovorajućih uslova koji omogućavaju optimalni razvoj, pravovremeno usmjeravanje i uključivanje u odgovarajući program, individualni pristup, kao i uključivanje roditelja u proces habilitacije, rehabilitacije i vaspitanja i obrazovanja. Osim zakona i relevantnog pravilnika, Vlada je 2008. godine usvojila Strategiju inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori.

U skladu sa važećom legislativom, u Crnoj Gori se vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama organizuje na nekoliko načina:

- 1) **Inkluzivno obrazovanje**, koje podrazumijeva uključivanje djece sa smetnjama u redovni sistem. U školskoj 2008/09. godini, prema bazi podataka koju vodi Ministarstvo prosvjete i nauke, ovim programom je bilo obuhvaćeno 3.416 djece (u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama);
- 2) **Posebna odjeljenja pri redovnim školama**, u kojima djeca nastavu prate po prilagođenim programima. U rad ovih odjeljenja, pored nastavnog osoblja, uključeni su defektolozi i specijalni pedagozi. U školskoj 2008/09. godini, prema bazi podataka koju vodi Ministarstvo prosvjete i nauke, ovim programom je bilo obuhvaćeno 86 djece (u predškolskim ustanovama i osnovnim školama);
- 3) **Posebne ustanove**, koje su isključivo specijalizovane za obrazovanje djece sa posebnim potrebama i koje pružaju mogućnost osnovnog i srednjeg obrazovanja na jednom mjestu. U Crnoj Gori postoji 5 ustanova ovog tipa:
  - i) Zavod za školovanje i rehabilitaciju lica sa poremećajima sluha i govora u Kotoru;
  - ii) Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine u Podgorici (za djecu sa senzornim smetnjama u oblasti vida i djecu sa tjelesnim smetnjama);
  - iii) Centar za obrazovanje i osposobljavanje djece i omladine u Podgorici (za djecu sa intelektualnim smetnjama i autizmom);
  - iv) Specijalni zavod za djecu i omladinu u Podgorici „Komanski most“ (za djecu sa težim i teškim intelektualnim i kombinovanim smetnjama);
  - v) Zavod za vaspitanje i obrazovanje djece i omladine u Podgorici (za djecu sa poremećajima u ponašanju i problemom sa zakonom). U ovim ustanovama se nalazi 405 djece, i u svakoj od njih radi zadovoljavajući broj defektologa koji su obučeni za rad sa ovakvom djecom.

U skladu sa odredbama člana 19 Zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama (Sl. list RCG, br. 80/04) i odredbama Pravilnika o kriterijumima za određivanje oblika i stepena nedostataka, smetnje odnosno poremećaja djece i mladih sa posebnim potrebama i načinom uključivanja u obrazovne programe (Sl. list RCG, br. 23/06), formirano je 18 lokalnih prvostepenih komisija za usmjeravanje ove djece. Zbog nedostatka adekvatnog kadra, nijesu osnovane komisije u tri opštine - na Žabljaku (djecu usmjerava Komisija iz Pljevalja), Plužinama i Šavniku (djecu usmjerava Komisija iz Nikšića).

Komisije daju prijedlog za usmjeravanje u odgovarajući obrazovni program, predškolsku ustanovu, školu, ili posebnu ustanovu u koju se dijete sa posebnom potrebom uključuje. Prvostepena komisija ima šest članova, u sastavu: pedijatar, lječari odgovarajuće specijalnosti, psiholog, pedagog, defektolog odgovarajuće specijalnosti i socijalni radnik.

Posebna pažnja posvećuje se obuci članova lokalnih komisija, pa Ministarstvo prosvjete i nauke u saradnji sa UNICEF-om i Handicap International-om sprovodi projekat edukacije članova komisije, sa ciljem da se olakša uključivanje djece u vaspitno-obrazovni proces. Do sada su realizovani: inicijalni trening za sve članove svih 18 komisija, obuka stalnih članova komisija, obuka sekretara komisija, pilotiranje instrumenata za rad u 5 opština, obuka trenera za primjenu instrumenata za rad komisija i u toku je obuka svih članova svih komisija za primjenu ovih instrumenata, uključujući i Drugostepenu komisiju za usmjeravanje.

Od 2005. godine 486 nastavnika je prošlo kompletne programe obuke u oblasti inkluzivnog obrazovanja. Do juna 2009. godine kroz programe obuke Zavoda za školstvo za oblast inkluzivnog obrazovanja prošlo je 148 polaznika. U saradnji sa Save the Children UK za inkluzivno obrazovanje u predškolskim ustanovama i osnovnim školama do kraja školske 2007/2008. godine je obučeno ukupno 1023 polaznika, a podaci za 2008. i 2009. godinu ukazuju da je broj edukovanih nastavnika i stručnih saradnika 596. U okviru Finskog projekta „Ka inkluzivnom obrazovanju“ 2006-2008. godine: obučeno je 40 direktora, zamjenika direktora, nadzornika i inspektora, 38 savjetnika za unapređenje vaspitno-obrazovnog procesa iz Zavoda za školstvo; 39 nastavnika i drugih profesionalaca, a specijalističke studije je pohađalo 27 stručnih saradnika i nastavnika.

Kada je riječ o infrastrukturnoj prilagođenosti objekata (prilazne rampe, liftovi, prilagođeni toaleti) i didaktičkim sredstvima neophodnih za rad sa djecom sa posebnim potrebama, Ministarstvo prosvjete i nauke je, u saradnji sa relevantnim nevladinim organizacijama, radilo na prilagođavanju prilaza i ulaza na skoro svim osnovnim školama u Podgorici, pa su tako 17 podgoričkih osnovnih škola i 4 srednje škole, prevaziše arhitektonske barijere pristupnom rampom, a sve novosagrađene škole u Crnoj Gori su dostupne za djecu i mlade sa posebnim obrazovnim potrebama, a slična situacija je i na fakultetima.

Strategijom inkluzivnog obrazovanja predviđeno je da posebne ustanove prerastu u resursne centre, koji će pored pružanja postojećih vaspitno-obrazovnih usluga za djecu i mlade s umjerenim, težim, teškim i kombinovanim smetnjama, proširiti svoje aktivnosti na savjetodavnu i stručnu podršku za određenu vrstu smetnji u razvoju. Svaki resursni centar će biti odgovoran za određenu vrste smetnje u razvoju, odnosno invaliditeta. S tim u vezi, predviđa se postojanje sljedećih resursnih centara: resursni centar za slušne smetnje i govorne poremećaje, resursni centar za sve nivoje intelektualnih smetnji i autizam, resursni centar za tjelesnu invalidnost i vizuelne smetnje, resursni centar za poremećaje u ponašanju, socijalnu, emocionalnu i kulturološku deprivaciju. Svaki od ovih centara će pružati kadrovsku, stručnu i savjetodavnu pomoć u habilitaciji, rehabilitaciji, edukaciji (kako roditelja tako i kadra iz redovnog sistema) i evaluaciji (postignuća u radu sa djetetom).

Ministarstvo prosvjete i nauke je posredstvom programa IPA 2010 apliciralo za sredstva kojima bi se obezbijedilo uspostavljanje ovako koncipiranih resursnih centara, a trenutno je u izradi prijedlog projekta (Project fiche).

D. Nastavnici

18. Molimo opišite zahtjeve za kvalifikaciju nastavnika i direktora škola na svim obrazovnim nivoima.

Zapošljavanje nastavnika vrši se na osnovu javnog konkursa u skladu sa zakonima koji regulisu ovu oblast.

Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) regulisano je pitanje školske spreme lica koja obavljaju vaspitno-obrazovni rad (vaspitač, defektolog vaspitač, vaspitač saradnik, stručni saradnik) u predškolskim ustanovama:

- Vaspitač – završen fakultet ili viša škola za predškolsko vaspitanje i obrazovanje,
- Defektolog vaspitač – završen fakultet ili viša škola odgovarajuće defektološke struke,
- Vaspitač saradnik – završena srednja škola, viša škola ili fakultet čiji je profil određen programom vaspitno-obrazovnog rada,
- Stručni saradnik (psiholog, pedagog, logoped, ljekar-pedijatar, stomatolog, socijalni radnik, nutricionista i dr.) – završen fakultet odgovarajuće struke.

Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) regulisano je pitanje školske spreme lica koja obavljaju obrazovno-vaspitni rad (nastavnik razredne nastave, vaspitač, nastavnik predmetne nastave, stručni saradnik) u devetogodišnjoj osnovnoj školi:

- Nastavnik razredne nastave (do šestog razreda) – završena viša škola ili fakultet za obrazovanje nastavnika razredne nastave,
- Vaspitač (samo prvi razred) - završen fakultet ili viša škola za predškolsko vaspitanje i obrazovanje,
- Nastavnik predmetne nastave (strani jezik od prvog razreda, tehnika i informatika, fizičko vaspitanje, likovna i muzička kultura peti razred, svi ostali predmeti od šestog razreda) – završen odgovarajući fakultet ili umjetnička akademija,
- Stručni saradnik (pedagog, psiholog, bibliotekar i dr) – završen fakultet odgovarajuće struke.

Zakonom je predviđeno da nastavnici predmetne nastave koji imaju završenu višu školu odgovarajuće struke mogu zasnovati radni odnos ako se na konkurs ne prijavi nastavnik sa završenim odgovarajućim fakultetom.

Profil stručne spreme nastavnika predmetne nastave utvrđuje se predmetnim programom za svaki nastavni predmet.

Zakonom o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) regulisano je pitanje školske spreme lica (nastavnici, saradnici u nastavi i stručni saradnici) koja obavljaju obrazovno-vaspitni rad u gimnazijama:

- Nastavnik – završen odgovarajući fakultet ili umjetnička akademija,
- Saradnik u nastavi (laborant, demonstrator, knjižničar) – najmanje završena viša škola odgovarajuće struke,
- Stručni saradnik (pedagog, psiholog , bibliotekar i dr.) – završen fakultet odgovarajuće struke.

Profil stručne spreme nastavnika predmetne nastave utvrđuje se predmetnim programom za svaki nastavni predmet.

Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/2 i 49/07) regulisano je pitanje školske spreme lica (nastavnici, stručni saradnici, saradnici u nastavi, nastavnici praktičnog obrazovanja, instruktori praktičnog obrazovanja) koji obavljaju obrazovno vaspitni rad u srednjim stručnim školama:

- Nastavnik – završen odgovarajući fakultet ili umjetnička akademija (nastavu iz pojedinih predmeta mogu izvoditi lica sa odgovarajućom višom školom, ukoliko ne postoji fakultet odnosno umjetnička akademija za obrazovanje nastavnika potrebnog profila),
- Stručni saradnik (pedagog, psiholog, sociolog, bibliotekar i dr.) – završen odgovarajući fakultet,
- Saradnik u nastavi (laborant, demonstrator, knjižničar i dr.) – završena odgovarajuća srednja škola i potrebno iskustvo,
- Nastavnik praktičnog obrazovanja – završen odgovarajući fakultet, viša škola ili odgovarajuća srednja škola sa položenim majstorskim ispitom i položenim pedagoško - andragoškim ispitom,

- Instruktor praktičnog obrazovanja – završena odgovarajuća srednja škola sa položenim majstorskim ispitom i položenim pedagoško - andragoškim ispitom.

Profil stručne spreme, odnosno nivo obrazovanja nastavnika, stručnih saradnika, saradnika u nastavi, kao i profil stručne spreme i potrebno pedagoško - andragoško obrazovanje nastavnika, odnosno instruktora praktičnog obrazovanja utvrđuje se obrazovnim programom/kurikulumom za svaki nastavni predmet (stručno - teorijski, praktičnu nastavu i izborne predmete), u skladu sa Zakonom o stručnom obrazovanju.

Poseban uslov za zapošljavanje nastavnika je probni rad, čija je dužina trajanja, način sproveđenja i ocjenjivanje rezultata regulisano Pravilnikom o načinu sproveđenja probnog rada nastavnika (Sl. list RCG, br. 21/03) koje je donijelo Ministarstvo prosvjete i nauke. Probni rad traje šest mjeseci, a prati ga komisija za sproveđenje i ocjenjivanje probnog rada o čemu vodi dnevnik. Ocjena probnog rada mora biti obrazložena u pisanom obliku.

Nastavnik – pripravnik koji prvi put zasniva radni odnos radi osposobljavanja za samostalan rad, pripravnički staž izvodi po utvrđenom programu obrazovo - vaspitnog rada u ustanovi pod neposrednim nadzorom ovlašćenog nastavnika (mentora) i nakon završenog pripravničkog staža polaze stručni ispit. Pripravnički staž nastavnika sa višom i visokom školskom spremom traje godinu dana. Pitanja pripravničkog staža nastavnika regulisana su Pravilnikom o pripravničkom stažu nastavnika (Sl. list RCG, br. 68/03) koje je donijelo Ministarstvo prosvjete i nauke. U pravilniku su navedeni programi po kojima se pripravnici osposobljavaju za svaki od nivoa obrazovanja na osnovu kojih se izrađuje plan osposobljavanja pripravnika. Ukoliko nastavnik pripravnik na osnovnim studijama nije polagao ispite iz pedagoško-psihološke, defktološke ili andragoške grupe predmeta ustanova je dužna da obezbijedi osposobljavanje iz tih oblasti u toku pripravničkog staža. Nakon završenog pripravničkog staža mentor sačinjava izvještaj koji sadrži opisnu ocjenu i obrazloženje o osposobljenosti pripravnika za samostalno obavljanje poslova. Izvještaj se dostavlja Komisiji za polaganje stručnog ispita.

Pitanja polaganja stručnog ispita nastavnika regulisana su Pravilnikom o polaganju stručnog ispita nastavnika (Sl. list RCG, br. 67/03) koje je donijelo Ministarstvo prosvjete i nauke. Stručni ispit obuhvata:

- 1) izradu i odbranu stručnog rada,
- 2) izvođenje nastavnog časa,
- 3) usmeni ispit iz propisa koji uređuju područje obrazovanja i vaspitanja i ljudska i dječja prava i osnovne slobode,
- 4) usmeni ispit iz pedagoško - psihološke, defektološke ili andragoške grupe predmeta za nastavnike koji u toku školovanja nijesu polagali ispite iz te oblasti.

Nastavnik polaze stručni ispit u ustanovi u kojoj je stekao pravo da polaze stručni ispit. Uspjeh na stručnom ispit u utvrđuje Komisija za polaganje stručnog ispita, na osnovu pokazanog znanja na ispitu i izvještaja mentora o toku osposobljavanja pripravnika. Komisiju sačinjavaju: direktor ustanove, mentor, pedagog, ovlašćeni predstavnik Ministarstva prosvjete i nauke i ovlašćeni predstavnik Zavoda za školstvo odnosno Centra za stručno obrazovanje.

Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) regulisano je pitanje školske spreme direktora ustanova u kojima se ostvaruje obrazovno – vaspitni rad.

Direktor ustanove se bira na osnovu javnog konkursa i podnesenog programa razvoja ustanove.

Za direktora ustanove može biti izabrano lice koje:

- ima visoku školsku spremu,
- ima položen stručni ispit,
- ima pet godina radnog iskustva na poslovima obrazovanja i vaspitanja.

Za direktora predškolske ustanove i osnovne škole može biti izabrano i lice koje ima višu školu odgovarajuće struke.

Lice izabrano za direktora dužno je da završi odgovarajući oblik osposobljavanja i usavršavanja za direktore ustanova. Osposobljavanje i usavršavanje direktora organizuje Zavod za školstvo odnosno Centar za stručno obrazovanje.

Program obuke za rukovodioce obrzovno - vaspitnih ustanova koji realizuje Zavod za školstvo sadrži šest modula:

- Komunikacija u školi
- Direktor kao pedagoški rukovodilac škole
- Kvalitet obrazovanja u školi
- Organizacija i upravljanje
- Odlučivanje i planiranje
- Upravljanje promjenama

Polaznici obuke su u obavezi da urade završni rad i da ga javno prezentiraju. Teme rada obično obuhvataju najaktueltinije segmente života i rada škole. Osnovni cilj završnog rada jeste sinteza stečenih znanja, razvijanje vještina i izgrađenih stavova tokom obuke, kao i relevantne literature i prakse u rukovođenju obrazovno - vaspitnom ustanovom. Završni radovi se objavljaju u zbornicima ili na CD-u.

U periodu od 2006–2007. godine pod pokroviteljstvom KulturKontakt Austrija, organizovano je osam seminara za obuku direktora srednjih stručnih škola. Na seminarima su se obrađivale sljedeće teme: Komunikacija u školi, Direktor škole kao pedagoški vođa, Projekt menadžment, Organizacija i upravljanje, Zakonska regulativa, Ljudi u organizaciji, Kvalitet škole, Planiranje i odlučivanje. Polaznici obuke imali su obavezu da urade završni rad nakon čega su dobijali sertifikate.

19. Koje su početne i mogućnosti kontinuirane obuke dostupne nastavnicima?

Inicijalno obrazovanje nastavnika stiče se na ustanovama visokog obrazovanja – odgovarajućim fakultetima ili umjetničkim akademijama Univerziteta Crne Gore u trajanju 3+1 ili 4 godine. Studijski programi usklađeni su sa principima Bolonjske deklaracije. Ukoliko studijski program ne sadrži ispite iz pedagoško-psihološke, defektološke ili andragoške grupe predmeta, nastavnik se osposobljava iz tih oblasti u toku pripravničkog staža.

U skladu sa Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) nastavnici u Crnoj Gori imaju pravo i obavezu da se kontinuirano profesionalno usavršavaju.

Pružanje podrške kontinuiranom profesionalnom razvoju nastavnika u predškolskim ustanovama, osnovnim školama i gimnazijama zadatak je Zavoda za školstvo, odnosno njegovog Odsjeka za kontinuirani profesionalni razvoj. Isti zadatak, kada su u pitanju srednje stručne škole, u domenu je Centra za stručno obrazovanje.

U proteklom periodu aktivnosti Zavoda/Odsjeka za kontinuirani profesionalni razvoj odvijale su se u dva pravca:

- Obuka nastavnika i direktora za primjenu reformskih rješenja
- Uspostavljanje sistema profesionalnog razvoja nastavnika u Crnoj Gori

Obuka nastavnika za implementaciju reformskih rješenja

U periodu 2004-2008. godine 6388 nastavnika pohađalo je 339 seminara (programi obuke za implementaciju reformskih rješenja u trajanju od jednog do pet dana), u organizaciji Zavoda za školstvo. Programi obuke su bili namjenjeni nastavnicima koji će nastavu izvoditi po predmetnim programima devetogodišnje osnovne škole. Obuka je kreirana u skladu sa zahtjevima obrazovne reforme i na osnovu analize potreba nastavnika.

Svi programi obuke su interaktivnog tipa i zasnivaju se na shvatanju učenja kao aktivne konstrukcije znanja, kao višestrukog, integralnog i kontekstualnog procesa tokom kojeg se uvažavaju različiti stilovi učenja. To je iskustveno učenje u kojem se znanje stvara kroz transformaciju iskustava i putem kritičkog promišljanja. Obuka se izvodi u grupi koja, po pravilu, ima 25 do 30 učesnika i realizuju je treneri u paru. Izvođači obuke su obučeni treneri: profesori Univerziteta Crne Gore, savjetnici Žavoda za školstvo i Ministarstva prosvjete i nauke, nastavici iz škola, članovi nevladinih organizacija čija je osnovna djelatnost obuka nastavnika.

Isto tako, međunarodne organizacije koje se, pored ostalog, bave i podržavanjem profesionalnog razvoja nastavnika, organizuju seminare za nastavnike iz domena svog djelovanja u saradnji sa Zavodom za školstvo.

Nastavnicima su, takođe, dostupni i različiti programi obuke koje nude nevladine organizacije iz svog polja rada.

Na međunarodnom nivou nastavnicima su dostupni programi obuke Savjeta Evrope (Pestaloci program) i Evropskog centra za moderne jezike Savjeta Evrope u Gracu. Aktivno učešće nastavnika iz Crne Gore počelo je tokom ove kalendarske godine. Zavod za školstvo je ustanova odgovorna za odabir polaznika ovih programa.

Uspostavljane sistema profesionalnog razvoja nastavnika u Crnoj Gori

Ovaj sistem nastao je kao rezultat projekta Profesionalni razvoj nastavnika u Crnoj Gori koji je realizovan sredstvima kredita Svjetske banke za podršku implementacije obrazovne reforme u skladu sa Strategijom profesionalnog razvoja nastavnika u Crnoj Gori za period 2005-2009. Odsjeka za Kontinuirani profesionalni razvoj, Zavoda za školstvo.

Osnovni segmenti ovog sistema su:

- Profesionalni razvoj nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove,
- Procjena uspješnosti rada nastavnika,
- Sistem viših zvanja (nastavnik mentor, nastavnik savjetnik, nastavnik viši savjetnik i nastavnik istraživač u nastavi),
- Katalog programa stručnog usavršavanja,
- Standardi za nastavnička zvanja,
- Realizatori interaktivne obuke (treneri),
- Mentorstvo (nastavniku početniku).

Pojedini segmenti ovog sistema (Profesionalni razvoj nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove i Procjena uspješnosti rada nastavnika) pilotirani su u određenom broju škola i predškolskih ustanova u trajanju od jedne školske godine.

Profesionalni razvoj na nivou škole stvara uslove i pruža mogućnosti za kontinuirani profesionalni razvoj svakog pojedinca u školi. Sa implementacijom modela Profesionalnog razvoja nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove počelo se školske 2008/09. godine u 75 osnovnih škola. Preostale osnovne škole, zatim predškolske ustanove i gimnazije sa primjenom ovog modela počeće od školske 2009/10. godine.

Svaka predškolska ustanova, osnovna škola i gimnazija formira tim za profesionalni razvoj na čelu sa koordinatorom. Koordinator za profesionalni razvoj po pravilu je pedagog odnosno psiholog u školi. Direktor ustanove/škole je član tima za profesionalni razvoj.

Model profesionalnog razvoja nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove prati sljedeća dokumentacija:

- plan profesionalnog razvoja na nivou škole,
- lični plan profesionalnog razvoja nastavnika i
- portfolio o profesionalnoj razvoju nastavnika.

Svake dvije godine škola priprema se plan za profesionalni razvoj nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove koji treba da odražava potrebe i prioritete škole, nastavnika i učenika. Osnovni cilj je da se unaprijedi rad nastavnika, a time poboljša proces učenja učenika tj. sticanje znanja i vještina. Najčešće aktivnosti u planovima za Profesionalni razvoj nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove su: seminari koji se organizuju u školi, seminari koje organizuje Zavod za školstvo, različiti sastanci (okrugli stolovi, debate, panel diskusije), poster prezentacije, interesne grupe, otvoreni časovi (ogledni i ugledni), akcione istraživanje, dani profesionalnog razvoja i sl. Često se dešava da dvije ili više škola zajednički planiraju neku od navedenih aktivnosti za svoje nastavnike, naročito kada se planira realizacija programa obuke koji se nude u Katalogu. Svaki nastavnik, takođe, treba da ima lični plan profesionalnog razvoja koji se pravi za period od jedne godine. On je sastavni dio razvojnog dijela njegovog profesionalnog portfolija. Portfolio o profesionalnom razvoju nastavnika je pažljivo organizovana kolekcija podataka koja

ilustruje profesionalni status, znanje, profesionalne i lične osobine koje doprinose njegovom daljem angažovanju na unapređivanju sopstvenog rada i poboljšanju kvaliteta znanja učenika, kao i rada škole u cjelini.

Nakon dvogodišnje implementacije aktivnosti predviđenih planom škola formira Komisiju za samoevaluaciju Profesionalnog razvoja nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove. Kada je proces samoprocjene završen, škola dostavlja izvještaj o profesionalnom razvoju na nivou škole za protekli period Zavodu/Odsjeku za Kontinuirani profesionalni razvoj. Izvještaj postaje sastavni dio portfolija škole koji vodi savjetnik u Odsjeku za Kontinuirani profesionalni razvoj. Svaki od savjetnika u Odsjeku za Kontinuirani profesionalni razvoj odgovoran je za pružanje podrške određenom broju škola kada je planiranje i implementacija Profesionalnog razvoja nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove u pitanju. Da bi školama olakšali primjenu Profesionalnog razvoja nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove, Odsjek za Kontinuirani profesionalni razvoj je štampao priručnik za škole u kojem je detaljno prikazan proces i dati svi potrebni instrumenti. Takođe, štampani su i odgovarajući posteri. Svi direktori, koordinatori i po dva člana tima za Profesionalni razvoj nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove iz svake škole/predškolske ustanove pohađali su jednodnevnu obuku za implementaciju Profesionalnog razvoja nastavnika na nivou škole/predškolske ustanove.

Sastavni dio sistema profesionalnog razvoja nastavnika je i Procjena uspješnosti rada nastavnika. Svrha uvođenja jeste jačanje kontinuiranog profesionalnog razvoja svih nastavnika, efikasan i transparentan način napredovanja u viša zvanaj, stvaranje osnove za nagrađivanje prema radu, podsticanje prelaska na saradnički i participativni pristup procjeni uspješnosti rada nastavnika, a sve sa ciljem poboljšanja kvaliteta rada nastavnika. Procjena uspješnosti rada nastavnika omogućava: nastavniku da ima jasnu sliku o svom radu, da zna gdje je sada u odnosu na prethodni period i u kom pravcu treba da se dalje razvija kako bi poboljšao kvalitet svoga rada i stekao uslove za sticanje višeg zvanja; direktoru, da lakše odredi potrebe škole u cjelini i, uopšte, efikasnije planiranje profesionalnog razvoja za naredni period. Takođe, prepoznavanje i ohrabrivanje dobre prakse. Proces je interaktivan, participativan i formativat tј. rezultati procjene će biti osnova za unapređenje rada. Procjena se vrši svake dvije godine. Zavod za školstvo je štampao priručnik za škole u kome su detaljno prikazan proces i dati svi potrebni instrumenti.

U Katalogu programa stručnog usavršavanja nastavnika objedinjeni su svi akreditovani programi stručnog usavršavanja koji su namjenjeni nastavnicima. Katalog izdaje Zavod za školstvo jedanput godišnje na osnovu javnog konkursa i utvrđenih standarda za akreditaciju programa (Pravilnik o programu i organizaciji oblika stručnog usavršavanja nastavnika, Sl. list RCG, br. 20/04). Prvi katalog je objavljen za školsku 2007/08. godinu. Broj programa u trećem katalogu za školsku 2009/2010. je 95, što je povećanje od skoro dva i po puta u odnosu na prvi katalog.

Akreditacija programa stručnog usavršavanja važan je dio sistema profesionalnog razvoja nastavnika, a pohađanje akreditovanih programa jedan je od kriterijuma za profesionalno napredovanje. Sistem viših zvanja koji omogućava profesionalno napredovanje u karijeri ima ulogu motivirajućeg faktora za kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika, ali i za uspostavljanje nivoa srednjeg rukovođenja u školama. Pohađanje akreditovanih programa obuke vrednuje se sa 0,5 poena za jedan seminarski dan u trajanju od 8 sati tј. četiri radionice (Pravilnik o vrstama zvanja, uslovima, načinu i postupku dodjeljivanja zvanja nastavnika, Sl. list RCG, br. 43/09.). Sticanje prvih zvanja u skladu sa ovim pravilnikom očekuje se u školskoj 2009/2010. godini. U cilju pružanja podrške za uspješnu realizaciju aktivnosti koje će, nakon dobijanja zvanja, ovi nastavnici obavljati u školi osmišljen je program obuke nastavnika nosilaca viših zvanja. Nastavnicima su na raspolaganju i standardi za nastavnička zvanja koji im omogućavaju da na jasan, precizan i mjerljiv način upravljaju procesom svog kontinuiranog profesionalnog razvoja.

Jedan od važnih uslova za održivost sistema profesionalnog razvoja nastavnika jeste i postojanje obučenih trenera za realizaciju različitih programa stručnog usavršavanja. Zavod za školstvo osmislio je program obuke i štampao publikaciju Interaktivna obuka – program za trenere. Polaznici ovog petodnevnog programa obuke do sada su birani na osnovu učešća u aktivnostima na pripremi i relizaciji tekuće obrazovne reforme, a nadalje će se to obavljati putem javnog poziva koji sadrži određene uslove koji kandidat mora da ispunji i koji će se nalaziti na sajtu Zavoda za školstvo. Do sada je obučeno 92 trenera iz redova nastavnika i savjetnika Zavoda za školstvo.

Potreba da u obrazovnom sistemu Crne Gore imamo nastavnike obučene da budu mentorii nastavniku početniku pojavila se sa organizacijom pripravničkog staža i polaganjem stručnog ispita na nivou škole. Mentorima je na raspolaganju publikacija Mentorstvo – priručnik za nastavnike i Program rada mentora sa nastavnikom pripravnikom. Osim navedenog urađen je i program obuke koji se realizuje tokom tri jednodnevna seminara. Između seminara nastavnici će imati priliku da stečena znanja primjenjuju i, nakon toga, svoja iskustva razmjenjuju sa kolegama. S programom obuke za mentore počinje se sa školskom 2009/10. godinom.

Da bi poboljšali informisanost škola kad je u pitanju profesionalni razvoj, Odsjek za Kontinuirani profesionalni razvoj počeo je sa izdavanjem biltena Profesionalni razvoj nastavnika u Crnoj Gori i do sada su izašla tri broja (jun 2008, decembar 2008. i jun 2009). Biltan se, za sada, izdaje dva puta godišnje.

Profesionalni razvoj nastavnika u srednjim stručnim školama odvija se u dva pravca:

- Stručno usavršanje nastavnika u organizaciji Centra za stručno obrazovanje,
- Stručno usavršavanje koje se realizuje u saradnji sa međunarodnim organizacijama.

Stručno usavršanje nastavnika u organizaciji Centra za stručno obrazovanje

Centar za stručno obrazovanje organizuje i izvodi obuku nastavnika na temu: Struktura i sadržaj obrazovnih programa i planiranje obrazovno - vaspitnog rada. Takođe, Centar organizuje i obuku nastavnika koju izvode nastavnici obučeni treneri. Teme ovih seminara su:

- Nova pedagogija – principi i praksa ubrazanog učenja,
- Model nastave sa učenikom u centru,
- Nova pedagogija – problemsko učenje i kreativno rješavanje problema i ključne vještine za doživotno učenje,
- Izmjenjena uloga nastavnika i stilovi učenja.

Stručno usavršavanje koje se realizuje u saradnji sa međunarodnim organizacijama

U saradnji sa međunarodnim organizacijama (GTZ – Njemačka, KulturKontakt - Austrija), uzimajući učešće u realizaciji određenih projekata nastavnici se obučavaju iz stručno - teorijskih predmeta. Do sada su realizovani seminari na temu Primjena savremenih metoda u nastavi za pet područja rada: ekonomija, pravo i administracija, mašinstvo i obrada metala, elektrotehnika, turizam i ugostiteljstvo i građevina.

Nastavnici su takođe pohađali obuku koju vode preduzeća u okviru ECO-NET projekta (osnivanje, registracija PZV, uloga nastavnika, uloga servis centra, organizivanje i učešće na sajmovima itd).

E. Nastavni planovi i programi

20. Decentralizacija procesa odlučivanja koje se odnosi na nastavni plan i program: Koje ustanove donose nastavne planove i programe na svakom obrazovnom nivou? Koji stepen autonomije obrazovne ustanove imaju s obzirom na sate koji su zauzeti nastavnim planom i programom, i sadržaj takvog nastavnog vremena?

Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje se u Crnoj Gori ostvaruje na osnovu obrazovnog programa, koji postaje javno važeći kada ga doneše, odnosno odobri Ministarstvo prosvjete i nauke.

Obrazovni program se sastoji od opšteg i posebnog dijela.

Opšti dio obuhvata: ime (naziv) programa; nastavni plan (predmeti i njihova zastupljenost i raspored, fond časova za pojedine predmete i ukupan broj časova za sve oblike nastave); ciljeve i

zadatke obrazovanja i vaspitanja; uslove za upis, odnosno uključivanje u program za obrazovanje odraslih; trajanje obrazovanja; prohodnost za nastavak obrazovanja i obrazovanje koje se stiče (kvalifikacija).

Posebni dio obrazovnog programa obuhvata: predmetne programe, odnosno kataloge znanja (sa sadržajima i ciljevima predmeta, podjelom odjeljenja u grupe, standardima znanja, nastavnim sredstvima, okvirnim spiskom literature, materijalnim uslovima za izvođenje nastave, povezanosti predmeta); ispitne kataloge; obavezne načine provjeravanja i ocjenjivanja učenika; uslove za napredovanje i završetak obrazovnog programa; način prilagođavanja programa učenicima sa posebnim potrebama; način prilagođavanja programa za obrazovanje odraslih; profil stručne spreme nastavnika i stručnih saradnika; oblik organizacije izvođenja obrazovnog programa i druga pitanja od značaja za realizaciju obrazovnog programa.

Slijedeći princip decentralizacije, kao jedan od osnovnih principa na kojima se temelji reforma obrazovanja i obrazovni sistem Crne Gore, donošenje stručnih odluka u vezi sa obrazovnim programima je sa Ministarstva prosvjete i nauke prešlo u nadležnosti savjeta za obrazovanje, tako da u skladu sa odredbama člana 22 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) Ministarstvo prosvjete i nauke ne može mijenjati posebni dio javno važećeg obrazovnog programa koji utvrđi nadležni savjet.

Shodno tome, opšti dio obrazovnog programa utvrđuje Ministarstvo na prijedlog nadležnog savjeta, dok posebni dio utvrđuje:

- Za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje i vaspitanje, opšte srednje obrazovanje, za opšteobrazovne predmete u stručnom obrazovanju i vaspitni rad u domovima učenika - Savjet za opšte obrazovanje,
- Za stručno obrazovanje - Savjet za stručno obrazovanje,
- Za obrazovanje odraslih - Savjet za obrazovanje odraslih.

Član 28 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) precizira da se Savjet za opšte obrazovanje, Savjet za stručno obrazovanje i Savjet za obrazovanje odraslih osnivaju za potrebe odlučivanja o stručnim pitanjima i za pružanje stručne pomoći u postupku donošenja odluka i pripreme propisa iz oblasti obrazovanja i vaspitanja.

Ove savjete, na period od šest godina, imenuje Vlada Crne Gore, a njihove direktnе nadležnosti koje se odnose na obrazovne programe definisane su članovima 35, 36 i 37 Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odlukama o osnivanju ovih savjeta, koje preciziraju da:

Savjet za opšte obrazovanje:

- donosi: predmetne programe, odnosno kataloge znanja za osnovno obrazovanje i vaspitanje i srednje opšte obrazovanje, kao i za opšteobrazovne predmete u stručnom obrazovanju;
- utvrđuje: obrazovne programe za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje i vaspitanje i srednje opšte obrazovanje; obrazovni program za obrazovanje djece i omladine sa posebnim potrebama; predmetni program za opšteobrazovne predmete u stručnom obrazovanju; punovažnost i jednaku vrijednost obrazovnih programa privatnih ustanova iz oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i vaspitanja i srednjeg opštег obrazovanja sa odgovarajućim javno važećim obrazovnim programima;
- predlaže: opšti dio obrazovnog programa za osnovno obrazovanje i vaspitanje i srednje opšte obrazovanje (član 35. Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju).

Savjet za stručno obrazovanje:

- donosi: predmetne programe, odnosno kataloge znanja i ispitne kataloge, odnosno standarde znanja za stručno-teorijske predmete i sve vrste ispita;
- utvrđuje: obrazovne programe za stručno obrazovanje; obrazovne programe za stručno obrazovanje djece i omladine sa posebnim potrebama;
- predlaže: opšti dio obrazovnog programa za stručno obrazovanje i za stručno obrazovanje djece i omladine sa posebnim potrebama (član 36. Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju).

Savjet za obrazovanje odraslih:

- utvrđuje: obrazovne programe za obrazovanje odraslih; prilagođene obrazovne programe za obrazovanje odraslih;
- predlaže: obrazovne programe osposobljavanja, prekvalifikacije, dokvalifikacije, usavršavanja i specijalizacije zaposlenih i nezaposlenih lica (član 37. Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju).

S obzirom na to da je Ministarstvo prosvjete i nauke prvenstveno nadležno za kreiranje i vođenje obrazovne politike, u okviru procesa reforme obrazovanja formirani su nadležni savjeti, ali i upravna organizacija i ustanove koje se prvenstveno bave stručnim pitanjima i koje u svojoj nadležnosti imaju i pitanja koordinacije pripreme obrazovnih programa i pružanje podrške radu savjeta koji ih usvajaju. Riječ je o Zavodu za školstvo i Centru za stručno obrazovanje.

Zavod za školstvo je nadležan za obezbjeđivanje kvaliteta, uključujući i obavljanje stručnih poslova koji se odnose na pripremu obrazovnih programa u oblasti predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja, gimnazijskog obrazovanja i opštег dijela obrazovnih programa stručnog obrazovanja i pruža podršku radu Savjeta za opšte obrazovanje.

Centar za stručno obrazovanje je ustanova koju su u Crnoj Gori osnovali socijalni partneri i nadležan je za oblast stručnog i obrazovanja odraslih, što uključuje i obavljanje stručnih poslova u pripremi obrazovnih programa i pružanje podrške radu Savjeta za stručno obrazovanje i Savjeta za obrazovanje odraslih.

Proces oblikovanja obrazovnog programa opštег obrazovanja započinje tako što nastavnici, stručni aktivi, stručna udruženja ili druga zainteresovana strana (uključujući Zavod za školstvo) pokreću inicijativu za obnovu ili izmjenu obrazovnog programa. Zavod za školstvo formira komisiju za izradu nacrt obrazovnog programa ili njegovu izmjenu, koju čine univerzitski profesori, direktori škola, najistaknutiji nastavnici i drugi.

Nakon toga nastavljaju sa poslovi kordinacije izrade ili izmjene obrazovnih programa čiji nacrt se šalje na javnu raspravu na koju su pozvani svi subjekti u određenoj oblasti (škole, nastavnici, roditelji, najšira javnost). Prikladni prijedlozi i komentari sa javne rasprave se ugrađuju u finalni nacrt obrazovnog programa, koji se šalje na razmatranje Savjetu za opšte obrazovanje.

Proces izrade obrazovnih programa u stručnom obrazovanju počinje nakon usvajanja kvalifikacione strukture/okvira od strane Savjeta za stručno obrazovanje, u kojoj je definisano na osnovu kojih standarda zanimanja se rade obrazovni programi i urađenih standarda zanimanja. Radne grupe koje rade programe (kataloge znanja) za pojedine predmete sačinjavaju najistaknuti nastavnici škola, profesori univerziteta, poslodavaca i drugi istaknuti stručnjaci koji posjeduju relevantna znanja iz date oblasti. Nacrt obrazovnog programa razmatraju stručni aktivi škola. Nakon toga se organizuje javna rasprava. Prikladni prijedlozi i komentari stručnih akiva i sa javne rasprave se ugrađuju u finalni nacrt obrazovnog programa, koji se šalje Komisiji za kurikulume, a nakon toga ga usvaja Savjet za stručno obrazovanje. Opšti dio obrazovnog programa usvaja Savjet za opšte obrazovanje.

U zavisnosti od rezultata evaluacije implementacije obrazovnog programa može se pokrenuti postupak izmjene ili dopune obrazovnog programa, pri čemu izmjena zahtijeva sve procedure kao i izrada. Inicijativu za izmjenu ili dopunu obrazovnog programa mogu podnijeti i stručni aktivi škola, stručna udruženja ili druge zainteresovane strane, uključujući Centar za stručno obrazovanje ili Zavod za školstvo.

Obrazovne programe, na predlog nadležnog savjeta, utvrđivanje Ministarstva prosvjete i nauke. Ministarstvo prosvjete i nauke ne može mijenjati posebni dio javno važećeg obrazovnog programa koji utvrdi nadležni savjet.

Prilikom utvrđivanja posebnog dijela javno važećeg obrazovnog programa, a u odnosu na predmetne programe koji izražavaju posebnost manjina, Savjet za manjine daje mišljenje nadležnom savjetu, u skladu sa članom 15 Zakona o manjinskim pravima i slobodama (Sl. list RCG, br. 31/06 i 38/07), koji predviđa da predmetni programi za potrebe obrazovanja manjina i njihovih pripadnika sadrže teme iz oblasti istorije, umjetnosti, književnosti, tradicije i kulture manjine.

Nakon donošenja obrazovnog programa od strane Ministarstva prosvjete i nauke, obrazovni program se objavljuje u Službenom listu, po pravilu tri mjeseca prije početka njegove primjene

Nakon sasvim centralizovanog sistema pripreme i usvajanja obrazovnih programa Crna Gora je reformskim rješenjima stvorila prostor za još veće otvaranje sistema. Pored uvođenja izbornih predmeta, koje shodno potrebama mogu predlagati same obrazovne ustanove, strateška dokumenta su otvorila i mogućnost i da lokalna zajednica prema svojim potrebama utvrdi od 10-15% sadržaja, kao i da škola planira sadržaje za 5-10 % fonda nastavnih časova svakog predmeta. Planira se da se ove mogućnosti iskoriste u narednom periodu.

S obzirom na to da su novi obrazovni programi, odnosno predmetni programi, ciljno orijentisani nastavnik ima punu slobodu izbora metoda i sadržaja koje koristi kako bi ostvario definisane standarde znanja i ciljeve.

Visoko obrazovanje

U skladu sa odredbama člana 82 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03), ustanova ima slobodu da, između ostalog, utvrđuje studijske programe, pri čemu studijski programi za sticanje stepena i diploma koje nude ustanove moraju biti osmišljeni tako da omoguće studentu ulazak i izlazak na odgovarajuće tačke obrazovnog procesa uz dodjelu poena ili kvalifikacija, u zavisnosti od postignutih rezultata svakog pojedinačnog studenta, dok je obim studijskog programa koji se izvodi u jednoj godini 60 kredita (ECTS).

U skladu sa odredbama člana 19 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03), ustanova ima, pored ostalog, pravo da:

- ponudi studijski program bilo kog obrazovnog nivoa za sticanje neophodnih ili odgovarajućih znanja radi ostvarivanja ciljeva visokog obrazovanja,
- utvrđuje studijske programe koji će se izvoditi i predmete koji će se izučavati,
- samostalno razvija i primjenjuje studijske planove i programe i istraživačke projekte.

Kvalitet predloženih studijskih programa i njihova usklađenost sa profesionalnim potrebama i utvrđenim standardima se utvrđuje kroz postupak početne akreditacije, čijim okončanjem obrazovni program postaje javno važeći, a koji sprovodi Savjet za visoko obrazovanje.

Standarde, odnosno kriterijume za početnu akreditaciju studijskih programa donosi Savjet za visoko obrazovanje, za potebe čega je Savjet za visoko obrazovanje Crne Gore u proteklom periodu usvojio sljedeća akta:

- Kriterijumi i standardi za početnu akreditaciju studijskih programa na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori broj, 1659 od 27. avgusta 2009. godine,
- Pravilnik o početnoj akreditaciji studijskih programa na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori, broj 05-1/5-117 od 10. februara 2006. godine
- Zahtjev za početnu akreditaciju doktorskih studija, broj 05-1/5-580 od 18. aprila 2008. Godine.

Proces početne akreditacije počinje od dana dostavljanja aplikacije Savjetu za visoko obrazovanje i traje najviše šest mjeseci od dana prispjeća aplikacije. Za potrebe evaluacije i akreditacije studijskih programa Savjet za visoko obrazovanje obrazuje posebne komisije, čiji članovi mogu biti i strani eksperti. Komisija koja priprema izvještaj sa prijedlogom o početnoj akreditaciji može u svom izvještaju dati sugestije za unaprijeđenje obezbjeđivanja kvaliteta studijskog programa.

Na ovaj način se osigurava da se kroz početnu akreditaciju utvrdi i validnost studijskih programa, odnosno njihova primjereno važećim standardima kvaliteta i tržištu rada, tako da nakon okončane akreditacije obrazovni program postaje javno važeći.

Ustanovi se može izdati licenca nakon dobijanja sertifikata o početnoj akreditaciji od strane Savjeta, pri čemu uvođenje novih studijskih programa, stepena i diploma za te programe podliježe postupku licenciranja.

Licencirana ustanova visokog obrazovanja može da vrši izmjene studijskog programa najviše do 30 (ECTS) kredita bez akreditacije.

Studijski programi podliježu postupku reakreditacije u periodu od najviše pet godina, pri čemu se reakreditacija zasniva na izvještaju o ocjeni kvaliteta studijskog programa, u skladu sa standardima i postupkom koji utvrđi Savjet za visoko obrazovanje.

Ukoliko ustanova, odnosno studijski program ne dobije reakreditaciju, njegova akreditacija važi za period od najviše godinu dana, bez mogućnosti upisa studenata u toj godini, pri čemu se licenca oduzima ukoliko se poslije isteka roka ne dobije reakreditacija.

Akt o oduzimanju licence je konačan.

U skladu sa odredbama člana 32 Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) Ministarstvo prosvjete i nauke može, radi ostvarivanja javnog interesa, da zahtijeva od ustanove da inovira studijski plan i program kojim se obezbjeđuje sticanje kvalifikacije za nastavnika u ustanovama javnog obrazovanja.

21. Koji je glavni/obavezni Nastavni plan i program na osnovnom i srednjoškolskom nivou?

Osnovno obrazovanje

Obavezni dio obrazovnog programa za osnovnu školu, koji je počeo da se fazno primjenjuje u osnovnim školama počev od školske 2004/05. godine, čine: a) obavezni predmeti i b) obavezne aktivnosti, koje uključuju:

26 Obrazovanje i kultura

razred	Sedmični broj časova								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
a. OBAVEZNI PREDMETI									
Maternji jezik i književnost	6	6	6	5	5	5	4	4	4
Službeni jezik (kao nematernji)	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Matematika	4	4	4	5	5	5	4.5	4	3.5
Strani jezik				2	3	4	4	3	3
Likovna kultura	2	2	2	2	2	1	1	1	1
Muzička kultura	1	1	1	2	2	1	1	1	1
Priroda i društvo	3	3	3						
Poznavanje društva				2	2				
Građansko vaspitanje						1	1		
Istorija						1.5	1.5	2	2
Geografija						1.5	1.5	1.5	2
Priroda i tehnika				2					
Priroda					2	1			
Biologija sa ekologijom							2		
Biologija								2	2
Hemija								2	2
Fizika							1	2	2
Tehnika i informatika					1	1.5	1.5		
Fizičko vaspitanje	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Izborni predmeti							5	5	5
b. OBAVEZNE AKTIVNOSTI									
Nadgledano učenje	1	1	1						
Rad odjeljenjske zajednice				0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
Dani kulture, sporta, tehnike; škola u prirodi	10 dana	10 dana	10 dana	10 dana	10 dana	10 dana	10 dana	10 dana	10 dana

Kada je riječ o obaveznim izbornim predmetima škola je dužna da učeniku trećeg ciklusa (od 6 do 9 razreda) ponudi nastavu iz najmanje pet obaveznih izbornih predmeta, od kojih je jedan strani jezik. Škola organizuje nastavu izbornih predmeta vodeći računa o potrebama učenika i, u okviru svojih kadrovskih mogućnosti, nudi učenicima najmanje pet od ukupno trideset i sedam niže navedenih obaveznih izbornih predmeta:

26 Obrazovanje i kultura

OBAVEZNI IZBORNI PREDMETI	Razred u kojem se izučava	Sedmični broj časova
Elektrotehnika	8	1
Preduzetništvo	8	1
Istraživanje humanitarnog prava	8 ili 9	1
Ljekovito bilje	8	1
Zdravi stilovi života	8 ili 9	2
Literarna i novinarska radionica	7 ili 8 ili 9	1
Modelarstvo	7 ili 8 ili 9	1
Jezička radionica	9	2
Saobraćajno vaspitanje	7 ili 8 ili 9	1
Engleski jezik	7, 8 i 9	3
Ruski jezik	7, 8 i 9	3
Francuski jezik	7, 8 i 9	3
Italijanski jezik	7, 8 i 9	3
Njemački jezik	7, 8 i 9	3
Španski jezik	7, 8 i 9	
Matematička radionica – skupovi, relacije, funkcije	9	1
Matematička radionica-geometrija	8	1
Matematička radionica-kombinatorika i elementarna teorija brojeva	7	1
Zanimljiva geografija	8	1
Mjerenje u fizici	7	1
Oscilacije i talasi	8	1
Hemija kroz eksperimente	8 i 9	2
Računarska obrada i dizajn teksta	7 ili 8 ili 9	1
Izrada grafike i obrada slike i fotografije	7 ili 8 ili 9	1
Izrada multimedijalnih slajd prezentacija	7 ili 8 ili 9	1
Karakteristike morskog ekosistema	7 ili 8 ili 9	1
Likovna radionica	7 ili 8 ili 9	1
Ples	7, 8 i 9	2
Sport za sportiste	7, 8 i 9	2
Osnovi šaha	7 ili 8 ili 9	2
Šah 1	7 ili 8 ili 9	2
Šah 2	7 ili 8 ili 9	2

OBAVEZNI IZBORNI PREDMETI	Razred u kojem se izučava	Sedmični broj časova
Vrednovanje prostora	8 ili 9	2
Elektronika, radio-tehnika i digitalne telekomunikacije	9	1
Istorijska religije	8 ili 9	2
Evropska unija	8 ili 9	1
Uvod u programiranje	8 ili 9	2

Srednje opšte obrazovanje (gimnazija)

Obavezni dio obrazovnog programa za gimnaziju, koji je školske 2005/06. godine počeo da se od prvog razreda primjenjuje u svim školama koje implementiraju gimnazijalne obrazovne programe, čine: a) obavezni predmeti i b) obavezni izborni sadržaji, koji se po razredima izučavaju na sljedeći način:

razred	Sedmični broj časova			
	1	2	3	4
a. OBAVEZNI PREDMETI				
Maternji jezik i književnost	4	4	4	4
Službeni jezik (kao nematernji) <i>U opštim gimnazijama na albanskom</i>	3	3	3	3
Matematika	4	4	4	4
Prvi strani jezik	3	3	3	3
Drugi strani jezik	2	2	2	3
Istorijska religije	2	2	2	2
Fizičko vaspitanje	2	2	2	2
Muzička umjetnost	1			
Likovna umjetnost		1		
Latinski jezik			2	
Geografija	2	2		
Biologija	2	2	2	

26 Obrazovanje i kultura

razred	Sedmični broj časova			
	1	2	3	4
a. OBAVEZNI PREDMETI				
Hemija	2	2	2	
Fizika	2	2	2	
Psihologija		2		
Sociologija				2
Filozofija				2
Informatika	2			
Obavezni izborni predmeti	3	3	6	8
b. OBAVEZNI IZBORNİ SADRŽAJI				
Obavezni izborni sadržaji	2	2	2	1

Sa odobrene liste obaveznih izbornih predmeta škola koja realizuje obrazovne programe za gimnaziju obavezna je da, u skladu sa interesovanjima učenika i mogućnostima škole, ponudi učenicima u prvom i drugom razredu po pet, u trećem razredu osam i u četvrtom razredu deset izbornih predmeta. Na početku školske 2009/10. godine odobrena lista koju škole koriste kao osnov za ponudu izbornih predmeta, a koja se stalno dopunjava, obuhvata sljedeće predmete:

IZBORNİ PREDMETI	Razred u kojem se izučava	Sedmični broj časova
Engleski jezik (treći strani jezik)	1-4	2, 2, 3, 3
Francuski jezik (treći strani jezik)	1-4	2, 2, 3, 3
Ruski jezik (treći strani jezik)	1-4	2, 2, 3, 3
Italijanski jezik (treći strani jezik)	1-4	2, 2, 3, 3
Njemački jezik (treći strani jezik)	1-4	2, 2, 3, 3
Španski jezik (treći strani jezik)	1-4	2, 2, 3, 3
Opšta lingvistika	1 ili 2 ili 3 ili 4	2
Teorija književnosti	1 i 2	2, 2
Ekologija i zaštita životne sredine	1-4	1, 1, 2, 2
Biodiverzitet	1-4	1, 1, 2, 2
Građansko obrazovanje	1-4	1, 1, 2, 2
Hemija i život	1	1
Umjetnost i vizuelna komunikacija	1-4	1, 1, 2, 2
Problemska fizika	1-3	1, 1, 2

IZBORNI PREDMETI	Razred u kojem se izučava	Sedmični broj časova
Matematičke funkcije u fizici	1-4	1, 1, 2, 2
Komunikologija	1	1
Izabrani sport	1-4	1, 1, 2, 2
Metode i tehnike istraživanja u hemiji	2	1
Poslovna informatika	2	2
Računarske i veb-prezentacije	2	2
Medijska pismenost	2 ili 3	2
Turski jezik (prvi strani jezik)	2 i 3	2, 3
Debata	2	2
Metode izolovanja i identifikacije organskih supstanci	4	1
Algoritmi i programiranje	3 ili 4	3
Biohemija	4	3
Molekularna biologija i genetika	3 ili 4	3
Muzika – moj jezik	3 i 4	2, 2
Etika	4	2
Logika	3	2
Odabrana poglavlja fizike	3 ili 4	3
Pojedinac u grupi	3 ili 4	3
Sintaksa latinskog jezika	4	3
Sociologija kulture	3 ili 4	3
Turistička geografija Crne gore	3 ili 4	3
Istorija religije 1	1 ili 2	1
Istorija religije 2	3 ili 4	1
Evropske integracije	3 ili 4	1

Škola je obavezna, takođe, da organizuje obavezne izborne sadržaje, koji ne ulaze u sastavni dio rasporeda časova i koji se ne ocjenjuju, ali koji čine sastavni dio godišnjeg plana rada škole i koji se mogu organizovati u školi i van nje.

Izborni sadržaji mogu biti:

- Kulturno-umjetničke aktivnosti,
- Sportske aktivnosti,
- Debatni klub,
- Istraživački rad,
- Dobrovoljni socijalni rad,
- Rješavanje konflikata,
- Vaspitanje za toleranciju, mir i humani razvoj,
- Mentalna higijena,

- Religija i etika,
- Drugi sadržaji vezani za pojedine nastavne oblasti i predmete.

Srednje stručno obrazovanje

Kod dvogodišnjih stručnih škola 37.5 % od ukupnog fonda časova namijenjen je opšteobrazovnim predmetima, 9.37% časova stručno-teorijskim predmetima, 50% praktičnoj nastavi i 3.12 % slobodnim aktivnostima. Obavezni opšteobrazovni predmeti su: maternji jezik, primijenjena matematika, strani jezik i fizičko vaspitanje. Takođe, obavezan dio nastavnih planova su predmeti iz prirodne i društvene grupe, a koji će se od predmeta naći u nastavnom planu zavisi od područja rada. Konkretan obrazovni profil karakterišu stručno-teorijski predmeti i praktična nastava sa tehnologijom zanimanja.

Kod trogodišnjih stručnih škola obim časova opšteobrazovnih predmeta je 37.8% od ukupnog fonda časova, stručno-teorijskih predmeta od 12.4 do 17.7%, praktične nastave od 41.6 do 50.1% i slobodnih aktivnosti 3.12%. Obavezni opšteobrazovni predmeti su: maternji jezik i književnost, matematika, strani jezik, informatika i fizičko vaspitanje. Takođe, obavezan dio nastavnih planova su predmeti iz prirodne i društvene grupe, a koji će se od predmeta naći u nastavnom planu zavisi od područja rada. Stručno-teorijski predmeti i praktična nastava određuju se u odnosu na standarde zanimanja na osnovu kojih je obrazovni program urađen i karakterišu konkretan obrazovni profil.

Kod četvorogodišnjih stručnih škola obim časova opšteobrazovnih predmeta je od 40.62% do 45.5% od ukupnog fonda časova. Obim časova stručno-teorijskih predmeta i praktične nastave od 42.18% do 46.88%, izborne nastave 9.4% i slobodnih aktivnosti 3.12%. Obavezni opšteobrazovni predmeti su: maternji jezik i književnost, matematika, strani jezik, informatika i fizičko vaspitanje. Obavezan dio nastavnih planova su predmeti iz prirodne i društvene grupe, a koji će se od predmeta naći u nastavnom planu zavisi od područja rada. Predmeti izborne nastave određuju se obrazovnim programom, pri čemu različiti obrazovni programi mogu u svojim nastavnim planovima imati iste predmete. To mogu biti predmeti koji omogućavaju nadogradnji i opštih i stručnih znanja, a učenici pojedinačne predmete ili grupe predmeta biraju u skladu sa svojim interesovanjima.

22. Da li je Nastavni plan i program VET-a i višeg obrazovanja modularan? Kakvi dogovori postoje za prenos kredita?

Primjena novih obrazovnih programa u Crnoj Gori počela je od školske 2004/2005. godine. Od školske 2009/2010. godine svi učenici u stručnim školama obrazuju se po novim obrazovnim programima, baziranim na standardima zanimanja, sa definisanim standardima znanja i ciljevima. Do sada urađeni obrazovni programi nijesu modularizovani, ali postoje zakonski i drugi preduslovi za modularizaciju obrazovnih programa nižeg, srednjeg i višeg stručnog obrazovanja.

Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju, koje je utvrdio Savjet za nastavne planove i programe 2003. godine i koja su dopunjavana odlukama Savjeta za stručno obrazovanje (2006. godine) i Savjeta za opšte obrazovanje (2008. godine), date su osnovne smjernice za modularizaciju obrazovnih programa. Modul se određuje kao programska odnosno organizaciona jedinica obrazovnih programa stručnog obrazovanja, koja može da obuhvati nastavne predmete i/ili kompetencije. Moduli se oblikuju na osnovu analize standarda zanimanja i ključnih i stručnih kompetencija. Moduli mogu biti obavezni i izborni. Na osnovu analize standarda zanimanja i kvalifikacione strukture/okvira područja rada određuje se koje module učenik odnosno polaznik mora savladati da bi dobio odgovarajući stručni naziv i nivo stručnog obrazovanja, što se definiše obrazovnim programom. Pojedini modul, ako odgovara standardu zanimanja, omogućava dobijanje stručne kvalifikacije u skladu sa odgovarajućim propisima, što se definiše obrazovnim programom. Pored navedenog, Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa određeni su i strukturalni elementi modula: naziv modula, opšti ciljevi obrazovanja, operativni ciljevi modula, uslovi za uključivanje i završetak obrazovanja po modulu, ukupan broj časova aktivnosti učenika i njihovo kreditno vrednovanje, oblici obrazovnog rada, kriterijumi provjeravanja i ocjenjivanja i metodičko-didaktička uputstva.

Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07, član 32), propisano je da obrazovni programi sadrže predmete i module i da treba da budu kreditno vrednovani. Ovim članom propisano je i da dio programa - modul, urađen na osnovu standarda zanimanja, omogućava sticanje stručne kvalifikacije. Članom 108a ovog Zakona propisano je da se obrazovni programi moraju kreditno vrednovati najkasnije do školske 2011/2012. godine.

Članom 3 Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08) predviđeno je da se stručna kvalifikacija do nivoa visokog obrazovanja može steći i završetkom modula, kada je javno važeći obrazovni program, urađen na osnovu više standarda zanimanja. Članom 6 Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama propisano je da se završetkom svih modula javno važećeg obrazovnog programa za određeni nivo obrazovanja i polaganjem ispita propisanog za njegov završetak, stiče odgovarajući nivo obrazovanja. Članom 10 ovog Zakona propisano je da ispitni katalog, na osnovu kog se vrši provjera stručne kvalifikacije, treba da sadrži kreditne tačke. Završetak podzakonskih akata omogućiće primjenu odredaba Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama.

Postoji, dakle, povezanost i usaglašenost između odredbi zakona koji uređuju oblast sticanja kvalifikacija kroz formalno obrazovanje i neformalno i informalno učenje. Standard zanimanja je zajednički i povezujući elemenat formalnog obrazovanja i sertificiranja stručnih kvalifikacija, stečenih neformalnim i informalnim učenjem i osnov izgradnje jedinstvenog sistema nacionalnih stručnih kvalifikacija. Postoje zakonske prepostavke da učenici koji uspješno završe modul koji odgovara standardu zanimanja i koji su napustili obrazovanje, steknu stručnu kvalifikaciju. Odrasli će moći završetkom pojedinih modula obrazovnog programa postepeno, sticati nivo obrazovanja. Lica sa posebnim obrazovnim potrebama moći će sticati kvalifikacije postupno, dio po dio, u skladu sa svojim mogućnostima.

U toku su aktivnosti na pripremi Osnova za izradu obrazovnih programa za više stručno obrazovanje i koncept modularizacije i kreditnog vrednovanja obrazovnih programa biće prvo uveden u višem stručnom obrazovanju.

Imajući u vidu važnost modularizacije i kreditnog vrednovanja obrazovnih programa Ministarstvo prosvjete i nauke je u okviru Projekta IPA 2007 – komponenta Nacionalni okvir kvalifikacija, planiralo rad na uvođenju sistema transfera kredita i kreditnom vrednovanju obrazovnih programa srednjeg i višeg stručnog obrazovanja kao i na provjeri sistema sertificiranja stručnih kvalifikacija u najmanje jednom području rada.

23. Nastava zvaničnih jezika Evropske unije: molimo opišite nastavu omogućenu na raznim nivoima obrazovnog sistema. Obezbjedite dostupne statističke podatke o broju mladih osoba ili djece koji uče razne jezike.

Programi za učenje stranih jezika, u predškolskim ustanovama, izrađuju se u skladu sa zakonski definisanim „specijalizovanim programima”, koji su u funkciji zadovoljavanja posebnih interesa djece i roditelja. Budući da djeca predškolskog uzrasta pokazuju izuzetno interesovanje i sposobnost usvajanja stranog jezika, vrlo je važno već u vrtiću podstaći njihovo interesovanje za učenje nekog od stranih jezika. Engleski jezik se izučava u četiri vaspitno - obrazovne ustanove u Crnoj Gori, i ovim programima je školske 2008/09 godine bilo obuhvaćeno 2008 djece predškolskog uzrasta.

U osnovnim školama, učenje stranih jezika, proizilazi iz nastavnog plana i programa koji je u upotrebi od školske 2004/05 godine. Istraživanja su pokazala da u Crnoj Gori postoji usklađenost sa većinom zemalja Evropske Unije, gdje se obavezno učenje stranog jezika uvodi u trećem ili četvrtom razredu osnovne škole. U crnogorskim osnovnim školama zastupljeno je nekoliko različitih modela učenja stranih jezika: rano učenje (od prvog razreda, u vidu fakultativne nastave), redovna i izborna nastava stranih jezika. Redovna nastava podrazumijeva učenje jednog stranog jezika, počev od četvrtog razreda, dok se sa uvođenjem drugog stranog jezika (kao obveznog, izbornog predmeta) započinje u trećem ciklusu, tj. u sedmom razredu devetogodišnje osnovne škole, ali se kao fakultativni predmet, drugi strani jezik može izučavati od šestog razreda.

26 Obrazovanje i kultura

Strani jezici u osnovnim školama, kraj školske 2008/09. godine (izvor Ministarstvo prosvjete i nauke)

Strani jezik	Broj učenika	%
Engleski	69 679	70.60%
Italijanski	9 196	9.32%
Francuski	5 538	5.61%
Ruski	11 080	11.23%
Njemački	3 020	3.05%
Španski	183	0.19%
UKUPNO	98 696	100.00%

U srednjim školama, koje realizuju gimnazijske (opšte) programe, izučavaju se dva strana jezika (prvi i drugi strani jezik) koji su obavezan dio obrazovnog programa za gimnaziju, pri čemu je prvi strani jezik, nastavak učenja iz osnovne škole, a drugi se, najčešće, uči iz početka, ili je nastavak izbornog jezika iz osnovne škole. Takođe, na odobrenoj listi obaveznih izbornih predmeta za gimnaziju, u sva četiri razreda, učenicima se nudi učenje još jednog stranog jezika (treći strani jezik). Učenici gimnazijskih smjerova će počev od školske 2009/10 godine biti u obavezi da polažu i maturski ispit, u okviru kojeg će se polagati prvi strani jezik koji je izučavan tokom školovanja.

Za razliku od gimnazija, u većini srednjih stručnih škola, kao obavezan, izučava se jedan strani jezik, ali se učenicima ostavlja mogucnost da, kroz listu izbornih predmeta, odaberu još neki strani jezik.

Strani jezici u srednjim školama, kraj školske 2008/09. godine (izvor Ministarstvo prosvjete i nauke)

Strani jezik	Broj učenika	%
Engleski	27 902	62.64%
Italijanski	4 680	10.51%
Francuski	2 683	6.02%
Ruski	6 360	14.27%
Njemački	2 695	6.05%
Španski	54	0.12%
Turski	172	0.39%
UKUPNO	44 546	100.00%

Kada je riječ o udžbenicima za učenje stranih jezika u osnovnim i srednjim školama, isti se, u zavisnosti od jezika, uvoze iz različitih zemalja. Tako se nastava za engleski jezik prati po udžbenicima iz Velike Britanije („Longman“ za učenike osnovnih škola i gimnazija i „Cambridge“ za srednje stručne škole), italijanski po udžbenicima iz Italije („Gerera Edizioni“), za francuski jezik iz Francuske („Cle Interforum France“), za španski iz Španije („Difusion“), a njemački iz njemačke („Huber“).

Na visokoškolskim ustanovama, učenje stranog jezika je obavezno na svim studijskim programima, i u zavisnosti od fakulteta, izučava se najmanje jednu godinu, a na nekim fakultetima tokom čitavog trajanja studija. Najčešće se uči engleski jezik. Na Univerzitetu Crne Gore, kao i na privatnim univerzitetima, omogućeno je studiranje nekog od sledećih stranih jezika: engleski, italijanski, ruski, francuski i njemački jezik.

F. Prilagođavanje promjenama

Molimo navedite informacije o:

24. Identifikaciji potrebnih/deficitarnih vještina i o odgovorima obrazovnih sistema VET-a.

U skladu sa principom da je jedan od najvažnijih zadataka obrazovnog sistema kontinuirano prilagođavanje savremenim potrebama društva tj. tržištu rada, kroz sticanje primjenjivih znanja, vještina i kompetencija, Vlada Crne Gore je 2001. godine usvojila Knjigu promjena koja predstavlja osnov za sprovođenje sveukupne reforme obrazovanja u Crnoj Gori.

Centar za stručno obrazovanje, kao razvojna, savjetodavna i istraživačka ustanova formirana za razvoj i unapređenje srednjeg stručnog obrazovanja u Crnoj Gori, permanentno radi na stvarnju fleksibilnog sistema stručnog obrazovanja koji može odgovoriti na promjene nastale na tržištu rada. U praćenju tehničko-tehnoloških promjena i tendencija razvoja određenih područja, Centar za stručno obrazovanje održava intezivnu komunikaciju sa relevantnim socijalnim i drugim partnerima (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, naučno istraživačke institucije...), kako bi blagovremeno reagovao na promjene i potrebe tržišta rada.

Jedan od najvažnijih zadataka Centra za stručno obrazovanje je izrada obrazovnih programa koji su potrebni tržištu rada. U procesu identifikovanja potreba tržišta rada i razvoja odgovarajućih kvalifikacija, Centar za stručno obrazovanje polazi od strateških dokumenata Vlade Crne Gore i informacija sa tržita rada, do kojih u okviru svojih istraživanja, dolazi Zavod za zapošljavanje Crne Gore.

U srednjem stručnom obrazovanju, novi obrazovni programi baziraju se na standardima zanimanja, koji predstavljaju najznačajniju promjenu u reformi stručnog obrazovanja i izradi obrazovnih programa. Oni povezuju tržište rada i obrazovanje i sadrže jasno opisane vještine, znanja i kompetencije koje treba da ima lice, bez obzira da li je kvalifikaciju steklo nakon završenog formalnog obrazovanja (ili neformalnog ili informalnog učenja).

U standardu zanimanja, pored nivoa složenosti, navedene su stručne kompetencije, ključni poslovi u okviru zanimanja kao i znanja i vještine, potrebne za njihovo obavljanje. Standard zanimanja rade radne grupe, sastavljene od predstavnika Centra za stručno obrazovanje, poslodavaca i relevantnih stručnjaka iz određene oblasti (predstavnici univerziteta, nezavisni stručnjaci, predstavnici škola i dr.). Standard zanimanja prati odgovarajuće obrazloženje, u kojem je navedeno stanje na tržištu rada u području rada kojem standard zanimanja pripada, postojeće mogućnosti za sticanje kvalifikacije, perspektive razvoja djelatnosti, usklađenost sa pravnim propisima i međunarodno upoređenje. Urađeni standardi zanimanja šalju se na mišljenje partnerima, nakon čega ih usvaja Savjet za stručno obrazovanje i proglašava Ministarstvo rada i socijalnog staranja. Svaki standard zanimanja ima svoje mjesto u kvalifikacionoj strukturi/okviru područja rada. Oni služe kao osnova za izradu obrazovnih programa (ili modula u okviru obrazovnih programa) i programa obuke. Svaki standard predstavlja stručnu kvalifikaciju i planirano je da bude osnov za potvrđivanje informalno stečenih znanja.

Principi na kojima se baziraju standardi zanimanja su: relevantnost, fleksibilnost, zasnovanost na kompetencijama, struktuiranost i transparentnost.

Od školske 2009/10. godine u stručnim školama učenici se školuju po novim reformisanim obrazovnim programima za dvogodišnje, trogodišnje i četvorogodišnje obrazovanje. U novim obrazovnim programima, veći akcenat stavljen je na sticanje praktičnih vještina, komunikacionih vještina, informatičkih vještina, preduzetništvu. U nastavnim planovima povećana je zastupljenost

stručno-teorijskih predmeta i praktične nastave u odnosu na opšte obrazovne predmete. Kroz izbornu nastavu, učenicima su ponuđeni predmeti koji im omogućavaju da prošire svoja opšta ili stručna znanja.

25. Prilagođavanje obrazovanja i obuke zahtjevima društva zasnovanog na znanju.

Reforma obrazovnog sistema u Crnoj Gori, koja je zvanično otpočela 2000. godine, rezultat je potrebe da se obrazovanje sve više usmjeri na budućnost, kako bi na adekvatan način odgovorilo modernom nastupajućem dobu. Ovakva težnja podrazumijeva kvalitativne, strukturalne, organizacijske, koncepcijske i kadrovske promjene, kojima se gradi nova filozofija i metodologija obrazovanja, na čijim temeljima se obrazovne potrebe usklađuju sa zahtjevima postindustrijskog društva. U strateškom dokumentu „Knjiga promjena“, koji predstavlja polaznu osnovu sveobuhvatne reforme obrazovnog sistema, navodi se da je potrebno obrazovanje koje će biti promoter razvoja zajedno sa naukom i tehnologijom i koje će, kao takvo, zadovoljiti potrebe, interesovanja, želje i ambicije pojedinca koji se obrazuje.

Promjene u crnogorskom sistemu obrazovanja temelje se na nekoliko ključnih principa kojima se obezbeđuje unaprijeđenje kvaliteta obrazovnog procesa, među kojima je najvažnije pomenuti one koji se odnose na razvoj ljudskih resursa i permanentno obrazovanje. Primjenom ovih principa značajno se podiže nivo kvalifikacionog nivoa u zemlji, povećava mobilnost studenata i radnika, ostvaruje tješnja saradnja škola i preduzeća i konstantno prilagođavanje novim informacionim tehnologijama. Takođe, pružanjem mogućnosti za učenje u toku cijelog života i stvaranjem koncepta „učećeg društva“, otvaraju se vidici za novim znanjem, novim početkom i brzim prilagođavanjem zahtjevima savremenog doba.

Reformom obrazovnog sistema, po ugledu na razvijene zemlje sa savremenim tržišnim ekonomijama, stvoreni su uslovi za decentralizaciju sistema obrazovanja, koja podrazumijeva smanjenje državnih torškova, a povećanje učešća građana u finansiranju, naročito sa širenjem mreže privatnih ustanova.

Dosadašnji proces reforme obrazovanja u Crnoj Gori bio je usmjeren na sljedeće aktivnosti:

- definisanje zakonskog okvira, tačnije donošenje 10 zakona iz oblasti obrazovanja;
- uspostavljanje novih institucija i savjetodavnih tijela, koja su obezbijedila decentralizaciju sistema. Novoosnovane institucije su: Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje, Ispitni centar, ali i stručna tijela- i Savjet za opšte obrazovanje (nadležan za osnovne škole i gimnazije), Savjet za stručno obrazovanje, Savjet za obrazovanje odraslih, Savjet za visoko obrazovanje i Savjet za naučno-istraživačku djelatnost;
- unaprijeđenje obrazovnih programa,
- obuku nastavnika,
- obuku direktora,
- izradu novih udžbenika,
- unaprijeđenje školske infrastrukture,
- obezbjeđivanje preduslova za upotrebu IT tehnologija u procesima nastave i učenja i sl.

Promjene na pojedinačnim nivoima obrazovanja

Za razliku od starih obrazovnih programa, po kojima je osnovna škola izvođena u dva ciklusa (4+4), novi obrazovni programi se, počev od šeste godine izvode u trajanju od devet godina, u okviru tri ciklusa (3+3+3), pri čemu učenici trećeg ciklusa imaju mogućnost izbora nastavnih predmeta u skladu sa svojim afinitetima, mogućnostima i interesovanjima. Na kraju svakog od tri ciklusa uvedene su i eksterne provjere postignuća, zasnovane na jasno preciziranim standardima znanja za određeni nastavni predmet, pri čemu završni ispit na kraju devetog razreda, služi kao „ulaznica za srednju školu“. Novi obrazovni programi se u crnogorskim školama realizuju počev od školske 2004/05 godine.

Promjene na nivou osnovne škole dovele su do reforme srednjeg obrazovanja (gimnazijskog i stručnog). Za razliku od ranijeg koncepta gimnazije, koji je podrazumijevao postojanje smjerova

društvenog i prirodnog tipa, novi koncept je opšteg tipa, u kojem je dio posvećen obšteobrazovnom jezgru (obavezni predmeti), a drugi dio nastavnog plana posvećen je izbornim predmetima. Nastavni planovi su moderno kreirani sa jasno definisanim standardima znanja za svaki predmet što omogućava objektivno ocjenjivanje, interno ili eksterno. Značajna novina u gimnazijskom obrazovanju je uvođenje maturalnog ispita, i budući da se sa primjenom novih programa u gimnaziji otpočelo 2006/07, prva eksterna matura biće sprovedena 2010 godine.

Reformom srednjeg stručnog obrazovanja definisani su sledeći ciljevi stručnog obrazovanja:

- omogućiti pojedincu obrazovanje i osposobljavanje za rad i za nastavak obrazovanja, u skladu sa principima cjeloživotnog učenja,
- omogućiti dobijanje kvalifikacije,
- razvoj i dostizanje što većeg nivoa obrazovanja što većeg procenta stanovništva, kao i povezivanje na različite načine stečenih kvalifikacija,
- omogućiti izbor na svim nivoima obrazovanja, uz horizontalnu i vertikalnu prohodnost.

U oblasti visokog obrazovanja, reforma je počela potpisivanjem Bolonjske deklaracije 2003. godine i donošenjem novog Zakona o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03). U skladu sa navedenim, struktura obrazovnog procesa je usaglašena sa savremenim kretanjima u Evropi, utvrđivanjem tri nivoa visokog obrazovanja: dodiplomskog, poslijediplomskog i doktorskog. Osnovni vidovi studijskih progama na ustanovama visokog obrazovanja su:

- osnovne akademske studije, BSc/BA (u trajanju od 3 ili 4 godine),
- osnovne primijenjene studije Bapp (3 godine),
- postdiplomske specijalističke studije Spec.Sci/Spec. A./Spec.App (BSc/Ba/Bapp+ 1 godina),
- postdiplomske magistarske studije MSc/MA/Mapp (BSc/BA/Bapp+2 godine),
- doktorske studije PhD (MSc+3 godine)

U skladu sa Bolonjskim procesom, u Crnoj Gori je uvedeni su:

- Evropski sistem prenosa kredita (ECTS-Europena Credit Transfer System), kao mjera obima studija i dopuna diplome (diploma supplement) kao prateći dokument koji opisuje savladani program;
- zajednička diploma (joinrt degree) koju izdaje dvije ili više institucija i
- definisanje postupka priznavanja stečenih kvalifikacija u skladu sa Lisabonskom konvencijom.

Polazeći od Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Crne Gore Evropskoj Uniji i Lisabonske strategije-temeljnog dokumenta na koji se oslanjaju nacionalne strategije zemalja članica EU, Ministarstvo prosvjete i nauke je izradilo, a Vlada Crne Gore usvojila Strategiju naučno-istraživačke djelatnosti Crne Gore (2008-2016), u cilju stvaranja društva utemeljenog na znanju. Osnoni zadatak ove strategije je da podstakne dalji razvoj nauke i tehnologije i poveća njihov doprinos razvoju društva, uz najveću moguću primjenu novih i kreiranje sopstvenih znanja i tehnologija. Koncipirana na taj način, Strategija naučno-istraživačke djelatnosti Crne Gore postavlja i analizira deset ciljeva, kojima se ističe značaj nauke i tehnologije u procesu transformacije u moderno društvo zasnovano na znanju.

26. Promovisanje smisla za inicijativu i preduzetništvo kao osnovne sposobnosti za mlade ljude unutar različitih obrazovnih nivoa.

Sistemski razvoj i promocija preduzetničkog učenja u obrazovnom sistemu Crne Gore počeo je 2002. godine i teče paralelno sa reformom obrazovanja. Dinamika i intenzitet ovih aktivnosti su u skladu sa strateškim odrednicama reforme obrazovanja. Sadržaj aktivnosti je osmišljen na način da prati savremene trendove u oblasti preduzetničkog učenja kao jedne od osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, i iste su utemeljene na smjernicama i preporukama ključnih evropskih i crnogorskih dokumenata.

Najvažniji dokument iz oblasti preduzetničkog učenja je Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008-2013. godine, koja je urađena 2008. godine i odgovarajući akcioni plan za period 2008-2010. godine. Ove dokumente je usvojila Vlada Crne Gore. Strategija je razvijena uz podršku CARDS projekta: "Reforma tržišta rada i razvoj radne snage" i radne grupe sastavljene od predstavnika svih ključnih činioца. Opšti cilj strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje je razvoj preduzetničkog duha kroz ubrzano ostvarivanje napretka u promovisanju preduzetničkog načina razmišljanja u društvu na sistemski način i uz efektivne akcije. Strategijom su definisane četiri ključne oblasti djelovanja: razvoj svijesti o značaju preduzetničkog učenja za ukupan socio-ekonomski razvoj zemlje, unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu formalnog obrazovanja, unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu neformalnog obrazovanja i praćenje sprovođenja i evaluacija preduzetničkog učenja.

U cilju pružanja kvalitetne podrške u procesu razvoja i sprovođenja preduzetničkog učenja od strane donosioca odluka, u septembru 2008. godine, Vlada Crne Gore je formirala Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje. Nacionalno partnerstvo je ekspertsко tijelo sa zadatkom da prati i analizira stanje u oblasti preduzetničkog učenja, te na osnovu toga predlaže konkretnе mjere i pravce za dalji razvoj. Nacionalno partnerstvo je sastavljeno od predstavnika relevantnih partnera uključenih u preduzetničko učenje.

Sprovođenje preduzetničkog učenja u obrazovanju izvršeno je kroz uvođenje nastavnog predmeta Preduzetništvo na svim nivoima obrazovanja.

U osnovnim školama je uveden predmet Preduzetništvo, kao izborni predmet, za učenike osmog razreda. Uvođenje predmeta Preduzetništvo u osnovnim školama je rezultat projekta "Preduzetnički klubovi u osnovnim školama" koji se realizovao u saradnji sa Direkcijom za mala i srednja preduzeća u periodu od 2003-2007. godine. Za učenike trećeg i četvrtog razreda osnovne škole, Montenegro biznis alijansa i Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj su, uz podršku Ambasade SAD-a, uradili publikaciju "Moj biznis".

U srednjim stručnim školama se sprovođenje preduzetničkog učenja obavlja kroz uključivanje predmetnog programa Preduzetništvo, koji je u nastavnim planovima zastupljen kao redovan stručni predmet ili kao izborni predmet sa fondom od 72 ili 36 časova u toku školske godine. Sprovođenju preduzetničkog učenja u srednjim školama su značajno doprinijeli projekti sprovođeni od strane domaćih i međunarodnih organizacija i institucija počev od 2002 godine.

U okviru projekta Junior Achievement, koji se sprovodi od 2002. godine, uveden je, u 15 srednjih škola u Crnoj Gori, praktičan, edukativan program iz oblasti ekonomije, sa ciljem da se kod učenika razviju poslovno analitičke vještine i sposobnosti donošenja poslovnih odluka.

ECO NET projektom obuhvaćene su srednje ekonomski škole, odnosno srednje škole koje realizuju kurikulume iz područja rada ekonomija, pravo i administracija. Projekat sprovodi KulturKontakt - Austrija u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke i Centrom za stručno obrazovanje počev od 2004. godine. Projekat podrazumijeva uvođenje nastavnog predmeta Preduzeće za vježbu za učenike trećeg razreda kroz formiranje školskih virtuelnih preduzeća za vježbu. Do školske 2008-2009 godine nastavni predmet Preduzeće za vježbu je realizovan kroz vannastavnu aktivnost sa fondom od 144 časa u toku školske godine, a od školske 2009-2010. godine realizuje se kao obavezan nastavni predmet na trećoj godini školovanja kod obrazovnih programa Ekonomski tehničar i Tehničar marketinga i trgovine. Projekatom je obuhvaćeno osam srednjih škola u kojima se školjuju učenici za područje rada ekonomija, pravo i administracija. U okviru ovog projekta, 40 nastavnika koji implementiraju ovaj nastavni predmet je prošlo obuku za njegovu implementaciju, 16 je trenutno uključeno u obuku, dok je 10 nastavnika osposobljeno za multiplikatore. U saradnji sa KulturKontaktom – Austrije urađen je priručnik Ekonomija i preduzetništvo za nastavnike koji realizuju nastavni predmet Preduzeće za vježbu.

U okviru projekta "Reforma stručnog obrazovanja i obuke u pravcu unapređenja zapošljavanja" koji sprovodi njemačko društvo GTZ, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke, Zavodom za zapošljavanje i socijalnim partnerima, sprovedena je obuka iz oblasti preduzetništva CEFE (Competency-based Economies through Formation of Enterprises) počev od marta 2007. godine. Projekat je bio namijenjen maturantima šest stručnih škola i učesnicima programa za obuku odraslih u cilju poboljšanja i razvoja menadžerskih i ličnih sposobnosti radi lakšeg zapošljavanja.

Projekat "Učeničko preduzeće", u šest srednjih škola, realizuje se u saradnji sa norveškom neprofitnom organizacijom Business Innovation Programs (BIP), sa ciljem da učenici steknu znanja iz oblasti biznisa, unaprijeđe vještine neophodne za vođenje biznisa, da se unaprijedi obrazovni proces i omogući poboljšanje zapošljivosti učenika srednjih škola. Program je zamišljen kao vannastavna aktivnost. U okviru projekta 12 nastavnika je osposobljeno za realizaciju ovog projekta.

U srednjem opštem obrazovanju – gimnazijama, nastavni predmet preduzetništvo nije zastupljen niti su sprovedeni projekti koji bi promovisali preduzetništvo i sticanje preduzetničkih znanja i vještina.

U visokom obrazovanju nastavni predmet Preduzetništvo se izučava na određenim fakultetima (Ekonomski fakultet, Fakultet za turizam, hotelijerstvo i trgovinu) kao obavezan predmet.

Preduzetničko učenje u neformalnom učenju nije dovoljno razvijeno u Crnoj Gori i ograničeno je uglavnom na lica sa evidencije Zavoda za zapošljavanje. Osim Zavoda za zapošljavanje razvoju preduzetničkog učenja u neformalnom učenju daju i sljedeći partneri: Privredna komora Crne Gore, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Fond za razvoj, Nevladine organizacije (Unija poslodavaca, Montenegro biznis alijansa, Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Centar za razvoj nevladinih organizacija), poslodavci, strani donatori (GTZ, EAR, JICA, SPARK, WIFI, Koblenz, HELP). Zavod za zapošljavanje sprovodi dva projekta od značaja za razvoj preduzetništva i samozapošljavanja lica sa evidencije nezaposlenih: „Stručno usavršavanje i obuka nezaposlenih lica“ i „Program za kontinuirano stimulisanje zapošljavanja i preuzetništva“. Obuke se izvode po programima verifikovanim od strane Savjeta za obrazovanje odraslih, a realizuju ih poslodavci, institucije koje se bave obrazovanjem odraslih, centri za obuku i srednje stručne škole.

Promocija preduzetničkog učenja obavlja se putem Nacionalne konferencije o preduzetničkom učenju i kroz održavanje nacionalnog sajma preduzeća za vježbu (mini kompanija).

Osnovni cilj je promocija preduzetničkog učenja i ostvarenih dostignuća u ovoj oblasti u ustanovama koje sprovode obrazovanje i osposobljavanje. Nacionalni sajam preduzeća za vježbu se organizuje jednom godišnje, počev od 2006. godine (u Budvi, u okviru sajma za mala i srednja preduzeća). Učešćem na sajmu učenici dobijaju priliku da u neposrednom kontaktu steknu saznanja o svijetu rada i poslovanja, mogućnostima za buduću karijeru ali i da prezentuju znanja i vještine stečene kroz "rad" u preduzeću za vježbu.

Vlada Crne Gore je 2003. godine potpisala sporazum, kojim se obavezala, zajedno sa ostalim zemljama Balkana, da će obavljati permanentno obavještavanje u okviru Povelje za mala preduzeća. Ovim aktivnostima koordinira European Training Foundation. U ovoj Povelji, poglavljia I i IV se odnose na obrazovanje i osposobljavanje.

U prvom izvještavanju Crna Gora je u oblasti preduzetništva bila u rangu većine zemalja u regionu. Ostvareni rezultati u preduzetničkom učenju i osposobljavanju su bili na nivou između jedan do tri za većinu indikatora. Međutim, nakon niza realizovanih aktivnosti kako u oblasti politike tako i u oblasti aktivnosti sprovođenja preduzetničkog učenja u obrazovnim ustanovama, Crna Gora se prema posljednjem izvještaju za 2009. godinu pozicionirala na prvo mjesto u regionu, zajedno sa Hrvatskom za većinu indikatora u okviru poglavlja I.

27. Prilagođavanje obrazovanja i obuke industrijskoj i tehnološkoj promjeni.

Usklađivanjem visokoobrazovnog sistema Crne Gore sa Bolonjskom deklaracijom studijski programi na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori koncipirani su tako da budu usklađeni sa potrebama tržišta rada.

Prilikom osnivanja novog studijskog programa ustanova je obavezna da, u svom elaboratu, da analizu potreba postojanja takvog studijskog programa, prvenstveno sa aspekta potreba tržišta rada, odnosno mogućnosti njihovog zapošljavanja.

Visokoobrazovne institucije, takođe, kroz projekte reforme nastavnog plana i programa analiziraju stanje na tržištu rada i usklađuju nastavni plan i programe sa potrebama tržišta rada.

Usklađivanje nastavnog plana i programa ustanove ne finansiraju iz sopstvenih sredstava, nego kroz projekte Evropske komisije.

Jedan od Tempus projekata: „Otvaranje univerziteta prema društvu“ upravo nastroji da poveže obrazovanje, istraživanje i inovacije, kroz donošenje zakonskog okvira, odnosno strategije, koja bi se odnosila na uspostavljanje boljih veza između tržišta rada, visokog obrazovanja i istraživanja.

Takođe, Tempus projekat „Virtuelna industrijska mreža u zemljama Zapadnog Balkana“ ima za cilj da osnuje regionalni centar za obuku i kreira regionalne modele za pospješivanje saradnje između univerziteta i preduzeća, modernizuje i prilagodi programe stručne obuke potrebama biznisa i tržišta rada.

WUS Austrija, takođe, finansira projekt: „Usklađivanje nastavnih planova i programa sa potrebama tržišta rada“ na četiri fakulteta Univerziteta Crne Gore.

Saradnja sa privrednim subjektima visokoobrazovne ustanove ostvaruju na osnovu ugovora o saradnji, kao što su:

Univerzitet „Mediteran“

U ovom trenutku postoje ugovori sa:

- HTP Koral;
- Hotel Maestral;
- Hotel Queen of Montenegro;
- Luka Bar;
- Privredna komora Crne Gore;
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore;
- Unija poslodavaca;
- Savez sindikata Crne Gore;
- Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća;
- Invest Banka Montenegro;
- Fin invest;
- CG broker;
- Nex Montenegro berza;
- Jadranski sajam;
- Fabrika vode Lipovo;
- IBM banka;
- Atlasmont banka;
- Montenegro express;
- Atlas-Mont fond;
- RTV Atlas;
- Fond zdravstva;
- Fond PIO;
- Telekom;
- Promonte;
- Agencija za nacionalnu bezbjednost;
- MG soft;
- Čikom;
- Digit Montenegrrom;
- Informatika Montenegro;
- Infostream;
- Microsoft;
- Elektro privreda Crne Gore Nikšić;
- T-come Podgorica;
- Institut računovođa i revizora Crne Gore.

Univerzitet Crne Gore

Elektrotehnički fakultet

- Telekom Crne Gore;
- ProMonte,
- M-tel;

Ekonomski fakultet

- Telekom Crne Gore;
- Luka Bar;
- Jadransko brodogradilište;
- Pošta Crne Gore;
- HTP Budvanska rivijera;
- NJP Pobjeda;
- Rudnik uglja, Pljevlja;
- Aluminijski kombinat, Podgorica;
- Montenegroberza, Podgorica.

Fakultet primijenjene fizioterapije

- Institut za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr. Simo Milošević“, Igalo;
- Specijalna bolnica za ortopediju, neurologiju i neurohirurgiju „Vaso Ćuković“,
- Dom starih „Grabovac“,
- Institu za javno zdravlje Crne Gore;

Prirodno-matematički fakultet

- Telekom Crne Gore;

Fakultet za pomorstvo

- Luka Bar,
- Barska plovidba,
- Jadransko brodogradilište,
- HTP Budvanska rivijera,
- Centrana narodna biblioteka „Đurađ Crnojević“

Fakultet za turizam i hotelijerstvo

- Hotel „Sidro“,
- Luka Bar,
- Narodni muzeji,
- Nacionalni park „Lovćen“,
- Institut za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju „Dr. Simo Milošević“, Igalo;
- Hotel „Planinka“, itd.

Biotehnički fakultet

- AD „Plantaže 13 jul“,
- Tažex.

Fakultet za Međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis; fakultet pravnih nauka; fakultet za informacione sisteme i tehnologije; humanističke studije

U ovom trenutku postoje ugovori sa Montenegro Biznis Alijansom, preko koje se ostvaruje saradnja sa preko 500 privrednih subjekata. Montenegro Biznis Alijansa (MBA) je poslovna asocijacija koja okuplja preduzetnike, domaće i strane investitore. Montenegro Biznis Alijansa okuplja više od 500 najuspješnijih preduzeća u Crnoj Gori.

Algonquin – fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment

Ugovor o dugoročnoj saradnji zaključen je 2009. godine izmedju Algonquin – Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment, Sv.Stefan, Miločer, i HIT Montenegro, d.o.o. Sveti Stefan, Pržno,

Pored toga, aprila 2009. godine zaključen je Ugovor o dugoročnoj saradnji između Algonquin – Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment, Sv.Stefan, Miločer, i Montenegro Stars Hotels Group, d.o.o. Budva.

Fakultet za menadžment u saobraćaju i komunikacijama, Berane

Fakultet ima sklopljen Ugovor o saradnji sa Željezničkom prevozom Crne Gore AD Podgorica, Simon Voyages d.o.o. Berane i Nikić kompani d.o.o. Rožaje

U cilju regrutovanja budućeg kadra određeni broj preduzeća nudi studentima stipendije, nagrade najboljim studentima, mogućnosti obavljanja prakse i zapošljavanja.

28. Prenos inovacija i dobre prakse u obuci u glavni tok obrazovanja i obezbjeđivanje obuke.

Izvor za uvođenje inovacija i dobre prakse su iskustva službenika MPiN, Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje, Ispitnog centra, učitelja, nastavnika iz škola, koja su stečena praćenjem stručne literature, stručnom obukom, učestvovanjem na seminarima, studijskim putovanjima, informacijama putem interneta, učestvovanjem u međunarodnim projektima i dr.

Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje, u okviru svojih nadležnosti, kontinuirano organizuju stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju. Stručno usavršavanja nastavnika, sprovodi se putem programa stručnog usavršavanja koji mogu biti:

- naručeni programi usavršavanja
- ponuđeni programi usavršavanja

Kroz naručene programe stučnog usavršavanja, Zavod za školstvo, odnosno Centar za stručno obrazovanje uvode inovacije koje su od značaja za implementaciju obrazovne reforme i tiču se novih predmetnih programa , metoda nastave i učenja, inkluzivnog obrazovanja , primjene ICT u nastavi.

Ponuđene programe nude pojedinci i organizacije i biraju se putem javnog konkursa što znači da je svakome omogućeno da, ukoliko posjeduje znanja i vještine koje se mogu smatrati inovativnim ili dobrom praksom, može ponuditi program stručnog usavršavanja.

Pojedine škole uvode inovacije u organizaciji rada, koje mogu biti primjer drugim školama, npr:

- uvođenje elektronskih dnevnika u pojedinim školama,
- uvođenje multimedijalnih učionica,
- uvođenje softvera za simulaciju rada elektronskih kola i obradu mjernih podataka u elektrotehničkim školama,
- uvođenje standarda kvaliteta u pomorskoj školi,
- uvođenje školskih preduzeća za vježbu (mini kompanija) u ekonomskim školama,
- uvođenje moto-tester-a, uređaja za dijagnostiku kod automobila,
- uvođenje softvera za hotelsko poslovanje za turističko – ugostiteljska zanimanja
- organizacija državnih prvenstava škola u kuvarstvu i usluživanju.

U samim školama nastavnici imaju mogućnost da organizuju ogledne časove na kojima imaju mogućnost upoznavanja kolega sa inovacijama u nastavnom procesu. Aktivnosti stručnih aktivita, naročito preko oglednih časova i raznih okruglih stolova, omogućava razmjenu dobre prakse na nivou škole ili škola.

Inovacije, kao i primjeri dobre prakse, se promovišu u stručnim i časopisima iz oblasti obrazovanja (Prosvjetni rad, Vaspitanje i obrazovanje) i time bivaju dostupni široj javnosti.

Izvor inovacija i dobre prakse u obrazovanju su i razvijena preduzeća i uspješni preuzetnici. Tako je npr. uspostavljena saradnja pojedinih škola sa uspješnim preduzećima i preuzetnicima iz oblasti građevinarstva, saobraćaja, turizma i ugostiteljstva, predstavnicima automobilske industrije, bankama i dr.

Crna Gora koristi iskustva i drugih zemalja kako bi unaprijedila svoj obrazovni sistem i to kao aktivna učesnica u međunarodnim projektima koje realizuju ETF, GTZ, Kultur Kontakt, CARDS projekti tehničke podrške stručnom obrazovanju, finansirani od strane Evropske Unije, kojim je upravljala Evropska agencija za rekonstrukciju, British Council i dr.).

U cilju obezbeđenja kvaliteta visokog obrazovanja i njegovog kontinuiranog unapređenja, uvođe se nove metode u nastavi i učenju, po uzoru na razvijene sisteme visokog obrazovanja, a koji su se pokazali kao dobri. Tu prije svega spadaju:

- prezentacija korišćenjem savremenih sredstava (računari, projektori, virtualne metode, demonstracioni snimci)
- informacione tehnologije-opremljeni sajtovi i sve informacije na sajtu, komunikacija elektronskom poštom
- pojedinačni primjeri uvođenja distance-learning

Unapređenje visokog obrazovanja podrazumijeva kontinuiranu inovaciju studijskih programa i prilagođavanje istih potrebama tržišta rada. U sklopu reformi usklađenih sa Bolonjskom deklaracijom, sadržaji studijskih programa su prevedeni na opterećenje studenata. Kod uvođenja novih programa je obavezno dostaviti uporedivost sa sličnim studijskim programima koji se realizuju na drugim fakultetima ili univerzitetima.

Jedna od novina koja se odnosi na angažman nastavnog kadra je tzv. pristupno predavanje kod izbora u zvanje, radi provjere pedagoških sposobnosti - prezentacija jedne oblasti prema pedagoškim pravilima

Praksa koja se sprovodi na našim ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori je angažman gostujućih profesora na gotovo svim studijskim programima, dijelom i zbog nedostatka sopstvenog kadra. Njihov angažman je, u saradnji sa fakultetima, institutima i univerzitetima, uključuje i prezentaciju sopstvenog naučno istraživačkog rada

U Crnoj Gori se praktikuje i inauguraciono predavanje profesora, kao prezentacija sopstvenih rezultata istraživačkog rada za izbor u najviše akademsko zvanje.

29. Primjena principa doživotnog učenja na politike, sisteme i strukture obrazovanja i stručnog obrazovanja i obuke (VET).

Jedan od najvažnijih ciljeva obrazovanja, koji je postavljen u Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07), je da obrazovanje treba da omogući svestrani razvoj pojedinca i zadovoljenje potreba, interesovanja, želja i ambicija pojedinca za cjeloživotnim učenjem. Ovaj cilj je prihvaćen i razrađen kroz sve zakone iz oblasti obrazovanja. Takođe, kroz sve druge strateške dokumente istaknuto je da obrazovni sistem treba graditi tako da svaki pojedinac može da razvije i unaprjedi znanja, vještine i kompetencije, potrebne za profesionalno napredovanje i obezbeđivanje konkurentnosti na tržištu rada, ali i za zadovoljavanje potreba za daljim učenjem i ličnim ispunjenjem.

U praksi u Crnoj Gori primjena principa cjeloživotnog učenja ogleda se u sljedećem:

- Dostupnost pojedincu svih nivoa obrazovanja i široka obrazovna ponuda - U obrazovne programe nižeg stručnog obrazovanja (dvogodišnji programi) mogu se upisati, pored lica koja su završila osnovnu školu i osnovnu školu po prilagođenom programu i lica koja su završila sedam razreda osnovne škole i redovno su pohađali nastavu do 15. godine (nepotpuna osnovna škola). Odrasli napreduju po programu u skladu sa planom za izvođenje obrazovnog programa za odrasle, koji donosi nadležna institucija.
- Horizontalna i vertikalna prohodnost kroz sistem - U stručnom obrazovanju postoji mogućnost promjene obrazovnog programa nakon prvog razreda, kod trogodišnjih obrazovnih programa i nakon prvog i drugog razreda u istom području rada. Lica koja su završila obrazovne programe nižeg stručnog obrazovanja mogu se uključiti, u zavisnosti od vrste programa prethodnog obrazovanja, u odgovarajući razred trogodišnjeg odnosno četvorogodišnjeg obrazovnog programa, uz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita.

Lica koja su završila obrazovne programe srednjeg stručnog trogodišnjeg obrazovanja mogu se uključiti u programe četvorogodišnjeg obrazovanja, uz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita. Nakon završetka trogodišnje ili četvorogodišnje stručne škole i određenog radnog iskustva moguće je polagati majstorski ispit. Lica koja su završila četvrti razred gimnazije mogu da polažu stručni tečaj za odgovarajući obrazovni profil i tako steknu nivo obrazovanja četvorogodišnje stručne škole. Lica koja su završila četvorogodišnje škole mogu da nastave obrazovanje na visokoškolskim ustanovama. Lica koja su završila četvrti razred stručne škole mogu da polažu maturski tečaj i tako steknu nivo opštег srednjeg obrazovanja. U obrazovne programe viših škola mogu da se uključe lica koja su položila majstorski ispit i diferencijalne ispite ili završila četvorogodišnju stručnu školu.

- U svim nivoima stručnog obrazovanja postoji minimalni obim opšteobrazovnih predmeta kroz koje je moguće razviti ključne kompetencije - matematičku, jezičku i informatičku pismenost.
- U okviru Ministarstva prosvjete i nauke postoji ENIC/NARIC centar.
- U primjeni je Zakon o priznavanju i vrijednovanju obrazovnih isprava (Sl. list CG, br.4/08).
- Imajući u vidu važnost validacije neformalnog i informalnog učenja za podsticanje cjeloživotnog učenja i podizanje obrazovnog nivoa stanovništva, donešen je Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08). Primjenom ovog Zakona biće omogućeno da se ista stručna kvalifikacija može steći različitim putevima: sticanjem kroz nivo obrazovanja u formalnom obrazovanju ili završetkom modula obrazovnog programa, ali i certificiranjem - provjerom nakon završenog programa obrazovanja (training programmes), direknom provjerom ranije stečenih znanja. Stručna kvalifikacija stečena certificiranjem moći će da bude uvažena u nastavku obrazovanja i sticanja nivoa obrazovanja, što će omogućiti povezanost formalnog obrazovanja i neformalnog i informalnog učenja. U toku je izrada podzakonskih akata koji treba da omoguće punu primjenu Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama.
- Vlada Crne Gore je donijela Strategiju obrazovanja odraslih za period od 2005. do 2015. godine. Ciljevi, identifikovani u Strategiji su:
  - Povećati nivo znanja i vještina zaposlenih u cilju postizanja bržeg privrednog rasta.
  - Povećati nivo znanja i vještina nezaposlenih u cilju njihovog bržeg zapošljavanja.
  - Povećati socijalnu uključenost kroz obrazovanje odraslih.
  - Dostići vrijednosti demokratskog društva kroz obrazovanje odraslih.
  - Unaprijediti zaštitu životne sredine kroz obrazovanje odraslih.
  - Iskoristiti druge oblike obrazovanja u cilju ličnog razvoja.

Pored toga, Vlada Crne Gore donijela je i Plan obrazovanja odraslih za period 2006 – 2010. godine u kojem se, pored ostalog, ističe da je "prihvatanje cjeloživotnog obrazovanja kao realnog programskog opredjeljenja jedan od najvažnijih zadataka obrazovanja odraslih u Crnoj Gori, jer od znanja, uvjerenja i rada svakog pojedinca zavise kako lični opstanak tako i napredovanje društva u cjelini". U Planu, takođe, stoji da "potreba za stalnim obrazovanjem i učenjem u cilju povećanja znanja i sposobnosti kako bi se posao dobio i zadržao, zatim kako bi građani aktivno učestvovali u savremenim privrednim i društvenim tokovima, razvijajući sebe, dali svoj doprinos razvoju društva, obavezuju nosioce državne a posebno obrazovne politike da se pitanju cjeloživotnog obrazovanja i učenja posebno posvete. Crna Gora ima obavezu da princip cjeloživotnog učenja ustanovi kao opštedruštveni princip i time doprinese stvaranju razvijenije i konkurentnije privrede i modernog društva." Centar za stručno obrazovanje, u saradnji sa lokalnim zajednicama, počev od 2007. godine radi Akcioni plan obrazovanja odraslih po opštinama, koji se bazira na Planu obrazovanja odraslih 2006 - 2010. godine i Strategiji obrazovanja odraslih Crne Gore za period 2005 -2015. godine.

Da bi se ostvarili ciljevi, planirani u Strategiji obrazovanja odraslih i Planu obrazovanja odraslih, Ministarstvo prosvjete i nauke i obrazovne institucije rade na:

- obogaćivanju obrazovne ponude - pripremanju kraćih formi programa različitog tipa, kako bi obrazovanje i učenje bilo dostupno što većem broju građana, njihovim potrebama i mogućnostima;

- obezbjeđenju jednakog pristupa u stručnom obrazovanju i osposobljavanju, da se do iste kvalifikacije može stići na različite načine;
- osposobljavanju i stručnom usavršavanju nastavnog kadra koji radi u obrazovanju na svim nivoima obrazovanja;
- stvaranju uslova za vrednovanje i potvrđivanje neformalno i informalno stečenih znanja, vještina i kompetencija i povezivanju formalnog obrazovanja sa neformalnim učenjem;
- obezbjeđenju uslova za što bolje informisanje i savjetovanje građana o mogućnostim obrazovanja i učenja u Crnoj Gori;
- promovisanju koncepcije cjeloživotnog obrazovanja i učenja kroz različite aktivnosti i manifestacije. (Na primjer, Festival obrazovanja odraslih je organizovan sedam puta, a u toku je priprema za održavanje VIII Festivala obrazovanja odraslih).

Radi podsticanja cjeloživotnog učenja u Crnoj Gori se radi na uspostavljanju Crnogorskog okvira kvalifikacija. U okviru Strategije uspostavljanja Crnogorskog okvira kvalifikacija, koju je usvojila Vlada u oktobru 2008. godine, planirane su aktivnosti: definisanje nivoa i njihovih opisa, uvođenje sistema transfera postignutih kredita radi podsticanja mobilnosti i cjeloživotnog učenja, uvođenje dokumenata Europass. Takođe, planirane su aktivnosti na razvoju zajedničkih načela i postupaka koji se odnose na: obezbjeđivanja kvaliteta, validaciju neformalnog i informalnog učenja, profesionalno usmjeravanja i savjetovanje i unaprijeđenje ključnih kompetencija. Neka od aktivnosti, definisane Strategijom, su već počele. U toku je izrada nacrt-a Zakona o nacionalnom okviru kvalifikacija kojim će se definisati nivoi, podnivoi i opisi nivoa. U izradu ovog Zakona uključeni su ministarstva nadležna za prosvjetu i rad, Zavod za zapošljavanje, udruženja poslodavaca, sindikati, univerzitet.

Značajnu podršku implementaciji Strategije treba da pruži Projekat IPA 2007, komponenta Nacionalni okvir kvalifikacija, čije se aktivnosti, pored ostalog, odnose na klasifikaciju kvalifikacija u najmanje jednom odabranom sektoru, na osnovu usaglašenih i usvojenih nivoa i njihovih opisa, priznavanje neformalno i informalno stečenih znanja i uvođenje sistema kredita u stručno obrazovanje.

30. Integracija stručnog obučavanja u glavni obrazovni tok i putevi između opšteg i tokova stručnog usavršavanja.

Obrazovni sistem u Crnoj Gori čini predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno obrazovanje i vaspitanje, opšte srednje obrazovanje (gimnazija), stručno obrazovanje i visoko obrazovanje. Obrazovanje i vaspitanje uređeno je sistemskim zakonima i podzakonskim propisima.

Osnovno obrazovanje traje devet godina i obavezno je. Učenici se u osnovnu školu upisuju sa šest godina. Srednje obrazovanje nije obavezno i dijeli se na opšte srednje obrazovanje i stručno obrazovanje.

Opšte srednje obrazovanje izvode gimnazije, u skladu sa Zakonom o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07). Obrazovanje u gimnazijama završava se eksternim maturskim ispitom, koji je opšti uslov za upis na univerzitet.

Stručno obrazovanje je najkompleksniji dio obrazovnog sistema i uređeno je Zakonom o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07). Planiranje i izvođenje obrazovanja uređeno je na načelima socijalnog partnerstva. Omogućava sticanje nižeg stručnog obrazovanja, srednjeg stručnog trogodišnjeg ili četvorogodišnjeg obrazovanja i višeg stručnog obrazovanja. Stručnom obrazovanju pripada i majstorski ispit, u čiju je organizaciju i realizaciju uključeno udruženje poslodavaca. U stručnom obrazovanju kvalifikacije su razvrstane u 14 područja rada i to: Elektrotehnika, Geodezija i građevinarstvo, Ekonomija, pravo i administracija, Metalurgija, Hemija, nemetalni i grafičarstvo, Mašinstvo i obrada metala, Kultura, umjetnost i javno informisanje, Poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane, Saobraćaj, Šumarstvo i obrada drveta, Tekstilstvo i kožarstvo, Trgovina, turizam i ugostiteljstvo, Lične usluge i Zdravstvo, farmacija i socijalna zaštita.

Brojno stanje učenika u opštem srednjem i stručnom obrazovanju, izvor Ministarstvo prosvjete i nauke

	Školska godina			
	2005/2006.	2006/2007.	2007/2008.	2008/2009.
Broj učenika u stručnim školama	21 954	21 696	21 559	21 495
Broj učenika u gimnazijama	10 036	9 951	9 822	9 838
Ukupno u srednjem obrazovanju	31 990	31 647	31 381	31 333

Odnos broja učenika u opštem srednjem obrazovanju i učenika u stručnom obrazovanju je približno isti, što se vidi iz prethodne tabele. U opštem srednjem obrazovanju je oko 30% od ukupnog broja učenika u srednjem obrazovanju. Prisutna je tendencija pada upisa učenika u trogodišnje obrazovne programe. Od ukupnog broja učenika u stručnom obrazovanju oko 30% se obrazuje po obrazovnim programima u trajanju od tri godine.

Prohodnost u okviru pojedinih nivoa i u okviru područja rada u stručnom obrazovanju moguća je kroz polaganje dopunskih i diferencijalnih ispita, u skladu sa Pravilnikom o načinu i postupku polaganja dopunskih, diferencijalnih i razrednih ispita u školi za stručno obrazovanje (Sl. list CG, br. 35/05). Prohodnost između četvorogodišnjeg stručnog obrazovanja i visokoškolskog obrazovanja je uređena na način što položen stručni ispit ne omogućava upis na sve studijske programe, već na srodne, što je definisano podzakonskim aktima univerziteta. Ukoliko obrazovni profil kojeg je učenik završio nije odgovarajući on se, uz polaganje diferencijalnih ispita može upisati na željeni studijski program, u skladu sa odgovarajućim pravilnikom o kriterijumima za upis studenata u prvu godinu studija, koji donosi Univerzitet.

Po važećoj klasifikaciji stručne spreme, u skladu sa Odlukom o jedinstvenim metodološkim principima za vođenje evidencije u oblasti rada i obrazcima prijava i izveštaja (Sl. list SRJ, br. 40/97 i 25/00), nivo (stepen) obrazovanja koji se stiče završetkom četvorogodišnjeg stručnog obrazovanja i opšteg srednjeg obrazovanja je isti - to je nivo četiri. Prohodnost između opšteg srednjeg obrazovanja i srednjeg stručnog obrazovanja nije bila uređena. Da bi se omogućila veća prilagodljivost obrazovanja potrebama pojedinca i povezanost opšteg i stručnog obrazovanje, Zakonom o gimnaziji i Zakonom o stručnom obrazovanju u obrazovni sistem Crne Gore uvedeni su obrazovni programi maturskog i stručnog tečaja. Obrazovanje po obrazovnom programu maturskog tečaja traje do godinu dana i omogućava učenicima koji su završili četvrti razred stručne škole da se pripreme za polaganje maturskog ispita. Obrazovanje po obrazovnom programu stručnog tečaja traje do godinu dana i omogućava učenicima koji su završili četvrti razred gimnazije da se pripreme za polaganje stručnog ispita. Obrazovni program stručnog tečaja uskladijuje se sa odgovarajućim obrazovnim programom srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od četiri godine. Pošto maturski ispit predstavlja opšti uslov za upis na sve studijske programe, to završetkom maturskog tečaja i polaganjem maturskog ispita učenici stručnih škola imaju mogućnost da nastave obrazovanje na svim visokoškolskim ustanovama. Završetkom stručnog tečaja i polaganjem stručnog ispita učenici gimnazije imaju veću mogućnost uključivanja na tržište rada.

Odrasli stiču obrazovanje po posebnim programima (training programmes) za odrasle ili po obrazovnim programima po kojim se obrazuju mladi. Organizatori obrazovanja su obavezni da im prilagode vremenski raspored obrazovanja, trajanje, ocjenjivanje i napredovanje, uz vrednovanje onog što su ta lica uspešno završila (na primjer, ranije stečena kvalifikacija ili položeni ispit u okviru nje). Poseban značaj za odrasle ima Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 80/08), koji treba da otvori put priznavanju neformalnog učenja i omogući da odrasli bez formalnog obrazovanja, ali sa odgovarajućim kompetencijama, te kompetencije pokažu i steknu javno važeću ispravu o stručnoj sposobljenosti.

Jedan od ciljeva promjena obrazovnih programa, definisanih u Knjizi promjena, bio je da se uspostavi bolji odnos između teorijskog i praktičnog vida stručne sposobljenosti u stručnom obrazovanju. Ciljevi obrazovanja treba da omoguće razvoj stručne kvalifikacije, ne zanemarujući pri tom potrebu razvoja socijalnih kompetencija i lični razvoj.

Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju i Zakonom o stručnom obrazovanju propisan je sadržaj obrazovnog programa, nastavnog plana i vaspitno - obrazovnog rada. Obrazovni programi,

urađeni u okviru reforme obrazovanja imaju nastavni plan u kome se izdvajaju odvojene cjeline: opšteobrazovni predmeti, stručno-teorijski predmeti i praktična nastava. Četvrta cjelina kod obrazovnih programa četvorogodišnjeg obrazovanja su izborni predmeti. Odnos broja časova opšteobrazovnih predmeta, stručno - teorijskih predmeta, praktične nastave i izborne nastave kod pojedinih nivoa obrazovanja određen je Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa u stručnom obrazovanju.

U Osnovama za obnovu nastavnih planova i programa, koje predstavljaju najvažniji metodološki dokument za izradu obrazovnih programa, propisano je da programi treba da imaju veću unutrašnju sadržinsku povezanost i prepletenu pojedinih vrsta znanja - opštih, stručnih, praktičnih i da to treba da bude osnov za pripremu obrazovnih programa. U navedenom dokumentu date su preporuke za izradu obrazovnih programa. U obrazovnim programima dvogodišnjeg i trogodišnjeg stručnog obrazovanja teorijska znanja, koja su bazična za pojedina zanimanja, treba da se izučavaju uz praktičan rad, stručno-teorijski sadržaji se planiraju i raspoređuju uz ciljeve praktičnog obrazovanja. Kod planiranja ciljeva problemski pristup treba da ima prednost nad sistematičkom struktu. U obrazovnim programima četvorogodišnjeg stručnog obrazovanja opšteobrazovni predmeti i sadržaji treba da budu povezani sa stručno-teorijskim. Stručno-teorijski predmeti treba da daju stručna znanja koja će biti temelj za praktično obrazovanje, tako da učenici razvijaju praktične vještine na osnovu znanja opštih principa i razumijevanja teorijskih osnova radnih procesa. Nastavni ciljevi predmeta određuju se na načelima sistematičnosti, naučne utemeljenosti i očiglednosti.

U obrazovnim programima dvogodišnjih stručnih škola 50% od ukupnog broja časova namijenjen je praktičnoj nastavi, kod programa trogodišnjih stručnih škola taj procenat je od 41.6 % do 50.1%. Kod obrazovnih programa četvorogodišnjih stručnih škola minimalni fond praktične nastave u nastavnom planu je 9.37% od ukupnog fonda časova. Taj procenat može biti veći jer je za stručno - teorijske predmete i praktičnu nastavu predviđeno ukupno 46.88% časova. U zavisnosti od specifičnosti obrazovnog profila određuje se međusobni odnos broja časova stručno-teorijskih predmeta i praktične nastave. Osnove za obnovu nastavnih planova i programa omogućavaju da se kod obrazovnih programa četvorogodišnjih stručnih škola obim stručno-teorijskih predmeta, praktične nastave i izborne nastave odredi samo ukupnim brojem nastavnih časova i procentima, bez rasporeda po pojedinim godinama (razredima) obrazovanja, ukoliko specifičnost profila odnosno obrazovnog programa to zahtijeva. To obezbjeđuje veću fleksibilnost kod izrade obrazovnih programa, uz poštovanje specifičnosti struke. Ova mogućnost do sada nije korišćena, ali se planira u sljedećoj fazi izrade obrazovnih programa, kao i izrada obrazovnih programa sa jasno definisanim ishodima učenja.

Stvaranje uslova za kvalitetnije praktično obrazovanje, povezanost obrazovanja i rada, obezbjeđivanje uslova za izvođenje dijela praktičnog obrazovanja kod poslodavca u svim područjima rada i na svim nivoima stručnog obrazovanja, povezanost i preplitanje opštih i stručnih znanja i razvoj ključnih i stručnih kompetencija, kao i stvaranje uslova za punu primjenu zakonskih rješenja je stalni razvojni zadatak institucija obrazovanja.

G. Mladi

31. Koje su, ukoliko postoje, nacionalne strategije koje obuhvataju jednu ili nekoliko od sljedećih oblasti: zapošljavanje mladih, neformalno obrazovanje mladih ljudi, preduzetništvo za mlađe i kreativnost, učešće mladih, zdravstvene/sportske aktivnosti mladih ljudi, socijalna inkluzija mladih, volontiranje mladih? Molimo obezbijedite informacije o:

Nacionalni plan akcije za mlađe (NPAM) (National youth action plan) je glavna strategija prema mlađima, koja je usvojena 12. oktobra 2006. godine od strane Vlade Crne Gore.

Nakon toga, Vlada Crne Gore je obavezala Ministarstvo prosvjete i nauke i Ministarstvo kulture sporta i medija da obezbijede uslove koji će omogućiti primjenu ovog dokumenta. Kasnije, nadležnost za sprovodenje Nacionalnog plana akcije za mlade je pripala Ministarstvu kulture, sporta i medija.

NPAM sadrži više elemenata. Polazna tačka strategije jeste analiza situacije mladih u Crnoj Gori, i to u 9 oblasti, koje su definisane kao prioritetne, u procesu istraživanja potreba mladih i konsultacija sa relevantnim subjektima koji se bave pitanjima mladih. Nakon toga, dokument daje uvid u postojeće pravne norme i regulative u Crnoj Gori, okruženju, Evropi. Glavni djelovi dokumenta su petogodišnja staregija u 9 oblasti, kao i Akcioni plan za prvu godinu realizacije strategije. Dokument sadrži i predlog mjera i mehanizama za primjenu, monitoring i evaluaciju strategije. Oblasti koje su pokrivene strategijom su obrazovanje (formalno i neformalno), zapošljavanje (uključujući preduzetništvo), zdravlje, učešće u životu društva, ljudska prava, kultura, slobodno vrijeme, informisanost i mobilnost, porodica.

Strategija se implementira kroz godišnje akcione planove. Nakon kreiranja godišnjeg akcionog plana, jedan dio obaveza preuzimaju institucije i ministarstva, jedan dio Savjet za mlade (National youth steering committee), dok se jedan dio aktivnosti sproveđe kroz finansiranje projekata NVO-a, institucija i opština, kroz javni konkurs. Kroz ovaj konkurs, za realizaciju Akcionog plana za mlade za 2008. godinu, opredijeljeno je 30.000 eura, za 7 projekata, dok je za realizaciju Akcionog plana za mlade za 2009. godinu opredijeljeno 95.000 eura, za 20 projekata.

Takođe, opštine su počele sa izradom Lokalnih planova akcije za mlade (Local youth action plans). Ovi akcioni planovi pokrivaju oblasti obrađene u Nacionalnom planu akcije za mlade. Trenutno, opština Berane ima završen Lokalni plan akcije za mlade, Kotor završava izradu do kraja ove godine, Budva takođe radi na izradi Lokalnog plana akcije za mlade, a procesi izrade su započeti i u Cetinju, Bijelom Polju i Baru. Opština Berane je počela i sa implementacijom Loakanog plana akcije za mlade, kroz otvaranje omladinskog kluba (youth club).

Postoji niz drugih strategija koje se tiču ovih oblasti, a koje kao jednu od ciljnih grupa imaju mlade. To su:

- Strategija unapređenja mentalnog zdravlja u Crnoj Gori
- Strategija za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti u Crnoj Gori
- Strategija očuvanja i unapređenja reproduktivnog zdravlja
- Strategija borbe protiv HIV/AIDS-a
- Nacionalni strateški odgovor na droge 2008-2012
- Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti
- Strategija razvoja socijalne i dječje zaštite
- Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom
- Akcioni plan za implementaciju "Dekade uključenja Roma 2005 -2015" u Republici Crnoj Gori
- Strategija za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008-2012
- Strategija o volontеризму (u izradi)

a) Mjere za razvoj kvaliteta neformalnog obrazovanja i prepoznavanje njegovih rezultata.

Nacionalnim planom akcije za mlade, predviđeno je da se podrže i razviju programi neformalnog obrazovanja mladih, konkretno kreiranje i razvoj programa obuke, obezbjeđenje uslova za realizaciju programa, obezbjeđenje kvaliteta neformalnog obrazovanja.

Na godišnjem nivou, kreiraju se Akcioni planovi za mlade, kojim se predviđaju i realizuju aktivnosti iz svih oblasti, pa i oblasti obrazovanja.

Konkursom za realizaciju NPAM-a (NYAP) za 2009. godinu, npr, odobrena su finansijska sredstva za realizaciju istraživanja potreba mladih o vrstama, temama i načinima realizacije aktivnosti koje

se odvijaju van formalnih institucija obrazovanja, što će dati uvid u potrebe za različitim oblicima aktivnosti neformalnog obrazovanja.

Konkursom za raspodjelu dijela sredstava od igara na sreću, svake godine se opredijeli značajan dio sredstava (5% od ukupnog iznosa) za oblast vaninstitucionalnog obrazovanja i vaspitanja djece i omladine, čime se finansira određen broj programa neformalnog obrazovanja. Primjera radi, za 2008. godinu, ukupan iznos fonda je bio je 2,7 miliona eura, što znači da 5% ovog iznosa jeste 135.000 eura.

Novi Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl.list CG, br. 80/08) baziran je na principu doživotnog učenja i njime se podstiče princip jednakog pristupa stručnom obrazovanju i obuci mladih i odraslih i jednake dostupnosti obrazovanja kako mladim tako i odraslim licima.

Ovaj Zakon po prvi put omogućava priznavanje i potvrđivanje ranije stečenih znanja i vještina, kao i povezivanje formalnog sa neformalnim sistemom obrazovanja.

Ministarstvo prosvjete i nauke i obrazovne institucije rade na:

- obogaćivanju obrazovne ponude-pripremanju kraćih formi programa različitog tipa, kako bi obrazovanje i učenje bilo dostupno što većem broju građana, njihovim potrebama i mogućnostima;
- razvoju ključnih kompetencija, prije svega njihovim ugrađivanjem u obrazovne programe redovnog školskog sistema, kao i u programe neformalnog obrazovanja;
- obezbjeđenju jednakog pristupa u stručnom obrazovanju i obuci, da se do iste kvalifikacije može stići na različite načine;
- osposobljavanju i stručnom usavršavanju nastavnog kadra koji radi u obrazovanju na svim nivoima obrazovanja;
- povezivanju formalnog sa neformalnim obrazovanjem;
- stvaranju uslova za vrednovanje i potvrđivanje neformalno i informalno stečenih znanja, vještina i kompetencija, što će omogućiti implementacija Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama
- obezbjeđenju uslova za što bolje informisanje i savjetovanje građana o mogućnostim obrazovanja i učenja u Crnoj Gori
- promovisanju koncepcije doživotnog obrazovanja i učenja kroz različite aktivnosti i manifestacije(Festival obrazovanja odraslih je manifestacija koja je organizovana sedam puta, a u toku je priprema za održavanje VIII Festivala obrazovanja odraslih).

Veliki broj nevladinih organizacija sprovodi različite programe neformalnog obrazovanja mladih-radionice, treninge na teme vršnjačke edukacije (peer education), volonterizma, omladinskog rada (youth work), aktivizma, participacije, zdravlja, rodne ravnopravnosti, itd. Vlada kroz različite konkurse za raspodjelu sredstava NVO-ima finansira neke od ovih aktivnosti.

b) Koliko su decentralizovane strukture za zaposlenje mladih na lokalnom nivou-nivo najbliži mladim ljudima-i koji su planovi za budućnost? Pogledajte pitanja 6 i 8 gore navedena.

Što se tiče struktura za zapošljavanje, centralna institucija jeste Zavod za zapošljavanje Crne Gore. Zavod ima mrežu Biroa rada i Kancelarija u svim Opštinama u Crnoj Gori.

Naime, u 6 opština postoje Biroi rada, a u ostalih 15 opština to su Kancelarije Zavoda za zapošljavanje.

Lokalni Biroi rada osim redovnih aktivnosti organizuju i savjetovanje za profesionalnu orijentaciju pri izboru škole i posla.

Savjetnici za profesionalnu orijentaciju obavljaju profesionalnu selekciju kandidata za pripremu za zapošljavanje i neposredno zapošljavanje, tj. za poznatog poslodavca. Realizuje se individualni tretman (koji podrazumijeva intervju, testiranje opštih i posebnih sposobnosti, ličnosti i profesionalnih interesovanja) i održavaju se informacijsko-motivacioni dvodnevni seminari za nezaposlena lica sa evidencije Zavoda.

Profesionalnim informisanjem u određenom obliku poput Informatora obuhvata se kompletna populacija od oko 20.000 učenika završnih razreda osnovnih i srednjih škola.

Takodje, izrađena je web-prezentacija (www.zzz.cg.yu) profesionalne orientacije, sa velikim brojem tema namijenjenim različitim kategorijama korisnika. Na ovom sajtu, postoji berza rada, tj. baza podataka ponude i potražnje poslova u Crnoj Gori.

U okviru Zavoda za zapošljavanje Crne Gore postoje tri centra za informisanje i profesionalnu orientaciju (CIPS), u okviru biroa rada Podgorica, Bar i Herceg Novi. Planom je predviđeno širenje mreže CIPS-eva, prvo u svim biroima rada, a kasnije i u svi opština u Crnoj Gori. Korisnici CIPS-a su budući srednjoškolci, budući studenti, nezaposleni koji se pripremaju za zapošljavanje, nezaposleni sa faktorom otežane zapošljivosti, zaposleni koji traže promjenu zaposlenja. www.cips.cg.yu

Postoji više vrsta programa koje Zavod za zapošljavanje sprovodi na nacionalnom i lokalnom nivou.

Među programima koji se realizuju u cilju prilagođavanja radne snage tržištu rada i njegovim promjenama, posebno se izdvajaju programi pripreme za zapošljavanje.

Ako posmatramo učešće mladih lica sa evidencije nezaposlenih (starosti do 24 godine) u 2008. godini je kroz razne vidove pripreme zapošljavanja uključeno 1.502 lica od čega 758 žena ili 50,46%.

Sezonsko zapošljavanje predstavlja jednu od najznačajnijih mogućnosti zapošljavanja u Crnoj Gori koji u narednom periodu treba posebno razvijati i podsticati. To je veoma bitno jer svako radno iskustvo pruža nova znanja i vještine koje nezaposlenom pruža mogućnost u pronalaženju dugoročnog zaposlenja.

Program javnih radova je takođe organizovan kao jedan od vidova zapošljavanja nezaposlenih lica. Javni radovi su lokalni i državni programi zapošljavanja, koji se organizuju zbog sprovođenja programa socijalne zaštite, obrazovnih, kulturnih, komunalnih, ekoloških programa, koji se temelje na društveno korisnom, neprofitnom radu.

Učešće mladih u 2006. godini je iznosilo 27,2% u odnosu na ukupan broj zaposlenih u javnim radovima. U 2007. godini to učešće je iznosilo 23,42%. Na smanjenje učešća je uticalo veće angažovanje teže zapošljivih lica (tehnoloških viškova, stečajaca, starijih od 50 godina, korisnika novčane naknade), kojima je dat prioritet zbog težeg žapošljavanja.

Program za kontinuirano stimulisanje zapošljavanja i preduzetništva u Crnoj Gori, poznatiji kao Program samozapošljavanja, realizuje se posredstvom Zavoda za zapošljavanje Crne Gore od februara 1999. godine. Od 1. septembra 2008. godine, Zavod za zapošljavanje Crne Gore je otpočeo sa realizacijom Inoviranog programa za kontinuirano stimulisanje zapošljavanja i preduzetništva u Crnoj Gori (Inovirani program samozapošljavanja) koji predstavlja kontinuitet sa dotadašnjim Programom samozapošljavanja koji se realizovao od 1999. godine.

U 2008. godini, na primjer, za mlade, tj. za lica starosti do 24 godine, odobreno su 63 kreditna zahtjeva, čijom realizacijom je omogućeno zapošljavanje 82 lica, a odobrena sredstva iznose 326.079 eura.

Intezivirane su aktivnosti na osnivanju Centra za profesionalnu rehabilitaciju – Podgorica, kao institucije namijenjene svim licima, koji bez mreže podrške i dodatnih stručnih usmjerenja nijesu zapošljiva. U njemu će se realizovati različiti programi prilagođeni potrebama tih lica: trijaža sa motivacijom; psihosocijalna rehabilitacija, programi radne i socijalne uključenosti, sticanje profesionalnih vještina, timska procjena radne sposobnosti i drugo, i tek nakon toga bi se utvrdjivalo da li su nezaposlena lica spremna za zaposlenje na otvorenom tržištu, u zaštitnim radionicama ili ne bi bili zapošljivi. Programe će izvoditi stručnjaci raznih specijalnosti koji ispunjavaju utvrđene kadrovske standarde. Sa izgradnjom se počelo 11. decembra 2008. godine.

c) Mjere preduzete da ohrabre razvoj talenata, kreativnih vještina i preduzetništva za mlađe.

Preduzetništvo Nacionalnim planom akcije za mlađe, predviđeno je, u okviru cilja usklađivanja potreba i potražnje na tržištu rada, da se podrži preduzetnička kultura mlađih i razvoj malog biznisa kroz programe edukacije i samozapošljavanja.

U okviru projekta Društveno osnaživanje mlađih, koji se sprovodi u partnerstvu Ministarstva kulture, sporta i medija i Međunarodne organizacije za migracije (IOM), tretiran je i razvoj preduzetništva kod mlađih kao jedan od podciljeva projekta.

Kako bi se osigurala čvrsta osnova i za nastavljanje društvenog učešća mlađih i za promovisanje zapošljavanja mlađih, na kraju druge godine projekta (2010/2011), IOM će sprovesti studiju izvodljivosti stimulisanja preduzetništva mlađih u Crnoj Gori. Studija izvodljivosti analiziraće trenutnu situaciju ponude radnih mesta za mlađe, procijeniti realne potencijale za razvijanje „Biznis inkubatora“ za mlađe i predložiće strateški plan za promociju i poboljšanje preduzetništva mlađih u Crnoj Gori.

Što se tiče aktivnosti Zavoda za zapošljavanje, na stimulisanju preduzetništva, sastavni dio već pomenuog Inoviranog programa samozapošljavanja predstavlja Edukacija iz preduzetništva. Zavod za zapošljavanje Crne Gore je sistemski uredio da nijedan projekat ne može biti kreditno podržan, a da nezaposlena lica, koja su nosioci projekata, ne dobiju elementarna znanja iz preduzetništva.

Edukacija iz preduzetništva je podržana štampanim materijalom i sastoji se iz dva segmenta:

- Podsticanje samozapošljavanja – radioničarski tip rada interaktivnog karaktera prilagođen potrebama potencijalnih preduzetnika.
- Pružanje elementarnih znanja iz preduzetništva – klasični tip predavanja koji pruža dobru polaznu osnovu licima koja otpočinju biznis sa znanjima koja će im biti neophodna u svakodnevnom poslovanju.

Pored toga, u ovim edukacijama učestvuju i uspješni poslovni ljudi koji, prenošenjem svojih iskustva i znanja dodatno motivišu i usmjeravaju buduće preduzetnike.

Aktivnosti iz oblasti preduzetničkog učenja se u Crnoj Gori, na različitim nivoima obrazovanja i u različitom obimu, sprovode počev od 2000. godine. Tokom prvih godina, ove su aktivnosti uglavnom bile inicirane i sproveđene od strane međunarodnih organizacija, i to u sklopu projekata koje su ove organizacije realizovale. Sistemski razvoj i promocija preduzetničkog učenja, iniciran i sproveđen od strane crnogorskih institucija, je počeo 2002. godine i teče paralelno sa reformom obrazovanja. Dinamika i intenzitet ovih aktivnosti su u skladu sa strateškim odrednicama reforme obrazovanja. Sadržaj aktivnosti je osmišljen na način da prati savremene trendove u oblasti preduzetničkog učenja kao jedne od osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, i iste su utemeljene na smjernicama i preporukama ključnih evropskih i crnogorskih dokumenata: Integrисane smjernice za rast i zapošljavanje (2005-2008) od 12.04.2005. godine, „Oslo agenda za preduzetničko obrazovanje“ (konferencija „Preduzetničko obrazovanje u Evropi: podsticanje preduzetničkog načina razmišljanja kroz obrazovanje i učenje“, Oslo – 26-27.10.2006), „Škole za XXI vijek“ (Komisija evropske zajednice, Brisel - 11.07.2007), Zeleni papir – Preduzetništvo u Evropi (Komisija evropske zajednice, Brisel – 21.01.2003), Knjiga promjena (Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2001), Strateški plan reforme obrazovanja 2005-2009 (Vlada Crne Gore - Ministarstvo prosvjete i nauke, 2005), Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća 2007-2010 (Vlada Crne Gore, 2007).

Nacionalni okvir za sprovođenje preduzetničkog učenja je formulisan 2008. godine kroz Strategiju za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008-2013, odnosno odgovarajući akcioni plan za period 2008-2010 (usvojeni od strane Vlade Crne Gore, jul 2008 godine). Strategija je razvijena uz podršku CARDS projekta „Reforma tržišta rada i razvoj radne snage“ i radne grupe sastavljene od predstavnika Ministarstva zdravila, rada i socijalnog staranja, Ministarstva prosvjete i nauke, Zavoda za zapošljavanje, Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća, Centra za stručno

obrazovanje, Unije poslodavaca, Zavoda za školstvo i Centra za razvoj nevladinih organizacija. Svrha strategije je da navede skup ciljeva za preduzetničko učenje koji obuhvataju njegov razvoj u nizu sektora u petogodišnjem periodu. Oni uključuju ulogu preduzetničkog učenja u svim institucijama koje su angažovane na simuliranju i afirmaciji preduzetničkih aktivnosti. Opšti cilj strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje je razvoj preduzetničkog duha kroz ubrzano ostvarivanje napretka u promovisanju preduzetničkog načina razmišljanja u društvu na sistemski način i uz efektivne akcije. Strategijom su definisane četiri ključne oblasti djelovanja: razvoj svijesti o značaju preduzetničkog učenja za ukupan socio-ekonomski razvoj zemlje, unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu formalnog obrazovanja, unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu neformalnog obrazovanja i praćenje sprovođenja i evaluacija preduzetničkog učenja.

U cilju pružanja kvalitetne podrške u procesu razvoja i sprovođenja preduzetničkog učenja od strane donosioca odluka, u septembru 2008. godine je Vlada Crne Gore formirala Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje. Nacionalno partnerstvo je ekspertsko tijelo sa zadatkom da prati i analizira stanje u oblasti preduzetničkog učenja, te na osnovu toga predlaže konkretnе mjere i pravce za dalji razvoj. Predstavnici nacionalnog partnerstva su uključeni u procese strateškog planiranja za različite oblasti (izrada nacionalnog plana za ekonomski razvoj, npr) u dijelu koji se odnosi na cjeloživotno preduzetničko učenje. Nacionalno partnerstvo je sastavljeno od predstavnika relevantnih partnera uključenih u preduzetničko učenje (javna administracija, preduzeća, obrazovne ustanove, nevladine organizacije).

Sprovođenje preduzetničkog učenja u obrazovanju izvršeno je kroz uvođenje nastavnog predmeta Preduzetništvo na svim nivoima obrazovanja.

U osnovnim školama je uveden predmet Preduzetništvo, kao izborni predmet, za učenike osmog razreda. Uvođenje predmeta Preduzetništvo u osnovnim školama je rezultat projekta: „Preduzetnički klubovi u osnovnim školama“ koji se realizovao u saradnji sa Direkcijom za mala i srednja preduzeća u periodu od 2003-2007 godine. Nastavni predmet Preduzetništvo je usvojen u junu 2007 godine na sjednici Savjeta za opšte obrazovanje. Cilj učenja predmeta je da se učenici upoznaju sa suštinom preduzetništva i spoznaju kompletnost preduzetničkog procesa, od definisanja poslovne ideje do njene praktične realizacije. Takođe, glavni fokus kod preduzetničkog učenja u osnovnim školama je da se učenici podstiču da koriste svoju kreativnost, da osmišljavaju ideje, da donose odluke, rješavaju probleme, da rade individualno i u timu, da preuzimaju odgovornost.

Montenegro biznis alijansa i Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj su uz podršku Ambasade SAD-a 2004-2007. godine realizovali projekt: „Moj biznis“. Publikacija „Moj biznis“ je bila namijenjena učenicima trećeg i četvrtog razreda osnovne škole. Projekat je imao za cilj da se djeca ovog uzrasta, ali i njihovi roditelji upoznaju sa osnovnim ekonomskim pojmovima, da se podstaknu na razmišljanje o biznis idejama, kako da zarade novac i osnuju porodične firme. Publikacija je štampana u tiražu od 20 000 primjeraka.

U srednjim stručnim školama se, od školske 2009-2010 godine, školju učenici po novim reformisanim kurikulumima u dvogodišnjem, trogodišnjem i četvorogodišnjem trajanju. Sprovođenje preduzetničkog učenja se obavlja kroz uključivanje predmetnog programa Preduzetništvo, koji je u nastavnim planovima zastavljen kao redovni stručni predmet ili kao izborni predmet sa fondom od 72 ili 36 časova u toku školske godine. Od 53 kurikuluma u četvorogodišnjem trajanju, predmet Preduzetništvo zastavljen je kao obavezni nastavni predmet u 18 programa što je 33,9% od ukupnog broja kurikuluma, kao izborni u 13 programa ili 24,5%, dok u 22 kurikuluma nije zastavljen, što predstavlja 41,5% od ukupnog broja kurikuluma. U trogodišnjem obrazovanju, od ukupno 28 kurikuluma, predmet Preduzetništvo je zastavljen u 15 kurikuluma kao obavezan stručno-teorijski predmet što predstavlja 53,5% od ukupnog broja kurikuluma, dok u 13 kurikuluma nije zastavljen, što predstavlja 46,4% od ukupnog broja kurikuluma. U kurikulumima za dvogodišnje obrazovanje predmet Preduzetništvo nije zastavljen.

Cilj nastavnog predmeta Preduzetništvo je da se učenici upoznaju i steknu znanje o biznis ideji i biznis planu, osnivanju i registraciji preduzeća, strukturi i radu u sektorima preduzeća, da se osposobe za timski rad i za primjenu moderne vrste komunikacije. Sprovođenju preduzetničkog učenja u srednjim školama su značajno doprinijeli projekti sprovođeni od strane domaćih i međunarodnih organizacija i institucija počev od 2002 godine.

U okviru projekta Junior Achievement uveden je, u 15 srednjih škola u Crnoj Gori, praktični, edukativni program iz oblasti ekonomije, sa ciljem da se kod učenika razviju poslovno analitičke vještine i sposobnosti donošenja poslovnih odluka. U okviru ovog projekta realizuju se tri programa: Biznis etika, Company program i Simulacija menadžmenta (Management Simulation Exercise - MESE). Projekte sprovodi nevladina organizacija Junior Achievement Crna Gora počev od 2002 godine.

ECO NET projektom obuhvaćene su srednje ekonomske škole, odnosno srednje škole koje realizuju kurikulume iz područja rada ekonomija, pravo i administracija. Projekat sprovodi KulturKontakt - Austrija u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke i Centrom za stručno obrazovanje počev od 2004 godine. Projekat podrazumijeva uvođenje nastavnog predmeta Preduzeće za vježbu za učenike trećeg razreda kroz formiranje školskih virtuelnih preduzeća za vježbu. Do školske 2008-2009 godine nastavni predmet Preduzeće za vježbu je realizovan kroz van-nastavnu aktivnost sa fondom od 144 časa u toku školske godine, a od školske 2009-2010 godine realizuje se kao obavezan nastavni predmet na trećoj godini školovanja u novim reformisanim kurikulumima sa fondom časova od 144 časa u toku školske godine (kod obrazovnih programa Ekonomski tehničar i Tehničar marketinga i trgovine). Cilj ovog predmeta je da učenici, kroz osnivanje virtuelnih preduzeća i radom u njima, steknu praktična znanja i vještine potrebnih za biznis, primjenjujući teorijska znanja stečena u redovnoj nastavi (jedno školske preduzeće za vježbu čini 15 do 17 učenika). Projektom je obuhvaćeno osam srednjih škola u kojima se školuju učenici za područje rada ekonomija, pravo i administracija. U okviru ovog projekta, nastavnici koji implementiraju ovaj nastavni predmet, njih 40 prošli su obuku za njegovu implementaciju, njih 16 trenutno je uključeno u obuku, dok je 10 nastavnika osposobljeno za multiplikatore. U saradnji sa KulturKontaktom – Austrije urađen je priručnik Ekonomija i preuzetništvo za nastavnike koji realizuju nastavni predmet Preduzeće za vježbu.

U okviru projekta: „Reforma stručnog obrazovanja i obuke u pravcu unapređenja zapošljavanja“ koji sprovodi njemačko društvo GTZ, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke, Zavodom za zapošljavanje i socijalnim partnerima, sprovedena je obuka iz oblasti preuzetništva CEFE (Competency-based Economies through Formation of Enterprises) počev od marta 2007. godine. Projekat je bio namijenjen maturantima šest stručnih škola i učesnicima programa za obuku odraslih (neformalno obrazovanje) u cilju poboljšanja i razvoja menadžerskih i ličnih sposobnosti radi lakšeg zapošljavanja. Na treninzima su obrađivane teme: izrada biznis plana, swot analiza, istraživanje tržišta, analiza rizika, organizacija proizvodnje, finansijski pokazatelji, analiza biznisa, bilans uspjeha i upoređivanje finansijskih izvještaja.

Projekat: „Učeničko preduzeće“, u šest srednjih škola, realizuje se u saradnji sa norveškom neprofitnom organizacijom Business Innovation Programs(BIP), sa ciljem da učenici steknu znanja iz oblasti biznisa, unaprijede vještine neophodne za vođenje biznisa (samopouzdanje, inicijativnost, inovativnost, timski rad, kreativnost), da se unapriredi obrazovni proces i omogući poboljšanje zapošljivosti učenika srednjih škola. Program je zamišljen kao van-nastavna aktivnost. U okviru projekta 12 nastavnika je osposobljeno za realizaciju ovog projekta.

U srednjem opštem obrazovanju – gimnazijama, nastavni predmet preuzetništvo nije zastupljen niti su sprovedeni projekti koji bi promovisali preuzetništvo i sticanje preuzetničkih znanja i vještina.

U visokom obrazovanju nastavni predmet Preuzetništvo se izučava na određenim fakultetima (Ekonomski fakultet, Fakultet za turizam, hotelijerstvo i trgovinu) kao obavezan predmet, što omogućava studentima sticanje odgovarajućih preuzetničkih znanja i vještina.

Preuzetničko učenje u neformalnom obrazovanju nije dovoljno razvijeno u Crnoj Gori i ograničeno je uglavnom na lica sa evidencije Zavoda za zapošljavanje. Osim Zavoda za zapošljavanje razvoju preuzetničkog učenja u neformalnom obrazovanju daju i sljedeći partneri: Privredna komora Crne Gore, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Fond za razvoj, Nevladine organizacije (Unija poslodavaca, Montenegro biznis alijansa, Centar za preuzetništvo i ekonomski razvoj, Centar za razvoj nevladinih organizacija), poslodavci, strani donatori (GTZ, EAR, JICA, SPARK, WIFI, Koblenc, HELP). Zavod za zapošljavanje sprovodi dva projekta od značaja za razvoj preuzetništva i samozapošljavanja lica sa evidencije nezaposlenih: Stručno usavršavanje i obuka nezaposlenih lica i Program za kontinuirano stimulisanje zapošljavanja i preuzetništva. Obuke se

izvode po programima baziranim na standardima zanimanja a realizuju ih poslodavci, institucije koje se bave obrazovanjem odraslih, centri za obuku i srednje stručne škole. U tom cilju organizuju se seminari i radionice iz područja finansija, menadžmenta, marketinga, poslovnih komunikacija, prodaje i dr.

Promocija preduzetničkog učenja obavlja se putem Nacionalne konferencije o preduzetničkom učenju i kroz održavanje nacionalnog sajma preduzeća za vježbu (mini kompanija).

Konferencija se održava jednom godišnje, počev od 2008. godine (u Beranama 2008. i u Podgorici 2009. godine). Osnovni cilj je promocija preduzetničkog učenja i ostvarenih dostignuća u ovoj oblasti u ustanovama koje sprovode obrazovanje i osposobljavanje. Učesnici konferencije su donosioci odluka u obrazovanju i ostali partneri na nacionalnom nivou, predstavnici obrazovnih ustanova – direktori, nastavnici, učenici i partneri škola na lokalnom nivou – kompanije, institucije i organizacije.

Nacionalni sajam preduzeća za vježbu se organizuje jednom godišnje, počev od 2006. godine (u Budvi, u okviru sajma za mala i srednja preduzeća). Učešćem na sajmu učenici dobijaju priliku da u neposrednom kontaktu steknu saznanja o svijetu rada i poslovanja, mogućnostima za buduću karijeru ali i da prezentuju znanja i vještine stečene kroz „rad“ u preduzeću za vježbu.

Unija poslodavaca Crne Gore nudi usluge konsaltinga (poslovni konsalting za osobe koje žele da otpočnu svoj biznis, u procesu pripreme biznis planova i studija, elaborata za uspješno poslovanje, poseban vid konsaltinga za buduće mlade preuzetnike, usluge koje se odnose na standarde EU, standarde kvaliteta koje preduzeća moraju da zadovolje u procesu pristupanja EU tržištu). <http://www.poslodavci.org/>

Biznis centar Start up Bar nudi mladim preuzetnicima do 35-te godine života usavršavanje, savjetodavne usluge, prostor za rad i pristup mikro-kreditima u cilju osnivanja novih i inovativnih malih i srednjih preduzeća. BSC Bar je dio regionalne mreže Biznis Start-up Centara i inkubatora u jugo-istočnoj Evropi (BSC Network).

Kreativnost, razvoj talenata

Ministarstvo prosvjete i nauke kroz Konkurse dodjeljuje stipendije talentovanim učenicima i studentima.

Na osnovu utvrđenih kriterijuma, po konkursu za školsku 2008/9. godinu dodijeljeno je 37 stipendija talentovanim učenicima i 146 stipendija talentovanim studentima, što sa starijim korisnicima stipendija čini ukupno 353 korisnika. Mjesečna visina stipendije za učenike iznosi 57,00 eura a za studente 86,00 eura.

Za stipendije talentovanim učenicima i studentima Ministarstvo prosvjete i nauke mjesečno izdvaja 27.527,10 eura, odnosno 275.271,00 eura godišnje.

Takođe, Ministarstvo prosvjete i nauke dodjeljuje studentske kredite studentima, koji se nakon završenih studija vraćaju. Studenti sa prosječnom ocjenom iznad 9.5, oslobođeni su obaveze vraćanja kredita.

Svake godine se organizuju opštinska i državna takmičenja talentovanih učenika u školskim predmetima.

Zavod za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju (ZAMTES) nagrađuje najbolje studente umjetničkih akademija sa Cetinja: u 2008. godini nagrađena su tri studenta sa po 1.500,00 eura i lap-topom, što ukupno iznosi 6.100,00 eura.

ZAMTES organizuje Vladin kamp talenata – Bijela, ljetnja škola engleskog jezika, koji je u 2008. godini pohađalo 25 (dvadeset pet) učenika. Za ovu aktivnost izdvojeno je 13.125,00 eura. Ukupna izdavajanja ZAMTES -a za učenike i studente u 2008. godini iznose 52.203,00 eura.

U saradnji sa Filozofskim fakultetom iz Nikšića iniciran je novi projekat koji ima za cilj da se obukom u inostranstvu nagradi po 5 (pet) najboljih studenata na studijskim programima stranih jezika (engleski, francuski, italijanski, njemački i ruski jezik). Projekat počinje sa realizacijom naredne godine odlaskom studenata engleskog jezika na usavršavanje u Veliku Britaniju.

Fakulteti takođe nagrađuju i stipendiraju studente sa izuzetnim rezultatima.

Opštine takođe stimulišu talentovane učenike i studente kroz godišnje programe stipendiranja i nagrađivanja.

d) Mjere preduzete/planirane da ohrabre zdrav način života za mlade ljudе i fizičku aktivnost sa težištem na sprečavanju i tretiranju gojaznosti, povreda, zavisnosti, mentalnih i seksualnih zdravstvenih problema.

Nacionalni plan akcije za mlade predviđa sledeće ciljeve u oblasti zdravlje mladih:

- Cilj: Podizanje nivoa svijesti mladih o zdravim stilovima života, podciljevi: Povećati stepen informisanosti mladih u vezi sa reproduktivnim i seksualnim zdravljem i smanjenje posljedica rizičnog seksualnog kontakta, Promovisati zdravi način ishrane i bavljenje sportom, Povećati nivo svijesti mladih o bolestima zavisnosti, Preventivno djelovati protiv svih vrsta nasilja, Podizanje svijesti o saobraćajnim i drugim nezgodama i njihovoj prevenciji, Podizanje svijesti o mentalnoj higijeni mladih
- Cilj: Povećati nivo informisanosti mladih o bolestima zavisnosti, podciljevi: Sprečavanje širenja AIDS-a i drugih krvno prenosivih bolesti među rizičnim grupama (intravenski korisnici droga), Sprečavanje daljeg povećanja broja zavisnika
- Cilj: Omogućiti bolju dostupnost zdravstvenog sistema mladima, podciljevi: Stvoriti uslove za osnivanje institucija za liječenje oboljelih od AIDS-a, Stvoriti uslove za osnivanje institucija za liječenje bolesti zavisnosti, Stvoriti uslove za osnivanje klubova podrške, Razvijanje servisa prilagođenih i dostupnih mladima, Povezivanje zdravstvenih, prosvjetnih, rekreativnih i nevladinih organizacija, institucija u cilju kvalitetnijih zdravstvenih servisa

Kroz realizaciju Akcionih planova za mlade za 2008. i 2009. godinu, podržano je 8 projekata za realizaciju gorenavedenih ciljeva.

U osnovnim školama, postoji izborni predmet „Zdravi stilovi života”, namijenjen učenicima osmog ili devetog razreda osnovne škole.

Predmet sadrži 12 tema i to: koncept zdravlja i zdravog životnog stila, anatomsко-fiziološke osnove organizma, zdrava ishrana, lična higijena, fizičke aktivnosti, odbrambene aktivnosti-zarazne bolesti-HIV/AIDS, reproduktivno zdravlje sa seksualnim obrazovanjem, uticaj psihoaktivnih supstanci, prevencija povreda, prevencija psihičkog i fizičkog nasilja i ekologija zdravlja.

Usvajanjem „Zdravstvene politike u Republici Crnoj Gori do 2020. godine”, Crna Gora se uključila u jedinstveni međunarodni proces ostvarivanja dokumenata Svjetske zdravstvene organizacije „Zdravlje za sve u XXI vijeku” i „21 cilj za 21. vijek”. Strategija zdravstvene politike utvrđena tim dokumentom zasniva se na podizanju kvaliteta zdravlja stanovništva, uz prilagođavanje i poboljšanje djelovanja zdravstvenog sistema u skladu sa finansijskim mogućnostima.

U svim Domovima zdravlja, otvorena su savjetovališta za mlade od 10-14 godina, koja su od ove godine operabilna..

Ministarstvo zdravlja i Fond zdravstva odobrili su Institutu za javno zdravlje da kreira preventivne i promotivne programe koji će se sprovoditi u savjetovalištima centra za prevenciju svih domova zdravlja.

Institut za javno zdravlje, Ministarstvo zdravlja i UNICEF uradili su dokument "Standardi kvaliteta usluga zdravstvene zaštite mladih", kojima se omogućava pruzanje zdravstvenih usluga po istoj metodologiji u svim savjetovalištima.

Postoji nekoliko strategija koje tretiraju ovu oblast, usmjerenih na cijelokupno stanovništvo, što obuhvata i mlade.

Mentalno zdravlje

Ministarstvo zdravlja rada i socijalnog staranja je kreiralo Strategiju unapređenja mentalnog zdravlja u Crnoj Gori, čiji su ciljevi:

- Cilj 1 Poboljšati i zaštititi mentalno zdravlje stanovništva
- Primarna prevencija mentalnih poremećaja (univerzalna, selektivna i indikovana) i rano otkrivanje mentalnih poremećaja
- Cilj 2 Odgovoriti na zahtjeve i očekivanja korisnika usluga
- Povećanje kvaliteta usluga i zaštite prava pacijenata sa mentalnim poremećajima
- Poboljšanje legislative koja se odnosi na zaštitu prava mentalnih bolesnika i ljudskih prava
- Povećanje uključivanja korisnika, porodica i zajednice u proces planiranja organizacije i praćenja službi i usluga za mentalno zdravlje
- Cilj 3 Obezbjedivanje finansijske zaštite od troškova bolesti
- Uspostaviti mehanizme za obezbjedivanje svih neophodnih psihotropnih lijekova bez naplaćivanja

Strategija za prevenciju i kontrolu hroničnih nezaraznih bolesti u Crnoj Gori u okviru koje će se obraditi bolesti od većeg socio-medicinskog značaja, a planirane su aktivnosti na unapređenju znanja o hroničnim nezaraznim bolestima, faktorima rizika za njihov nastanak i njihova desiminacija.

Kako su Strategijom prepoznati osnovni zdravstveni rizici, kao što su: hipertenzija (povišen krvni pritisak), pušenje duvana, pretjerana upotreba alkohola, nepravilna ishrana uz nizak unos voća i povrća, nedovoljna fizička aktivnost, prekomjerna tjelesna masa/gojaznost, povišeni nivo holesterol u krvi i drugi rizici prisutni kako u životu odraslih, tako i mlađih, predlažu se konkretne akcije na smanjenju uticaja ovih uzročnika na zdravlje. Opšti cilj prevencije i kontrole hroničnih nezaraznih bolesti je smanjenje broja prijevremenih smrtnih ishoda i značajno smanjenje opterećenja od vodećih hroničnih nezaraznih bolesti (obolijevanja i invaliditet) preuzimanjem integrisane akcije za poboljšanje kvaliteta života i produženje očekivanog trajanja zdravog života na rođenju za sve stanovnike Crne Gore.

Reproaktivno zdravlje

Vlada Crne Gore je 2005. godine usvojila i sprovodi Strategiju očuvanja i unapređenja reproaktivnog zdravlja. Strategija očuvanja i unapređenja reproaktivnog zdravlja ima za cilj da:

- a) obezbijedi implementaciju ciljeva zdravstvene politike, posebno u oblasti zdravlja trudnica i odojčadi kroz primjenu mjera prevencije
- b) smanji perinatalnu smrtnost novorođenčadi za 50%
- c) obezbijedi svom stanovništvu poboljšanje zdravlja u oblasti reproaktivnog zdravlja uključujući i seksualno zdravlje i
- d) smanji razlike i nejednakosti u reproaktivnom zdravlju

Oblast unapređenja reproaktivnog zdravlja u Crnoj Gori, prema preporukama Svjetske zdravstvene organizacije, za period do 2010. godine, obuhvata sljedeće objekte i mete: polje odluka o reproaktivnom zdravlju, polje sigurnog materinstva, polje seksualnog zlostavljanja i nasilja, polje kontrole STD/HIV-a, trafiking ženama, rak dojke, polje seksualnog i reproaktivnog zdravlja adolescenata, relacija sa izbjeglicama i raseljenim licima, relacije sa migrirajućim stanovništvom i relacije sa starijim ljudima.

HIV/AIDS

Crna Gora je uvela HIV/ AIDS program 1985. godine u okviru programa bivše SFRJ, četiri godine prije pojave prve HIV infekcije u RCG. Od 1987. godine posebna pažnja je posvećena obezbjeđivanju uslova koji će omogućiti da se u transfuzijama koristi sigurna krv. Početkom ovog vijeka formirana je Republička komisija za AIDS pri Ministarstvu zdravlja kao tijelo koje će vršiti

koordinaciju svih aktivnosti vezanih za HIV/AIDS i biti ključna tačka za ovaj problem u zemlji. U junu 2001. godine, Crna Gora je kao dio SRJ, prihvatile obaveze koja proističu iz Deklaracije o djelovanju u okviru HIV/ AIDS- a usvojene u New York- u na specijalnoj sjedinici Generalne Skupštine UN za HIV/ AIDS.

Strategija borbe protiv HIV/AIDS-a - Nacionalna strategija za HIV/AIDS Republike Crne Gore dizajnirana je kao petogodišnji okvir za razvoj, implementaciju, monitoring i evaluaciju HIV/AIDS programa. Strategija je zasnovana na rezultatima situacione analize i analize odgovora HIV/AIDS-a, kompletiranih septembra 2004. godine, predloga za Globalni Fond iz aprila 2004, radionice o strateškom planiranju HIV/AIDS-a koju je organizovala CPHA (Kanadska asocijacija za javno zdravlje), UN TG (Tematska grupa za HIV/AIDS) i UNAIDS (Udruženi program UN za HIV/AIDS) u proljeće 2002. godine.

Nacionalni HIV/AIDS strateški plan definisao je sedam prioritetnih oblasti:

1. Prevenciju širenja HIV/AIDS-a među grupama od posebnog značaja (mladi, mornari i radnici u turizmu i ugostiteljstvu, intravenozni korisnici droga, osobe koje su uključene u komercijalni seks, MSM-muškarci koji imaju seks sa muškarcima, Romi i zatvorenici);
2. Zaštitu i prevenciju u zdravstvenim ustanovama;
3. Dijagnostiku, liječenje i njegu osoba sa HIV/AIDS-om;
4. Borbu protiv stigme i diskriminacije osoba sa HIV/AIDS-om;
5. Politiku testiranja na HIV;
6. Unaprjeđenje nadzora nad HIV/AIDS-om,kao i monitoringa i evaluacije aktivnosti vezanih za HIV/AIDS;
7. Osnaživanje kapaciteta i koordinacije unutar nacionalnog odgovora na HIV/AIDS.

Prevencija narkomanije

Ova oblast je u Crnoj Gori ranije bila definisana kroz nekoliko dokumenata - krajem 2000. i početkom 2001. godine, Stručni tim Vlade Republike Crne Gore izradio je petogodišnji „Plan i program za suzbijanje bolesti zavisnosti u Crnoj Gori“. Nakon toga, Vlada RCG donijela je Dugoročni plan i program za suzbijanje bolesti zavisnosti u Crnoj Gori. „Akcioni plan za prevenciju narkomanije kod djece i omladine u Crnoj Gori“ koji je nakon toga usvojen, definisao je aktivnosti na suzbijanju narkomanije za period 2003 – 2006. godine.

Institut za javno zdravlje Crne Gore je 2007. godine pokrenuo inicijativu za izradu Nacionalnog strateškog odgovora na droge 2008-2012, i Akcionog plana za implementaciju aktivnosti iz strategije za period 2008/2009. Nacionalni strateški odgovor na droge zasnovan je na multidisciplinarnom, integriranom i uravnoveženom pristupu, koji objedinjuje mjere i intervencije usmjerene na smanjenje ponude droga i one usmjerene na smanjenje potražnje droga.

Ovaj dokument je eksplicitno baziran na principu balansirane intersektorske saradnje i na principu uspostavljanja partnerskog odnosa između države i civilnog sektora po osnovu potreba i željenih efekata.

Strateški okvir će definisati dizajn i implementaciju intervencija u okviru cjelokupnog nacionalnog programa, i vladinog i nevladinog sektora, i služiće kao baza za razvoj održivog sistema za monitoring i evaluaciju efikasnosti sveobuhvatnog nacionalnog odgovora na problem upotrebe droga u Crnoj Gori, kao i okvir za donošenje akcionalih planova za konsekutivna razdoblja, te drugih strateških dokumenata i zakonskih propisa iz ove oblasti.

Integralni dio ove Strategije je Akcioni plan za 2008/2009 godinu u kome su detaljnije specifikovani ciljevi i načini njihovog postizanja, kao i specifični zadaci svakog od činilaca ovog procesa.

Koordinator sprovođenja politike u oblasti droga u Crnoj Gori, je Nacionalna kancelarija za droge pri Vladi Crne Gore.

Kancelarije za prevenciju narkomanije postoje u nekoliko gradova u Crnoj Gori (Podgorica, Nikšić, Kotor, Kolašin), sa planovima za otvaranje i u drugim gradovima. Kancelarije su osnovane pri Opština, i u saradnji sa NVO partnerima (Kotor). Kancelarije sprovode aktivnosti za prevenciju na lokalnom nivou.

Specijalna bolnica za psihijatriju u Kotoru ima bolničke kapacitete za liječenje zavisnika od psihoaktivnih supstanci, i to desetak kreveta namijenjenih zavisnicima od droga i isto toliko zavisnicima od alkohola.

Javna ustanova za rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci, otvorena je u maju 2008. godine na Kakarickoj gori, u blizini Podgorice.

Sportsko vaspitanje djece i omladine (školski i studentski sport) – Na nivou škola, posebno u najvećem broju osnovnih, formirana su ili su u toku formiranja školska sportska društava. Preko njih se sprovode vannastavne školske sportske aktivnosti. Školska sportska društva, u izabranih šest sportskih grana (atletika, rukomet, košarka, odbojka, mali fudbal i šah) uključuju se u odgovarajući sistem takmičenja, od odjeljenskog, razrednog, školskog, međuškolskog, regionalnog do državnog.

Podsticanjem i podrškom rada Studentskog sportskog saveza Crne Gore, preko koga se vodi ukupna politika razvoja sporta na univerzitetima u Crnoj Gori, u zadnje dvije godine napravljeni su kvalitetni rezultati. Na najvećem broju univerzitetskih jedinica formirana su sportska društva, koja kroz sistem takmičenja studentskog sporta, sa preko 3.000 studenata učestvuje u takmičenja u više sportskih grana.

U Crnoj Gori registrovana je 1055 sportska organizacija iz 43 grane sporta. Preko 35.000 registrovanih sportista uključeno je u odgovarajuće sisteme takmičenja (opštinske, međuopštinske-regionalne, državne, međudržavne-regionalne, evropske i svjetske). U ove programe su uključeni pretežno mladi.

Sport osoba sa invaliditetom se sprovodi kroz odgovarajuće sportske klubove osoba sa invaliditetom, opštinske saveze za sport i rekreaciju invalida i Paraolimpijski komitet Crne Gore. I pored toga što je na Paraolimpijskim igrama u Pekingu učestovao jedan naš sportista, uz kvalitetniji sistem organizovanosti treba očekivati i kvalitetnije rezultate.

Postoji značajan broj NVO-a koji sprovode aktivnosti i programe, te iniciraju i/ili rade u partnerstvu sa institucijama na izradi relevantnih strategija i zakonskih rješenja u oblasti zdravlja mladih (CAZAS, Juventas, Sigurna ženska kuća, SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja, 4Life, Preporod, Forum MNE, itd).

e) Mjere preduzete/planirane da osiguraju puno učešće mladih u društvu, i za promovisanje veće društvene uključenosti mladih ljudi unutar okvira institucionalnog i društvenog procesa demokratizacije.

Nacionalni plan akcije za mlade predviđa sledeće ciljeve u oblasti učešće mladih:

- Cilj: Povećati broj i unaprijediti načine učešća mladih u procesima odlučivanja, podciljevi: Učešće mladih u razvoju i implementaciji drugih politika (strategija, zakona...), Uticati na promjenu svijesti o važnosti aktivnog uključivanja mladih, Uticati na otvaranje političkog prostora za uključivanje mladih
- Cilj: Povećati informisanost i razumijevanje mladih o vrijednostima civilnog društva, podciljevi: Informisanost i edukovanje mladih za učešće u demokratskim procesima
- Cilj: Jačanje saradnje i razumijevanja između NVO, države i građana, podciljevi: Poboljšati rad neformalnih/formalnih organizacija/institucija/ grupa i ostalih koji se bave mladima, Definisati efikasnu i jasnou komunikaciju sa ministarstvima, privredom, medijima, NVO-ima za rad od interesa mladih i za mlade

Realizacijom Akcionih planova za mlade za 2008. i 2009. godinu, od strane Ministarstva su finansijski podržana 4 projekta iz ove oblasti.

Za podršku implementaciji Nacionalnog plana akcije za mlade (NPAM), stvoreni su prostorni i tehnički uslovi za formiranje kancelarije za mlade (Youth office) pri Ministarstvu kulture sporta i medija, koja će između ostalog, biti u funkciji centralnog info punkta za realizaciju NPAM-a, ali i

razvoja lokalnih planova akcija za mlade. Kancelarija je počela sa radom 10. marta 2009. godine, i trenutno radi na sproveđenju NPAM-a za 2009. godinu i implementaciji projekta Društvena revitalizacija mladih u Crnoj Gori (Youth social revitalisation).

Projekat Društvena revitalizacija mladih u Crnoj Gori će promovisati društveno učešće mladih kroz partnerstva sa relevantnim institucijama (Ministarstvo i Vladina tjela, lokalne strukture i NVO sektor) koje se bave i rade sa mladima. Projekat će zagovarati i podržavati razvoj i implementaciju strategija i mjera za mlade kako bi se osigurala što bolja društveno-kulturna integracija mladih u Crnoj Gori. Projekat se realizuje u partnerstvu sa Međunarodnom organizacijom za migracije (IOM) (International organization for migration), a finansira ga Italijanska Vlada. Projektom su predviđene sledeće aktivnosti: aktivnosti jačanja kapaciteta svih struktura koje rade na sproveđenju NPAM; mapiranje situacije mladih u Crnoj Gori i svih programa koji su im dostupni; podrška organizacijama koje se bave mladima; organizovanje okruglih stolova u 10 opština na teme vezane za mlade; javna kampanja o učešću mladih; kreiranje web sajta za informisanje i promovisanje aktivnosti Kancelarije i Ministarstva, kao i svih drugih informacija vezanih za mlade; organizovanje i raspisivanje konkursa za finansiranje projekata mladih; organizovanje regionalnih konferencija kao i razmjena mladih Italije i Crne Gore; studiju izvodljivosti stimulisanja preduzetništva mladih u Crnoj Gori.

Ovo Ministarstvo ima u planu realizaciju inicijative za izradu zakona o mladima, koji će u zakonskom smislu regulisati pitanja vezana za mlade. Planirano je da se počne sa realizacijom ove inicijative u toku 2010. godine.

Takođe, opštine su počele sa izradom Lokalnih planova akcije za mlade (Local youth action plans). Trenutno, opština Berane ima završen Lokalni plan akcije za mlade, Kotor završava izradu do kraja ove godine, Budva takođe radi na izradi Lokalnog plana akcije za mlade, a procesi izrade su započeti i u Cetinju, Bijelom Polju i Baru. Opština Berane je počela i sa implementacijom Lokalnog plana kacije za mlade, kroz otvaranje omladinskog kluba. Opština Bijelo Polje radi na otvaranju lokalne Kancelarije za mlade. Ove opštine rade na izradi lokalnih planova akcije za mlade uz podršku nevladinih organizacija koje su bile partneri Vladi na izradi nacionalnog plana akcije za mlade (Forum MNE, Proactive).

U osnovnim školama postoje đački parlamenti, u srednjim školama funkcionišu zajednice učenika, dok na fakultetima studente predstavljaju studentski parlamenti.

Nevladine organizacije koje rade sa mladima značajno rade na razvijanju uslova i osnaživanju mladih za učešće, dok su neke od njih programski opredijeljene direktno za povećanje učešće mladih (Forum MNE, Proactive, ZID, Centar za građansko obrazovanje, Juventas, Cazas, itd.).

Ministarstvo kulture, sporta i medija, koje je nadležno za oblast mladih, razvija partnerske odnose sa nevladinim organizacijama i nastoji da podrži projekte i inicijative koje se tiču učešća mladih. Ojačano Kancelarijom za mlade, Ministarstvo je snažno opredijeljeno da radi na osnaživanju mladih i njihovog učešća u društvenim procesima.

f) Mjere preuzete/planirane da razviju mogućnosti i usvajanje smjernica za sprečavanje siromaštva i socijalne isključenosti mladih osoba, naročito među neprivilegovanim grupama mladih.

Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja je pripremilo inoviranu verziju Strategije pod nazivom „Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti (SSSSI)“.

SSSSI je usmjerena na uključivanje marginalizovanih grupa stanovništva u sve oblasti društvenog života. Pojam „inkluzija“ povezuje materijalne i socio-psihološke aspekte životnog standarda. SSSSI predlaže mjere za usmjeravanje socijalne politike na vulnerabilne grupe, kako siromaštvo ne bi dovelo do marginalizacije i ograničene socijalne participacije ovih grupa.

Iz tog razloga, ova Strategija se bazira na četiri ključne oblasti, a to su: zdravstvo, obrazovanje, socijalna zaštita i zapošljavanje, od kojih zavisi unaprijeđenje socijalnog i ekonomskog položaja ranjivih grupa stanovništva. SSSSI obuhvata 161 projekat iz navedenih prioritetnih oblasti.

Strategija razvoja socijalne i dječje zaštite ima za cilj razvoj mreže efikasnih usluga, izgradnju institucija i garantovanje osnovnih prava koja obezbjeđuju zaštitu porodice, pojedinaca i grupa u najmanje restriktivnom okruženju uz aktiviranje njihovih potencijala, a koji mogu da sprječe, otklone ili ublaže osnovne rizike kojima su izloženi, na principima decentralizacije i participativnog odlučivanja, u kome svi socijalni akteri imaju jednake odgovornosti i mogućnosti za pružanje i finansiranje usluga i servisa socijalne i dječje zaštite, čineći ih jednakost dostupnim svim korisnicima i djelotvornim u pružanju podrške ranjivim grupama.

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, objavljenim u Službenom listu br. 49/08 od 15. avgusta 2008. godine, uređuje je postupak profesionalne rehabilitacije radi bržeg zapošljavanja tih lica, utvrđuje kvotni sistem obaveznog zapošljavanja, uređuje postupak osnivanja i rada posebnih organizacija za ospozobljavanje i zapošljavanje lica sa težim invaliditetom, koji se ne mogu zaposliti pod opštim uslovima, predviđa posebne olakšice za zapošljavanje lica sa invaliditetom, utvrđuje postupak osnivanja i nadležnosti Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom.

Kada su u pitanju mlada lica sa invaliditetom, ovim Zakonom je propisano osnivanje i funkcionisanje radnih centara, u kojima bi se obavljale radno terapeutske i aktivnosti zaštite ovakvih osoba, a u okviru rehabilitacije i habilitacije osoba sa teškim invaliditetom.

Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom ima za cilj unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori i njihovo uključivanje u sve oblasti društva na ravnopravnoj osnovi u skladu sa socijalnim modelom pristupa invalidnosti. Zaštitu i unaprijeđenje prava osoba sa invaliditetom moguće je postići razvojem programa koji doprinose efikasnijem sistemu: zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, penzijskog i invalidskog osiguranja, obrazovanja, profesionalnog ospozobljavanja i zapošljavanja, kulture, sporta i rekreativne i obezbjeđenjem pristupačnosti sredine.

Za ostvarivanje ove strategije predviđena je izrada akcionalih planova za period od po dvije godine kojim će biti precizirane aktivnosti i njihovi nosioci.

U periodu od 1. januara do 11. decembra 2008. godine u programima aktivne politike zapošljavanje su uključena 42 mlade osobe sa invaliditetom. U programima javnih radova je uključeno 33 lica ili 78,57%.

U 2008. godini je uređeno opremanje radnog prostora za tri mlade osobe sa invaliditetom.

Intenzivirane su aktivnosti na osnivanju Centra za profesionalnu rehabilitaciju – Podgorica, kao institucije namijenjene svim licima, koji bez mreže podrške i dodatnih stručnih usmjerenja nijesu zapošljiva.

Kada je riječ o RAE (Romi, Aškalije, Egipćani) populaciji, Vlada RCG je u januaru 2005. godine usvojila dokument pod nazivom Akcioni plan za implementaciju „Dekade uključenja Roma 2005 - 2015“ u Republici Crnoj Gori u kome se obavezala da preduzme neophodne korake u cilju opšteg poboljšanja položaja romske populacije i većeg stepena integracije i socijalizacije ove grupe u crnogorsko društvo, što je konkretan doprinos realizaciji Dekade romske inkvizije u Crnoj Gori. Ovaj dokument i aktivnosti u cilju njegove implementacije su sastavni dio širih društvenih npora i aktivnosti, odnosno projekta u borbi protiv siromaštva u Crnoj Gori, jer je romska populacija najviše zastupljena među siromašnim licima u Crnoj Gori.

Strategija za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori 2008-2012 je poseban dokument, usvojen 2007. godine, predstavlja skup konkretnih mjera i aktivnosti u narednom četvorogodišnjem periodu pravnog, političkog, ekonomskog, socijalnog, urbanističko-komunalnog, obrazovnog, kulturno-informativnog, zdravstvenog i svakog drugog neophodnog karaktera, njihovih nosilaca, rokova i finansijskih troškova, prije svega organa Vlade Crne Gore, u cilju opšteg poboljšanja položaja romske populacije i njene bolje integracije u društvene tokove Crne Gore. Iako je odgovornost Vlade u ovom kontekstu primarna i odlučujuća, implementacija Strategije zahtijeva koordinirane, udružene i sinhronizovane napore i aktivnosti, na finansijskom i svakom drugom

planu, međunarodne zajednice, oличene prije svega u Savjetu Evrope, OEBS-u i EU, i organizovanog civilnog sektora u Crnoj Gori, posebno različitih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom i unapređenjem ljudskih i manjinskih prava.

U 2008. godini, 400.000 eura je opredijeljeno za realizaciju ove strategije kroz 24 programa.

U 2009. godini, kroz javni konkurs su opredijeljena sredstva za 6 projekata u oblasti obrazovanje, informisanje i učešće Roma. Takođe, akcenat je stavljen i na oblast stanovanja i poboljšanja uslova života Romske populacije, nakon uvida u situaciju na terenu, tako da su opredijeljena sredstva za 3 projekta: Opština Berane – izgradnja 5 stambenih jedinica, u vrijednosti od 60.000 eura, Opština Bijelo Polje 15 stambenih jendicia, 150.000 eura i Opština Nikšić, u partnerstvu sa Centrom za socijalni rad i romskom NVO Početak - 9 stambenih objekata – 180.000 eura. Osim ovih sredstava, opredijeljenih od strane Vlade, tj. resornog Ministarstva, i Opštine su uložile svoja sredstva, novčana i u vidu zemljišta.

Primjeri još nekih projekata na poboljšanju položaja RAE populacije:

Obuka lica od funkcionalnog opismenjavanja do stručnog osposobljavanja - Projekt se realizovao u saradnji sa Fondacijom za školovanje i stipendiranje Roma, Centrom za stručno obrazovanje i njemačkom Agencijom za obrazovanje odraslih (DVV International) i veći dio troškova je finansiran od strane Evropske agencije za rekonstrukciju i razvoj. Ukupno 60 pripadnika RAE populacije zvršilo je obuku za pomoćna zanimanja iz oblasti građevinarstva, ugostiteljskih i ličnih usluga. Osim ove obuke, većina ovih kandidata dobila je osnovna znanja iz informatike i položila vozački ispis za B kategoriju.

U projektu UNDP-ja namijenjenom poboljšanju položaja RAE populacije u programe obuke uključeno je 23 lica u zanimanjima iz oblasti ugostiteljstva i ličnih usluga.

U saradnji sa Omladinskom organizacijom Juventas iz Podgorice realizovani projekti vezani za profesionalnu orijentaciju djece i omladine u naseljima „Budo Tomović“ i Pod Trebesom u Nikšiću, u kome je učestvovalo 30 mlađih lica romske nacionalnosti. Projekat je bio usmjeren na upoznavanje potencijala učesnika, kao i neformalnog obrazovnog sistema i potreba tržišta rada.

Crveni krst Crne Gore realizuje niz aktivnosti vezano za RAE populaciju u svim gradovima u Crnoj Gori.

Značajan broj NVO-a organizuje programe vezano za poboljšanje položaja romske populacije.

U različitim Zakonima se vodi računa o jednakim mogućnostima za sve, te se npr. Zakonom o radu zabranjuje diskriminatorno ponašanje u pogledu starosti, pa je predviđena posebna zaštita za zaposlene mlađe od 18 godina (uz pismenu saglasnost roditelja, usvojioца ili staraoca, i ako takvi poslovi nijesu štetni za njegovo zdravlje, ne traju duže od punog radnog vremena ili noću, i dr.), te mlađi imaju jednaka prava u pogledu socijalnog osiguranja, obrazovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje, sigurnosti na radnom mjestu.

Član 3 Zakona o sportu takođe propisuje zasnivanje sporta na principu dostupnosti svima, bez obzira na rasu, pol, boju, jezik, vjeru, nacionalnu pripadnost, društveno porijeklo, politička ili druga ubjedjenja, imovno stanje ili drugo lično svojstvo.

g) Mjere preduzete/planirane da omoguće mobilnost volontera iz EU, uključujući zemlje kandidate, radi dugoročnih aktivnosti (6-12-18 mjeseci) u smislu dozvole boravka, osiguranja itd.

Postoje 3 nevladine organizacije koje su akreditovane od strane Evropske komisije, za slanje, primanje i koordinaciju (sending, hosting and coordinating) EVS volontera (EVS volunteers) (ZID, Svetionik, Forum MNE). Ove organizacije omogućavaju mlađima iz Crne Gore i Evrope da volontiraju u razmjenama Crna Gora – ostale evropske zemlje.

Takođe, NVO ZID sa partnerima trenutno vodi proces izrade nacionalne strategije o volonterizmu, koja će urediti ovu oblast.

Asocijacija za demokratski prosperitet - Zid realizuje projekat: „Javna kampanja za podršku zakonskog regulisanja volonterskog rada“, uz podršku Fonda za otvoreno društvo. Cilj projekta je unapređenje procesa prepoznavanja i usvajanja strateških i zakonskih okvira, sto je uslov za razvoj volonterizma u Crnoj Gori.

Poslije 18 mjeseci rada na konceptu razvoja volonterizma, analize stanja u zemlji i komparativnih iskustava u regionu, Evropskoj uniji i svijetu; nakon što je urađena Agenda strategije za razvoj volonterizma u Crnoj Gori i nakon iscrpne debate u kojoj je učestvovalo preko 150 predstavnika ministarstava, uprava i institucija sa nacionalnog i lokalnog nivoa kao i vjerskih i nevladinih organizacija, proistekao je Nacrt dokumenta Strategije za razvoj volonterizma u Crnoj Gori. ADP – Zid je kao Nacionalni volonterski servis i nosilac inicijative učestvovao u izradi ovog strateškog dokumenta.

Realizacjom projekta: „Javna kampanja za podršku zakonskog regulisanja volonterskog rada“ biće sprovedene aktivnosti sa ciljem povećanja učešća NVO sektora u procesu odlučivanja kod dostizanja EU standarda i prakse zakonskog regulisanja volonterskog rada. Takođe, projekat će doprinijeti izradi Zakona o volonterizmu i realizaciji aktivnosti predviđenih Strategijom o razvoju volonterskog rada i Strategijom saradnje Vlade i NVO sektora. Realizacijom ovog projekta želi se povećati svjesnost donosioca odluka i javnosti o potrebi aktivnijeg učešća građana u razvoju zajednice, povećanja solidarnosti i promjene odnosa građana prema državi i društvu u cijelini. Projekat će doprinijeti vrednovanju vrijednosti volonterskog rada, kao i prepoznavanju uticaja koji volonterski rad ima u procesu demokratizacije društva i političkog života u Crnoj Gori.

Nakon završetka izrade Zakona o volonterizmu, ovaj nacrt biće dostavljen NVO i institucijama na komentarisanje. Nakon sakupljanja komentara, centralna rasprava o zakonu bice organizovana u Podgorici, sa namjerom da svim zainteresovanim stranama bude jasan koncept zakona i to kako je zamišljeno da teče njegovo sprovođenje. Finalne preporuke sa ovog skupa bice uključene u radnu verziju dokumeta koja će biti dostavljena Ministarstvu zdravlja, rada i socijalnog staranja na finalizaciju i upućivanje Vladi i Skupštini na usvajanje.

h) Mjere preduzete/planirane da podrže i prepoznaju rad mladih.

NVO Forum MNE radi na prepoznavanju omladinskog rada (youth work) kao profesije. Forum MNE, u saradnji sa Fakultetom za edukaciju i komunikaciju, Jonkoping, Švedska, realizuje Univerzitetski program Liderstvo i razvojni rad sa mladima u zajednici (Leadership and developmental community youth work), od 2002. godine. Poslednje dvije godine, ovaj program je realizovan u saradnji sa Filozofskim fakultetom u Nikšiću, kao jednogodišnji samostalni program na ovom fakultetu. Na odsjeku Sociologija, uvedena su 2 izborna predmeta Omladinski rad I i Omladinski rad II, a ova organizacija, sa institucionalnim partnerima, radi na daljim rješenjima kad je pitanju forma realizacije ovog kursa.

Evo nekih od aktivnosti koje je Forum MNE sa partnerima organizovao, a vezano za prepoznavanje omladinskog rada:

- 31. januara 2008. održan je, u Podgorici, sastanak eksperata/kinja na temu: „Koraci ka prepoznavanju profesije omladinski radnik/ca“. Tada je, uz prisustvo svih zainteresovanih strana (kako organizacija, tako i institucija), ocijenjeno da je omladinski rad potreban u Crnoj Gori, kao dio strukturirane brige o mladima.

- Kao odgovor na neke od preporuka sa sastanka, kreiran je elaborat: „Profesija omladinski/a radnik/ca“ (youth worker)
- Kao treći korak, elaborat je dat na javnu raspravu svim relevantnim institucijama i organizacijama civilnog društva.
- Nakon javne rasprave, komentari su uvršteni i poslat je zahtjev svim institucijama da pokrenu proces priznavanja profesije omladinski/a radnik/ca i omladinski lider/ka (youth worker and youth leader).
- Održani su sastanci sa Ministarstvom rada, zdravlja i socijalnog staranja, Centrom za stručno obrazovanje, Zavodom za zapošljavanje i Ministarstvom prosvjete i nauke. Na sastancima su dobijene jasne smjernice o daljim koracima.
- U julu 2008, Forum MNE, Zavod za zapošljavanje i Centar za stručno obrazovanje su zajedno pokrenuli proces prepoznavanja profesije.
- Forum MNE je takođe pripremio, a Centar za stručno obrazovanje usvojio, zanimanje i program obuke omladinskog lidera.
- Ova organizacija je uključena u regionalni Tempus projekat koji uključuje aktivnosti prepoznavanja omladinskog rada u Crnoj Gori.

Ova organizacija takođe vodi omladinske klubove (youth clubs) u nekoliko gradova, u partnerstvu sa Opštinama i mjesnim zajednicama (Kotor, Bar), dok je omladinski klub u Beranama otvoren kroz realizaciju lokalnog akcionog plana za mlade, koji je Opština Berane kreirala u partnerstvu sa Forumom MNE.

Nacionalnim planom akcije za mlade, takođe su predviđen mjere podrške otvaranju omladinskih klubova.

32. Koja institucija je zadužena za cjelokupnu koordinaciju za pitanja mladih u zemlji?

Ministarstvo kulture, sporta i medija, sektor za sport i omladinu je zadužen za koordinaciju pitanja mladih u Crnoj Gori. Za podršku projektu: „Društvena revitalizacija mladih“, kao i cjelokupnoj implementaciji Nacionalnog plana akcije za mlade (NPAM), otvorena je Kancelarija za mlade pri ovom Ministarstvu, koja će između ostalog, biti u funkciji centralnog info punkta za realizaciju NPAM-a, ali i razvoja lokalnih planova akcija za mlade.

Kancelarija je počela sa radom 10. marta 2009. godine, i trenutno radi na sprovođenju NPAM-a za 2009. godinu i implemenaciju projekta: „Društvena revitalizacija mladih u Crnoj Gori“. Ministarstvo kulture, sporta i medija i Kancelarija za mlade sarađuju sa Savjetom za mlade koji je formiran od strane Vlade, kao tijelo koje će pratiti implementaciju Nacionalnog plana akcije za mlade. Ovo tijelo kreira godišnje Akcione planove za realizaciju NPAM-a i prati primjenu istih. Savjet za mlade se sastoji od 11 članova, predstavnika NVO sektora i različitih ministarstava.

33. Da li biste bili zainteresovani za učešće u strukturama uspostavljenim pod Otvorenim metodom koordinacije?

Da.

Crna Gora je opredijeljena da uskladi svoju politiku i praksu u oblasti mladih sa politikom i praksom zemalja EU, i otvoreni metod koordinacije je odlično sredstvo za taj proces. Razmjena iskustava, informacija i znanja sa EU partnerima je značajan resurs za razvoj polja mladih u Crnoj Gori.

Pristup obrazovanju građana Evropske unije

34. Obrazovanje za djecu državljane EU:molimo navedite informacije o procjenjenom broju državljanina EU koji rade u vašoj zemlji i imaju djecu uzrasta za obavezno obrazovanje prema zakonu Crne Gore. Molimo navedite da li postoje posebne mjere za obrazovanje ove djece (kao što su besplatni kursevi crnogorskog jezika) i koje su njihove glavne zemlje porijekla.

Prema raspoloživim podacima Ministarstva unutrašnjih poslova i javne uprave u Crnoj Gori boravi 177 EU državljanina po osnovu zaposlenja i rada i 26 EU državljanina po osnovu sezonskog rada, sa kojima boravi i 8 djece starosti od 6-14 godina, što je osnovnoškolski, odnosno uzrast obavezognog obrazovanja za građane Crne Gore.

Iako član 11. i član 12. Opštег zakona o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) preciziraju da je škola dužna da učeniku koji prati nastavu na nematernjem jeziku pruži odgovarajuću pomoć u učenju jezika na kojem se nastava izvodi, kao i da se nastava u ustanovi može, po odobrenju Ministarstva prosvjete i nauke, izvoditi i na stranom jeziku, na osnovu podataka kojima raspolaze Ministarstvo prosvjete i nauke, do sada nije bilo ovakvih zahtjeva roditelja, tako da djeca EU državljanina nijesu koristila posebne pogodnosti koje postoje kada je riječ o prevazilaženje jezičkih barijera u njihovom obrazovanju.

Od ukupno 8 djece ovog uzrasta 1 dijete je državljanin Italije, 3 djece su državljanini Velike Britanije, a po 2 djece su državljanini Republike Slovenije i Republike Austrije.

35. Jednak pristup: opišite planove za osiguranje jednakog pristupa obrazovanju i obuci bez obzira na rod, etničko porijeklo religiju ili ometenost u razvoju.

Ustavom Crne Gore (Sl. list CG, br. 01/07) garantuje se pravo na školovanje pod jednakim uslovima, a osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno.

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) garantuje jednakost građana Crne Gore u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, vjeru, socijalno porijeklo ili drugo lično svojstvo. Zakonima iz pojedinih oblasti obrazovanja definisani su ciljevi vaspitanja i obrazovanja, koji proizilaze iz opšteprihvaćenih, univerzalnih vrijednosti demokratskog društva, kao i sopstvenih vrijednosti utemeljenih na specifičnostima nacionalne i kulturne tradicije naroda koji žive u Crnoj Gori, čime se obezbijeđuje mogućnost za svestrani razvoj pojedinca, bez obzira na pol, životno doba, socijalno i kulturno porijeklo, nacionalnu i vjersku pripadnost i tjelesnu i psihičku konstituciju.

U školi svi imaju jednaka prava i obaveze i svima se pruža jednak šansa na obrazovanje.

Inspekcijski nadzor u pogledu pridržavanja zakona, drugih propisa i opštih akata u ustanovama vaspitanja i obrazovanja (od predškolskog do visokog) vrši Prosvjetna inspekcija, kao organizaciona jedinica Ministarstva prosvjete i nauke.

Jednaka dostupnost u sticanju obrazovanja i vaspitanja građanima se obezbjeđuje i odgovarajućim rasporedom javnih ustanova na teritoriji Crne Gore, koje se osnivaju u skladu sa mrežom škola, koju donosi Vlada.

Javne obrazovno vaspitne ustanove finansijski posluju kao neprofitne organizacije i u cjelini se finansiraju iz javnih prihoda, tako da iste ne mogu zahtijevati od učenika, odnosno polaznika participaciju za pokriće troškova obrazovanja.

Zakonom je liberalizovana mogućnost osnivanja obrazovno vaspitnih ustanova, sa ciljem da se obogaćuje ponuda odnosno omogući veći izbor prava na obrazovanje, u skladu sa željama

roditelja, odnosno sklonostima djece. Jedino ograničenje odnosi se na osnivanje osnovne škole, tj. strano pravno i fizičko lice može osnovati osnovnu školu samo za obrazovanje stranih državljanima. Država podstiče širenje mreže privatnih ustanova na svim nivoima. U tom cilju, Zakonom je ustanovljena mogućnost da država finansira privatne ustanove koje izvode javno važeće obrazovne programe, uz ispunjavanje propisanih uslova, čiju ispunjenost utvrđuje Ministarstvo.

Strani državljanini mogu se obrazovati kao građani Crne Gore pod uslovima uzajamnosti. Strani državljanini koji imaju privremeni boravak ili stalno nastanjenje u Crnoj Gori, jednaki su u ostvarivanju prava na obrazovanje sa građanima Crne Gore, u skladu sa posebnim zakonom.

Crnogorski državljanin, strani državljanin i lice bez državljanstva, koje ima pravni interes ima pravo na priznavanje, odnosno vrednovanje obrazovne isprave stečene u inostranstvu, koje vrši Ministarstvo prosvjete i nauke. Izuzetak je priznavanje inostrane obrazovne isprave radi nastavka visokog obrazovanja koje je u nadležnosti akreditovane ustanove visokog obrazovanja.

Zakonom je regulisano pitanje upotrebe jezika u školama na područjima u kojima većinu ili značajan dio stanovništva čine pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. U tim sredinama nastava se izvodi na jeziku pripadnika tih naroda i nacionalnih zajednica, s tim da učenici obavezno uče i jezik koji je u službenoj upotrebi (crnogorski jezik), čime se obezbjeđuje jednak pristup na obrazovanje pripadnika većinskog i manjinskih naroda. Obrazovni programi koji su namijenjeni obrazovanju pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica sadrže teme iz oblasti istorije, umjetnosti, kњiževnosti, tradicije i kulture tih naroda, a u postupku utvrđivanja posebnog dijela ovih obrazovnih programa pribavlja se mišljenje savjeta manjinskog naroda.

Nastava za lica sa posebnim potrebama koja koriste jezik znakova izvodi se na jeziku znakova i pomoću sredstava tog jezika.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje obuhvata djecu do polaska u osnovnu školu, saglasno Zakonu o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07).

U ustanovu se upisuju djeca navedenog uzrasta i ljekarskim nalazom da dijete ne boluje od zarazne bolesti, u skladu sa statutom ustanove. Ukoliko je broj prijavljene djece veći od broja koji predškolska ustanova može da primi, redoslijed za upis se utvrđuje na osnovu: prihoda porodice, zaposlenosti oba roditelja, odnosno majke, kao i broja djece predškolskog uzrasta u porodici. Djeca bez roditeljskog staranja i djeca čiji su roditelji korisnici materijalnog obezbjeđenja porodice imaju prednost pri upisu u predškolsku ustanovu. Prilikom upisa roditelji dostavljaju dokaze o ispunjavanju zakonskih uslova i uslova propisanih statutom ustanove za upis u predškolsku ustanovu. Roditelji nijesu obavezni da navode podatke koje se odnose na etničko prijeklo, vjersku ili drugu pripadnost, što sve ukupno doprinosi obezbjedjivanju jednakih dostupnosti predškolskom vaspitanju i obrazovanju djeci razlicitih ličnih svojstava.

Troškove ishrane djece u predškolskoj ustanovi čiji su roditelji korisnici materijalnog obezbjeđenja porodice finansiraju se iz budžeta Crne Gore.

Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07) utvrđena je obveznost osnovnog obrazovanja za svu djecu uzrasta od šest do 15 godina života, a roditelj, odnosno staratelj djeteta je dužan da obezbijedi djetetu ispunjavanje osnovnoškolske obaveze. Zakonom su utvrđeni mehanizmi za ostvarivanje osnovnoškolske obaveze. Naime, ustanovljena je obaveza nadležnog organa lokalne samouprave da dostavi školi do kraja februara svake godine spisak djece dorasle za školu iz naselja koja pripadaju području škole, a roditelj, odnosno staratelj djeteta koje ne pohađa nastavu, ili dijete ne upiše u školu, kazniće se za prekršaj u skladu sa zakonom. Takođe, zakonom je ustanovljena obaveza za školu da, u roku od 15 dana od dana isteka roka za upis, podnese prijavu prosvjetnoj inspekciji protiv roditelja djeteta koje nije upisano u školu, a koje podliježe osnovnoškolskoj obavezi. Roditelji mogu organizovati osnovno obrazovanje djece i kod kuće, u skladu sa zakonom. Osnovno obrazovanje je besplatno i za njegovo sticanje se ne plaća školarina.

Osnovni mehanizam kojim se osigurava jednak pristup srednjem obrazovanju je javni konkurs za upis u školu. Naime, upis u gimnaziju i stručnu školu vrši se u junskom i avgustovskom roku, na osnovu javnog konkursa koji raspisuje Ministarstvo prosvjete i nauke, na predlog škole, saglasno Zakonu o gimnaziji (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/97) i Zakonu o stručnom obrazovanju (Sl. list RCG,

br. 64/02 i 49/07). Predlog škole sadrži broj učenika koji se upisuje u prvi razred škole za pojedina područja rada.

Opšti uslovi upisa u prvi razred gimnazije, odnosno stručne škole su završena osnovna škola i da kandidat nije stariji od 17 godina života.

Prilikom prijavljivanja na konkurs kandidati podnose isključivo dokaze o ispunjavanju uslova propisanih zakonom, bez obaveze dostavljanja podataka koji se odnose na vjersku pripadnost, etničko porijeklo ili neko drugo lično svojstvo, čime se svima pod jednakim uslovima obezbeđuje pristup srednjem obrazovanju.

Konkurs za upis za obrazovanje odraslih lica škola, odnosno poslodavac, može objaviti i u drugim rokovima, uz saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke.

Odrasli se po sopstvenom izboru uključuju u obrazovanje i osposobljavanje radi sticanja ogovarajuće kvalifikacije. Polaganjem kod Ispitnog centra odrasla lica mogu dokazivati znanje, vještine i kompetencije bez obzira na način njegovog sticanja. Za sticanje osnovnog i nižeg stručnog obrazovanja odrasli ne plaćaju školarinu, saglasno Zakonu o obrazovanju odraslih (Sl. list RCG, br. 64/02 i 49/07). Programi obrazovanja za osnovno, srednje opšte obrazovanje i stručno obrazovanje prilagodjavaju se odraslima po obimu, organizaciji i trajanju.

Odrasli koji se uključi u program obrazovanja za odrasle ima status polaznika obrazovanja, a za uključivanje u javno važeci obrazovni program odrasio lice mora ispunjavati propisane uslove u pogledu prethodnog obrazovanja, iskustva ili posebnih psihofizičkih sposobnosti, u skladu sa programom obrazovanja. Ukoliko se na konkurs koji objavljuje organizator obrazovanja prijavi više kandidata nego što je predvidjeno konkursom, prioritet pri upisu određuje se u odnosu na stepen ispunjavanja uslova propisanih konkursom, tj. uslova značajnih za obrazovanje u koje se polaznik uključuje.

Odrasli mogu, saglasno Zakonu o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Sl. list CG, br. 89/08) sticati stručne kvalifikacije, odnosno ključne vještine potrebne tržištu rada, pored formalnog, i putem neformalnog obrazovanja, tj. provjerom znanja, vještina i kompetencija kod Ispitnog centra, nakon čega stiču javnu ispravu-sertifikat o stečenoj stručnoj kvalifikaciji, odnosno ključnoj vještini. Stručnu kvalifikaciju može steći lice koje ima najmanje 17 godina života, koje je ispunilo osnovnoškolsku obavezu i druge uslove propisane ispitnim katalogom.

Na navedeni način podstiče se princip jednakog pristupa stručnom obrazovanju i obuci jer se do iste kvalifikacije može stići na različite načine, pri čemu je vrijednost stručne kvalifikacije-certifikata jednak. Dakle, bez obzira na način sticanja, stručne kvalifikacije imaju jednaku vrijednost jer su zasnovane na istom standardu zanimanja. Istu stručnu kvalifikaciju mogu steći mlađi i odrasli, čime se postiže cilj da se svakom osigura mogućnost na obrazovanje i tako poboljšava mogućnost zapošljavanja i mobilnost mlađih, kao i odraslih na tržištu radne snage.

Ministarstvo prosvjete i nauke, u okviru svoje nadležnosti i u saradnji sa drugim relevantnim institucijama, prati i analizira potrebe tržišta rada i individualne potrebe odraslih za napredovanja u zanimanju i, u skladu sa tim, informiše i savjetuje zainteresovano lice odnosno poslodavca o mogućnostima, uslovima, načinu i postupku sticanja stručne kvalifikacije, kao i priznavanju inostranih stručnih kvalifikacija, odnosno certifikata.

Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama (Sl. list RCG, br. 80/04) ustanovljena je obaveznost vaspitanja i obrazovanja, kao i habilitacija i rehabilitacija djece i mlađih sa posebnim potrebama od momenta otkrivanja posebne potrebe, koje mora biti pravovremeno, sa ciljem obezbjeđivanja jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu i obezbjeđivanja odgovarajućih uslova koje omogućavaju njihov optimalni razvoj.

Dijete sa posebnim potrebama upisuje se u predškolsku ustanovu, odnosno školu, ili posebnu ustanovu kada zbog neophodne podrške i tjesne povezanosti obrazovanja, habilitacije i rehabilitacije nije moguće usmjeravanje djeteta u redovnu vaspitno obrazovnu ustanovu, u skladu sa rješenjem o usmjeravanju, o čemu odlučuje organ lokalne uprave nadležan za poslove prosvjete, a na osnovu predloga komisije o usmjeravanju djeteta u odgovarajući obrazovni program. Nakon prijema djeteta sa posebnim potrebama, ustanova je dužna, u saradnji sa roditeljem, da donese individualni obrazovni program za dijete, koji se može u toku godine mijenjati

i prilagođavati, u skladu sa napredkom i razvojem djeteta. Ustanova je obavezna da vrši provjeru ispravnosti usmjeravanja djeteta.

Vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim potrebama finansira se iz budžeta Crne Gore, kao djelatnost od javnog interesa.

Redovni učenici javnih srednjih škola koji se školju van mesta prebivališta imaju pravo na smještaj i ishranu u domu učenika, kao i stipendije za talentovane učenike i participaciju prevoza u skladu sa kriterijumima koje je pravilnikom utvrdilo Ministarstvo prosvjete i nauke. Takođe, studenti javnih ustanova visokog obrazovanja imaju pravo na ishranu, tj. ishranu i smještaj u domu studenata, studentski kredit, stipendiju za najbolje studente, participaciju prevoza, zdravstvenu zaštitu i usavršavanje, u skladu sa pravilnikom Ministarstva prosvjete i nauke.

Zakonom o visokom obrazovanju (Sl. list RCG, br. 60/03) je garantovana dostupnost visokog obrazovanja svim licima pod jednakim uslovima propisanih tim Zakonom i statutom ustanove visokog obrazovanja, a Ministarstvo prosvjete i nauke se, saglasno svojim nadležnostima propisanim zakonom, stara o obezbjeđivanju jednakе mogućnosti i dostupnosti visokog obrazovanja. U ostvarivanju navedene nadležnosti, Ministarstvo utiče na utvrđivanje upisne politike na principima konkurentnosti i jednakog pristupa, a preko prosvjetne inspekcije, kao svoje organizacione jedinice, vrši nadzor u pogledu pridržavanja zakona, drugih propisa i opštih akata ustanova visokog obrazovanja, i to pogotovo onih kojima su definisana prava koja se odnose na upis, prava i obaveze, prestanak statusa studenta, isključenje studenta iz ustanove visokog obrazovanja i drugih prava.

Zakon zabranjuje diskriminaciju u ostvarenju prava na visoko obrazovanje po osnovu pola, rase, bračnog stanja, boje, jezika, vjere, političkog i drugog ubjeđenja, nacionalnog, etničkog ili drugog porijekla, pripadnosti nacionalnoj zajednici, imovinskom statusu, onesposobljenosti (invalidnosti), ili drugom sličnom svojstvu, položaju, ili okolnosti.

Mehanizam kojim se obezbjeđuje jednakost dostupnosti visokog obrazovanja svima pod jednakim uslovima je konkurs za upis studenata, na konkurentnoj osnovi.

Naime, studenti imaju pravo upisa kod javnih ustanova visokog obrazovanja, u skladu sa rezultatima postignutim na maturskom ispitu, odnosno završetku srednjeg obrazovanja u skladu sa statutom ustanove, s tim da se za određene studijske programe (arhitektura i umjetnost) mogu uvesti i dodatni uslovi, u skladu sa statutom ustanove.

Upis na specijalističke i postdiplomske studije je takođe baziran na konkurentnoj osnovi, u skladu sa rezultatima postignutim tokom studiranja.

Ustanova visokog obrazovanja raspisuje konkurs za upis na studijske programe u skladu sa statutom ustanove i utvrđuje broj studenata koji se upisuju na prvu godinu studija, do broja studenata utvrđenog licencem o radu ustanove. Ukoliko je broj kandidata koji ispunjavaju propisane uslove za upis veći od broja mesta koji se finansiraju iz Budžeta, kandidati se, na konkurentnoj osnovi upisuju na mesta za koja se plaća školarina (školarinu, uz saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke utvrđuje upravni odbor ustanove u zavisnosti od troškova za realizaciju studijskog programa). Vlada određuje broj studenata koji će se finansirati iz budžeta Crne Gore za određeni studijski program. Zakon garantuje stranim državljanima upis na studijske programe u javnim ustanovama pod jednakim uslovima kao državljanima Crne Gore.

Na privatnim ustanovama visokog obrazovanja, čije je osnivanje potpuno liberalizovano, budući da ove ustanove mogu osnivati domaća i strana fizička ili pravna lica, školarinu utvrđuje ustanova, a broj studenata koji se upisuje na prvu godinu studija utvrđuje ustanova, najviše do broja odobrenog licencem o radu.

36. Školarina i drugi uslovi pristupa visokoobrazovnim ustanovama (državnim i privatnim): kako su regulisane? Da li su drugačije za državljane Crne Gore i za strance?

Visoko obrazovanje je dostupno svim licima, pod uslovima propisanim Zakonom i statutom ustanove (Zakon o visokom obrazovanju Sl. list RCG, br. 60/03, član 6). U ostvarivanju prava na

visoko obrazovanje nije dozvoljena diskriminacija po osnovu: pola, rase, bračnog stanja, boje, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjeđenja, nacionalnog, etničkog ili drugog porijekla, pripadnosti nacionalnoj zajednici, imovinskom statusu, onesposobljenosti (invalidnosti) ili drugom sličnom osnovu, položaju ili okolnosti.

Upis na studijske programe Univerziteta Crne Gore se vrši na konkurenčkoj osnovi u skladu sa rezultatima postignutim na maturskom ispitu, odnosno završetku srednje škole, saglasno sa statutom javne ustanove. Za određene programe mogu se odrediti i dodatni uslovi.

Pravo na upis na studijski program imaju strani državljanini pod jednakim uslovima kao i domaći studenti. Student-strani državljanin ima status studenta koji plaća školarinu.

Konkurs za upis na studijske programe u javnoj ustanovi raspisuje ustanova, u skladu sa svojim statutom.

Ustanova utvrđuje broj studenata za upis na studijske programe, koji ne može biti veći od broja utvrđenog u licenci.

U slučajevima kada je broj kvalifikovanih kandidata za upis veći od broja javno finansiranih mesta na bilo kojem studijskom programu, kandidati se upisuju na mesta za koje se plaća školarina, do broja utvrđenog u licenci.

Student koji plaća školarinu može da dobije javno finansirano mjesto na narednoj godini studija, ako pokaže uspjeh, u skladu sa statutom Univerziteta Crne Gore. Samofinansirajući student može preći u status studenta koji se finansira iz Budžeta ukoliko nije popunjeno predviđeni broj za taj studijski program. Izbor studenata sa ostvarenim pravom za prelazak na finansiranje iz Budžeta vrši se na osnovu rangiranja po broju sakupljenih ECTS kredita i ocjena dobijenih u toku studija. Postupak rangiranja sprovodi komisija za upis studenata univerzitetske jedinice po završetku prethodne studijske godine. Odluku o prelasku studenta sa samofinansiranja na finansiranje iz Budžeta donosi Senat Univerziteta. Student ovo pravo ne može koristiti ukoliko je u toku studija gubio status redovnog studenta.

Upravni odbor Univerziteta Crne Gore, uz saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke, utvrđuje školarinu koju plaćaju studenti u javnim ustanovama.

Privatne ustanove visokog obrazovanja upis studenata vrše u skladu sa statutom ustanove. Kandidati se upisuju na određeni akreditovani studijski program u skladu sa pravilnikom kojim se detaljno uređuje način, uslovi i kriterijumi upisa.

Za upis na određene studijske programe mogu se uvesti dodatni uslovi radi provjere znanja, sklonosti i vještina neophodnih za uspješno savladavanje izabranog programa.

Svaka privatna ustanova je obavezna da ima pravilnik kojim su precizirani uslovi upisa kandidata, do broja koji je utvrđen u licenci.

Visinu školarine na Univerzitetu Crne Gore utvrđuje Upravni odbor, uz saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke. Školarina može da se odredi za studente u različitoj visini, za različite studijske programe, zavisno od troškova za realizaciju studijskih programa.

Visina školarine na Univerzitetu Crne Gore iznosi:

- za dodiplomske studije - 250,00 eura ili 500,00 eura po semestru;
- na magisterskim studijama - 750,00 eura do 1.000,00 eura po semestru;
- na doktorskim studijama - 750,00 eura do 2.000,00 eura po semestru.

Visina školarine na privatnim ustanovama visokog obrazovanja iznosi:

- za dodiplomske studije – 1.480,00 eura do 2.000,00 eura za studijsku godinu,
- za specijalističke i magisterske studije od 2.000,00 eura do 3.200,00 eura za studijsku godinu,
- za doktorske studije školarina iznosi 3.000,00 eura za godinu dana.

Student strani državljanin ima status studenta koji plaća školarinu.

Programi Zajednice

37. Kakvo je vaše mišljenje o nivou zainteresovanosti i učešća mlađih ljudi, mlađih radnika i organizacija mlađih u zemlji u mogućnostima koje su nuđene u programu Mladi u akciji i njegovom Prozoru za zapadni Balakan (Western Balkan Window).

Znatan broj organizacija učestvuje u programu Mladi u akciji (Youth in action). Načini učešća variraju od toga da su učesnici u „Mladi u akciji“ projektima, preko partnera u vođenju projekata, do aktivnosti u EVS programima.

NVO ZID je kontakt tačka za program: „Mladi“ u akciji u Crnoj Gori.

Za slanje, primanje i koordinaciju EVS volontera akreditovane su 3 organizacije (ZID, Svetionik, Forum MNE).

Ipak, na promovisanju programa Mladi u akciji treba još raditi, jer je ovaj program sredstvo za učešće mlađih koji je prilagođen mladima i jednostavan je za korišćenje.

38. Postoje li nacionalni programi koji bi podržali organizacije za mlade i njihove aktivnosti? Ukoliko postoje molimo navedite informacije o njihovoj strukturi i modalitetu upravljanja?

Ne postoji konkretan program za podršku omladinskim organizacijama (youth organizations). Ipak, kroz projekat: „Društveno osnaživanje mlađih“, Kancelarija za mlade će dati značajnu podršku omladinskim organizacijama kroz sledeće aktivnosti:

- Treninge za trenere, gdje će učesnici biti zaposleni u NVO i lokalnim institucijama koji će zatim moći da nastave sa edukacijama i obukama drugih organizacija i institucija na lokalnom nivou
- 10 grantova za projekte u 10 opština
- 10 okruglih stolova u 10 opština, na kojima će se govoriti o modelima saradnje svih subjekata i kreiranja i primjene lokalnih politika za mlade, te drugih pitanja mlađih
- Razmjena mlađih učesnika ovih projekata sa mladima iz Italije (studijsko putovanje u Italiju i nazad)
- Web site za mlade, koji će nuditi informacije vezano za polje mlađih, i prostor za međusobnu komunikaciju NVO-a
- Kancelarija za mlade će biti kontakt tačka za sve organizacije za podršku koja im je potrebna a koju im Kancelarija može ponuditi

Postoji inicijativa od strane NVO Forum MNE za umrežavanje (networking) omladinskih NVO-a i NVO-a koje rade sa mlađima. Kancelarija za mlade će obezbijediti podršku ovoj inicijativi, u skladu sa svojim kapacitetima.

Vlada Crne Gore je 22. Januara 2009. godine usvojila Strategiju saradnje Vlade i nevladinih organizacija. Kancelarija za saradnju Vlade i NVO-a je osnovana i radiće na sprovođenju ove Strategije, tj. Akcionog plana implementacije strategije 2009-2011. Pri svakom ministarstvu, određene su kontakt osobe za saradnju sa NVO-ima iz te oblasti, koje će biti obučene za rad sa NVO-ima.

Vlada će formirati Savjet za saradnju sa NVO-ima, kao savjetodavno i stručno tijelo, koje će raditi na cijelovitom praćenju realizacije Starategije i Akcionog plana i postizanju utvrđenih ciljeva, te unapređivanju saradnje i komunikacije organa državne uprave sa NVO-ima.

Posebni ciljevi strategije su:

- Unapređenje informisanja, konsultovanja, učešća NVO u razvoju i procjeni uspješnosti javnih politika
- Razvijanje podsticajnog ambijenta za djelovanje NVO
- Unapređenje finansijske održivosti NVO

39. Kakvo je vaše mišljenje o nivou zainteresovanosti i učešća univerziteta, akademika i studenata iz zemlje u mogućnostima koje su nuđene u programima Tempus i Erasmus Mundus?

Od 2000. do 2006. godine, kada je Tempus III program započeo s realizacijom, realizovano je ukupno 24 projekta, sa budžetom preko 3 miliona eura. Petnaest projekata bili su zajednički projekti koji su se odnosili na unapređenje i reformu kurikuluma, a devet projekata su bili strukturni projekti koji su se odnosili na pojedina pitanja u oblasti reforme visokog obrazovanja, kao što su: ECTS, priznavanje diploma, Crnogorski okvir kvalifikacija, nacionalni tim Bolonja promotera itd.

Finansirani projekti (zajednički evropski projekti) odnosili su se na modernizaciju studijskih programa, uvođenje evropskog sistema prenosa bodova ECTS, razvoj novih metodologija, kao i na različite sistemske reforme koje su doprinijele razvoju visokog obrazovanja u Crnoj Gori (devet strukturnih projekata), kao što se posebno odnosi na sistem priznavanju, nacionalnog okvira kvalifikacija, nacionalnog tima Bolonja promotera, ECTS.

Mobilnost studenata i nastavnog kadra bila je sastavni dio svakog Tempus projekta, koji se odnosio na reformu kurikuluma i unapređenje univerzitetskog menadžmenta.

U 2001. godini odobreno je 6 projekata, od čega 2 nacionalna i 4 regionalna. U 2002. godini odobrena su i realizovana dva projekta – jedan regionalni i jedan nacionalni. U 2003. godini odobren je jedan regionalni projekat iz oblasti poljoprivrede. U 2004. godini odobren je 1 nacionalni projekat i 4 strukturna projekta. U 2005. godini odobrena su tri projekta, od kojih su dva nacionalna projekta. U 2006. odobreno je pet projekata, od kojih su dva strukturni projekti.

Sastavni dio svakog Tempus projekta bila je mobilnost studenata, kao i mobilnost nastavnog osoblja, koji su tim putem unapređivali svoje nastavne kapacitete, učeći se novim i savremenim nastavnim metodama. Takođe, u okviru svakog Tempus projekta osavremenjena je oprema na fakultetima koji su učestvovali u projektima.

U okviru relizovanih 24 Tempus projekta (15 zajedničkih evropskih projekata i 9 strukturnih projekata) bilo je preko 100 studentskih mobilnosti, kao i veliki broj mobilnosti nastavnog kadra. Takođe, napominjemo da je akademsko osoblje iskoristilo 33 pojedinačne Tempus stipendije – Individual Mobility Grants.

Trenutno je u toku realizacija sedam regionalnih projekata, koji su odobreni za finansiranje u okviru prošlogodišnjeg roka za prijavljivanje, u okviru Tempus-a IV.

Takođe je važno napomenuti da je većina Tempus projekata imala dodatnu vrijednost i održavanje dugoročnog partnerstva, što znači da se saradnja nastavlja i kada bi se projekat završio.

Tri tekuća projekta su strukturni projekti u kojima učestvuje Univerzitet Crne Gore, a koji se, uglavnom, odnose na uspostavljanje veze između visokog obrazovanja, istraživanja i nauke, jačanje saradnje između privrede i visokog obrazovanja.

Ostala četiri projekta sprovode pojedine univerzitetske jedinice, i to: Filozofski fakultet, Mašinski fakultet, Prirodno-matematički fakultet i Poljoprivredni fakultet.

Svi projekti su u fazi implementacije, u skladu sa planiranim aktivnostima u projektnim prijedlozima.

U 2009. godini, u drugom roku za prijavljivanje projekata u okviru Tempus IV, prijavljeno je 5 nacionalnih i 26 regionalnih projekata, čiji se rezultati očekuju u septembru ove godine.

Svake godine postoji mnogo veći broj projekata prijavljenih za finansiranje, nego što je raspoloživi budžet za Crnu Goru, što pokazuje da postoji značajan interes među akademskom zajednicom za učešće u Tempus programu.

U vezi sa programom Erasmus Mundus – prozor za spoljnu saradnju, dva projekta su odobrena za finansiranje. 1) Projekat pod nazivom Basileus, kojim koordinira Univerzitet u Gentu, u saradnji sa još osam univerziteta iz EU. U okviru ovog projekta, bilo je 40 mobilnosti studenata i nastavnog kadra. Projekat Basileus dobio je produženje od Evropske komisije, tako da će se nastaviti i u narednom periodu (2010/11. akademska godina). 2) Projekat pod nazivom - JoinEU-SEE odobren je za finansiranje u ovogodišnjem roku. Sprovodiće se pod istim pravilima kao i Basileus projekat, samo sa drugim univerzitetima u konzorcijumu (devet univerziteta EU). Koordinator Projekta JoinEU-SEE je Univerzitet u Gracu.

Što se tiče broja studenata koji su koristili stipendije Erasmus Mundus za master studije, prošle godine je odobreno sedam stipendija. U ovoj godini osam studenata dobilo je stipendije za Erasmus Mundus master programe.

Po pitanju učešća u Erasmus Mundus programu, postoji veliko interesovanje za učešće u projektima u okviru Erasmus Mundus – programa za spoljnu saradnju, projekata Basileus i JoinSeeEU, a sve više postoji interesovanje za Erasmus Mundus master programe, što nije bio slučaj ranije.

Očekujemo da će i u narednim konkursnim rokovima Tempus nastaviti da podržava unapređenje visokog obrazovanja u Crnoj Gori kroz zajednične projekte i projekte strukturnih mjera. Akcenat je sve više na otvaranju univerziteta više ka potrebama društva i još konkretnije potrebama privrede, kako bi se obezbijedila što veća zapošljivost ljudi sa diplomom visokoškolskih ustanova, zatim širenje razumijevanja o potrebama izgradnje kapaciteta za pružanje cjeloživotnog obrazovanja na univerzitetima, kao i novih prioriteta kao što je uspostavljanje sprege obrazovanja, inovacija i naučnog rada.

40. Koje službe relevantnih ministarstava su zadužene za praćenje različitih programa Zajednice? Kako su ili kako planiraju biti kadrovski popunjeni? Da li ministarstva imaju službu za reviziju?

U skladu sa obavezama Crne Gore koje proistuču iz njenog opredjeljenja za ulazak u Evropsku uniju znatno je proširen obim poslova, u Ministarstvu prosvjete i nauke, u skladu sa preporukama Vlade, predloženo je uspostavljanje Odjeljenja za međunarodnu saradnju i evropske integracije, umjesto dosadašnjeg Odsjeka za međunarodnu saradnju, sa povećanim brojem izvršilaca za poslove koji se odnose na pitanja EU, a u Odjeljenju za normativno-pravne poslove i harmonizaciju propisa predloženo je zapošljavanje lica koje će se baviti usaglašavanjem zakonske regulative sa EU zahtjevima. Novim Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, koji je Vlada Crne Gore usvojila u oktobru 2008. godine, ove preporuke su u potpunosti usvojene.

U Ministarstvu prosvjete i nauke za praćenje programa Zajednice zadužen je savjetnik ministra za međunarodnu saranju, Odjeljenje za međunarodnu saradnju i evropske integracije, Sektor za nauku, istraživanje i tehnološki razvoj, Odsjek za visoko obrazovanje u Sektoru za visoko obrazovanje, i Odsjek - Nacionalni informacioni centar (ENIC) u Sektoru za visoko obrazovanje.

Savjetnik ministra za međunarodnu saradnju koordinira radom Odjeljenja za međunarodnu saradnju i evropske integracije; koordinira poslove koji se odnose na proces Evropskih integracija u oblasti obrazovanja, nauke, istraživanja i tehnološkog razvoja; savjetuje ministra u pogledu mogućih projekata koji se finansiraju sredstvima obezbjeđenim iz međunarodnih izvora; koordinira aktivnosti na planu predlaganja, prezentovanja, upravljanja i izvještavanja o projektima koji se finansiraju sredstvima obezbjeđenim iz međunarodnih izvora; informiše ministra o aktuelnim kretanjima u oblasti vaspitanja i obrazovanja na međunarodnoj sceni

U Odjeljenju za međunarodnu saradnju i evropske integracije, šef odjeljenja, samostalni savjetnik i 2 viša savjetnika obavljaju neophodne pripremne radnje za potrebe iniciranja učešća Crne Gore u

programima Evropske zajednice; informiše relevantne institucije, organizacije, savjetodavna tijela i pojedince o aktivnostima u okviru programa EZ; priprema neophodnu dokumentaciju i dostavlja potrebne informacije na zahtjev organizacija koje realizuju programe EZ; kontakt osoba je za projekte EZ; stara se o pravovremenom podnošenju izvještaja koje je Ministarstvo dužno podnijeti, u skladu sa obavezama preuzetim u okviru pojedinačnih projekata; redovno informiše predstavnike ostalih međunarodnih organizacija o tekućim i planiranim aktivnostima u okviru programa EZ; prati EU dešavanja u oblasti obrazovanja i obuke; proslijeđuje informacije o međunarodnim skupovima, konferencijama, kongresima i seminarima koji se organizuju u vezi sa programima EZ i brine o prezentovanju postignuća ostvarenih u realizaciji ovih programa u Crnoj Gori.

U Odsjeku za visoko obrazovanje u Sektoru za visoko obraovanje, viši savjetnik obavlja poslove nacionalnog koordinatora za CEEPUS program; vrši javno oglašavanje navedenih programa i njihovu javnu prezentaciju i promociju; učestvuje na sastancima stručnih tijela za pojedine programe saradnje i međunarodnim konferencijama iz oblasti nadležnosti; vodi bazu podataka i ažurira web-site; priprema analize i izvještaje za potrebe Ministarstva.

U Sektoru za nauku, istraživanje i tehnološki razvoj, samostalni savjetnik je nacionalni koordinator za FP7 i on obavlja poslove nacionalnog koordinatora za okvirne programe Evropske Komisije; učestvuje u radu stručnih tijela i konferencijama iz oblasti; vrši javno oglašavanje, prezentaciju i promociju programa; stara se o osmišljavanju i publikovanju prezentacionog materijala za okvirne programe; organizuje i koordinira rad mreže NCP u Crnoj Gori; pravovremeno organizuje rad radionica vezanih za određene pozive, pružajući na taj način podršku istraživačkoj zajednici u apliciranju; vrši izbor i organizuje dolazak i rad eksperata na radionicama vezanim za pojedine pozive; uspostavlja i ažurira bazu podataka o uspješnosti istraživača u okvirnim programima; učestvuje kao stručna i administrativna podrška u prezentaciji okvirnih programa, sektoru privrede i tehnološkog razvoja (MSP); obavlja aktivnosti na edukaciji kadra u privredi za participaciju u pozivima okvirnih programa; prikuplja podatke i vrši analize za potrebe Ministarstva; predlaže predloge mjera za poboljšanje participacije istraživača na osnovu prikupljenih podataka i analiza; ažurira web-site. U ovim aktivnostima mu pruža podršku viši savjetnik u istom Sektoru.

U Odsjeku - Nacionalni informacioni centar (ENIC) u Sektoru za visoko obrazovanje, samostalni savjetnik nacionalni je koordinator za TEMPUS program; priprema informativne dane TEMPUS-a; predstavlja Crnu Goru na radnim sastancima TEMPUS programa i priprema odgovarajuće prezentacije; tehnička je podrška realizaciji TEMPUS programa; priprema analize i izvještaje za potrebe Ministarstva.

Sve navedene organizacione jedinice Ministarstva prosvjete i nauke su definisane važećim Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva prosvjete i nauke, a radna mjesta su popunjena licima koja su zadovoljila za to predviđene kriterijume.

U Ministarstvu kulture, sporta i medija postoje službenici zaduženi za praćenje relevantnih programa zajednice. U pripremi je novi pravilnik o sistematizaciji prema kojem će se jasno definisati konkretna zaduženja zaposlenih vezano za programe zajednice.

U Ministarstvu prosvjete i nauke Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji je definisan savjetnik ministra za unutrašnju reviziju koji priprema godišnji plan i plan pojedinačne revizije; obezbeđuje sredstva za funkcionisanje unutrašnje revizije; dostavlja godišnji izvještaj o aktivnostima unutrašnje revizije Ministarstvu finansija; dostavlja izvještaj o rezultatima svake pojedinačne revizije sa svim važnim nalazima i preporukama za unaprijeđenje poslovanja javnih ustanova iz oblasti obrazovanja i vaspitanja; obavlja finansijsko upravljanje i kontrolu, kao i unutrašnju reviziju, u skladu sa Zakonom o unutrašnjoj finansijskoj kontroli u javnom sektoru. U ovom trenutku ovo mjesto nije popunjeno ali su u toku pripreme za raspisivanje javnog konkursa.

U skladu sa Uredbom Vlade Crne Gore o uspostavljanju unutrašnje revizije u javnom sektoru (Sl. list CG, br. 23/09), koja je stupila na snagu marta 2009. godine, između ostalih, Ministarstvo prosvjete i nauke, je u obavezi da u narednom periodu uspostavi posebnu organizacionu jedinicu za unutrašnju reviziju.

41. Da li ste svjesni postojanja informalnog partnerstva između obrazovnih ustanova u vašoj zemlji i projekata podržanih od strane programa za doživotno učenje? Postoje li planovi da se podrži takvo informalno partnerstvo?

Ministarstvo prosvjete i nauke ne posjeduje informaciju o neformalnim partnerstvima u Crnoj Gori, a koji su u okviru LLP (Lifelong Learning Programme). Kada je riječ o spremnosti da se ovakva partnerstva na bilo koji način podrže, crnogorskim školama je omogućeno da, posredstvom različitih međunarodnih inicijativa učestvuju u zajedničkim projektima sa školama širom Evrope. U tom svjetlu, Ministarstvo prosvjete i nauke je 2007. godine je sa Britanskim savjetom potpisalo Sporazum o međunarodnom strateškom partnerstvu, kojim se školama omogućava učešće u projektu „Globalna kapija“ (Global gateway). Kroz ovaj instrument crnogorske škole dobine su mogućnost da se povezuju sa međunarodnim partnerima, da sa njima oblikuju zajedničke projekte, da koriste brojne nastavne materijale, na ovaj način podstičući interkulturalnost i internacionalizaciju obrazovnog procesa.

Do sada je Ministarstvo prosvjete i nauke u nekoliko navrata pružalo organizacionu i finansijsku podršku međunarodnim projektima u kojima su uzele učešće neke od crnogorskih škola, kao što su ASPnet (Associated Schools Project Network) i ACES (Academy of Central European Schools).

II. Kultura

Saradnja u oblasti smjernica

42. Kakva je, ukoliko postoji podrška sistema sljedećim oblastima: umjetnička kreacija, inovativni kulturni projekti, poboljšanje vještina umjetnika i kulturni subjekti, kulturna saradnja sa drugim zemljama?

Navedene oblasti predstavljaju savremeno kulturno-umjetničko stvaralaštvo, a projekte iz ove oblasti ostvaruju institucije kulture, nevladine organizacije, umjetnička udruženja, a često su i sami umjetnici realizatori sopstvenih projekata.

Podrška navedenim oblastima i subjektima regulisana je Zakonom o kulturi (Sl.list CG, br. 49/08).

Zakon utvrđuje način i izvore finansiranja kulture. Kao izvori finansiranja kulture utvrđena su sredstva iz budžeta Crne Gore; sredstva iz budžeta opština; namjenski izvori prihoda za kulturu (takse, rente, i dr.); prihodi od igara na sreću; sponzorstva; donacije; sopstveni prihodi subjekata koji se bave kulturom i drugi izvori u skladu sa zakonom (čl. 92 i 93 Zakona).

Podrška oblastima kulturno-umjetničkog stvaralaštva sprovodi se:

1. finansiranjem institucija kulture;
2. sufinansiranjem projekata iz ove oblasti putem javnog konkursa;
3. izuzetno, sufinansiranjem kapitalnih projekata i projekata od međunarodnog značaja i mimo konkursa;
4. drugim oblicima podrške i podsticaja razvoja kulture.

Zadovoljavanje potreba u kulturi ostvaruje se kroz aktivnosti institucija kulture (ustanove kulture). Njihov rad (zarade zaposlenih, troškovi poslovanja, održavanje objekata i opreme, programske aktivnosti) finansira se iz državnog budžeta ako je ustanovu osnovala država, odnosno opštinskog budžeta ako je osnivač ustanove opština, na osnovu godišnjeg programa rada. Ustanove imaju mogućnost da stiču sopstvene prihode obavljanjem svojih djelatnosti i pružanjem usluga, sponzorstvom, donatorstvom i sl.

Država i opština zajednički, na osnovu potpisanih sporazuma, finansiraju kulturno-umjetničke manifestacije i festivale od posebnog značaja za kulturu na osnovu čl. 91 Zakona o kulturi i Uredbe o kriterijumima za određivanje manifestacija i festivala od posebnog značaja za kulturu Crne Gore (Sl.list CG, br. 71/08).

Zakonom o kulturi (Sl.list CG, br. 49/08) utvrđena je obaveza države, odnosno Ministarstva kulture i opštine da putem godišnjih javnih konkursa sufinansiraju projekte iz oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva (čl. 68 do 82 Zakona o kulturi). Obaveza države odnosi se na projekte kulture sa cijele teritorije Crne Gore, dok su opštinski konkursi namijenjeni samo subjektima koji se na teritoriji te opštine bave djelatnostima kulture.

Ministarstvo objavljuje godišnji konkurs za sufinansiranje svih oblasti kulturno umjetničkog stvaralaštva, na kojem pravo učešća imaju opštinske institucije kulture, nevladine organizacije i udruženja, te sami autori za sopstvene projekte.

Konkurs je namijenjen projektima iz oblasti: likovne umjetnosti, muzičke i muzičko-scenske djelatnosti, izdavaštva i časopisa iz kulture i umjetnosti, filmske produkcije, nove pozorišne produkcije i programe festivalskog i manifestacionog karaktera.

Uslovi koje aplikanti moraju da ispune kao i kriterijumi po kojima se odlučuje prilikom izbora projekata za sufinansiranje sadržani su u zakonu i javno se objavljaju u tekstu konkursa.

Vrednovanje projekata i predlog projekata za sufinansiranje sprovode stručne komisije koje su osnovane za svaku oblast kulture i umjetnosti posebno (komisija za likovne umjetnost, komisija za muzičku i muzičko scensku djelatnost, komisija za kulturno-umjetničke manifestacije, komisija za pozorišnu djelatnost, komisija za film, komisija za izdavaštvo i komisija za časopise iz oblasti kulture i umjetnosti). Komisije imaju najmanje po tri člana koji su afirmisani umjetnici i stručnjaci u kulturi, a kriterijumi koje primjenju se odnose na umjetnički nivo i značaj projekta; reference realizatora; doprinos razvoju multinacionalnih i multikulturalnih vrijednosti, podsticanje internacionalnog dijaloga i stimulisanje partnerstva, međunarodnu afirmaciju crnogorske kulture, doprinos očuvanju tradicije i crnogorske kulturne baštine, afirmaciju talenata, afirmaciju stvaralaštva lica sa invaliditetom i realnost budžeta.

Odluka o sufinansiranju izabranih projekata se javno objavljuje, a sa realizatorima projekata zaključuje se ugovor kojim se uređuje dinamika realizacije projekta, uplata i način korišćenja odobrenih sredstava, te obaveza korisnika sredstava da nakon realizacije projekta dostavi programski i finansijski izvještaj o realizaciji.

Isti postupak sufinansiranja Zakonom o kulturi (Sl.list CG, br. 49/08) je utvrđen i za nadležne opštinske organe.

- a) Finansijska podrška iz državnih i opštinskih budžeta može se obezbijediti projektima iz kulture i mimo konkursa, ali samo u izuzetnim slučajevima, kada je riječ o projektima od kapitalnog značaja za crnogorsku kulturu, projektima za ostvarivanje međunarodne saradnje i projektima koji obezbeđuju ravnomjeran kulturni razvoj Crne Gore (član 70 stav 5 Zakona o kulturi).
- b) Posebni oblici podrške razvoju kulture definisani su takođe Zakonom o kulturi i obezbeđuju se u državnom budžetu, odnosno budžetu Ministarstva kulture, a odnose se na:
  - otkup knjiga, likovnih djela i muzejskih predmeta na osnovu javnog konkursa za potrebe popunjavanja bibliotečkih, muzejskih i galerijskih fondova i zbirki javnih ustanova;
  - doživotnu mjesecnu naknadu istaknutim kulturnim stvaraocima (umjetnik ili stručnjak u kulturi čija su djela i stvaralaštvo od izuzetnog značaja za kulturu Crne Gore);
  - obezbeđivanje doprinos za zdravstveno i penzijsko-invalidsko osiguranje samostalnom umjetniku, odnosno samostalnom stručnjaku u kulturi (umjetnik ili stručnjak u kulturi koji se bavi umjetničkim ili kulturnim stvaralaštvom radi ostvarivanja prihoda, bez zasnivanja radnog odnosa);
  - obezbeđivanje sredstava za rad reprezentativnih strukovnih udruženja na način i po postupku utvrđenom i za sufinansiranje projekata u kulturi;
  - nadoknadu umjetniku troškova nastalih po osnovu carina i poreza na dodatu vrijednost za nabavku opreme, instrumenata ili materijala za rad;
  - omogućavanje umjetniku ili stručnjaku u kulturi korišćenje i kupovinu radnog i stambenog prostora pod povoljnijim uslovima;
  - finansijsku podršku radi podsticaja i razvoja kreativnih industrija, tradicionalnih vještina i заната i nekomercijalne oblike amaterskog djelovanja u kulturi.

43. Kakva je, ukoliko postoji, podrška programima u oblasti književnog stvaralaštva i prevodilaštva?

Podrška programima iz oblasti književnog stvaralaštva i prevodilaštva pretežno se obezbeđuje putem javnog konkursa koji je namijenjen fizičkim i pravnim licima koja se bave književnim stvaralaštvom i izdavaštvom (autori, nevladine organizacije, ustanove kulture koje se ne finansiraju iz budžeta Ministarstva kulture, sporta i medija). Postupak podrške propisan je Zakonom o kulturi.

Putem konkursa sufinansiraju se nova djela crnogorske književnosti i publicistike, djela od značaja za kulturu, istoriju i nauku Crne Gore, djela za djecu i mlade, te prevodi djela crnogorske književnosti na strane jezike i djela u prevodu sa stranih jezika na crnogorski.

Podršku na konkursu dobijaju i časopisi iz oblasti kulture i umjetnosti koji promovišu kulturno-umjetničke vrijednosti i naučna ostvarenja od značaja za crnogorsku kulturu i umjetnost i razvijaju interkulturni dijalog.

Projekte dostavljene na konkurs vrednuju stručne komisije sastavljene od afirmisanih umjetnika i stručnjaka iz književnosti i književnog stvaralaštva, na osnovu kriterijuma za vrednovanje projekata koji se javno objavljuju.

Na osnovu odluka komisije Ministarstvo kulture, sporta i medija zaključuje ugovore o sufinansiranju sa odabranim realizatorima projekata kojima uređuju dinamiku realizacije projekta, korišćenje sredstava i izveštavanje o realizaciji projekta.

Radi afirmacije i popularizacije književnosti i izdavaštva Ministarstvo kulture, sporta i medija pomaže: učešće crnogorskih izdavača na međunarodnim sajmovima knjiga, posebno u regionu; pruža finansijsku podršku međunarodnom sajmu knjiga u Podgorici i sufinansira međunarodne manifestacije i festivale koji se održavaju u Crnoj Gori, a kojima se promoviše književno stvaralaštvo i internacionalni kulturni dijalog.

44. Kakvi su, ukoliko postoje, programi podrške u oblasti kulturne baštine?

Ministarstvo kulture, sporta i medija učestvuje u finansiranju i sufinansiranju programa obnove u oblasti kulturne baštine u Crnoj Gori, koji se odnose na zaštitu pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara.

Finansijske mjere podrazumijevaju pomoćiimaocima kulturnih dobara i ostalim organima koji štite kulturnu baštinu. Pod ovim se, takođe, podrazumijevaju zvanični mehanizmi finansijske pomoći, uključujući i finansiranje preliminarnih istraživanja. U tom smislu, finansijski se participira za restauraciju, projekte revitalizacije i rekonstrukcije kulturnih dobara.

Programi i mјere cijelovitog očuvanja predstavljaju jedan od glavnih elemenata gradskog i društvenog planiranja i podrazumijevaju uspostavljanje i održavanje ravnoteže između čovjeka i njegovog tradicionalnog okruženja. Nadležni organi uprave i institucije, imaju posebnu odgovornost, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou, kada je u pitanju cijelovito očuvanje nepokretnе kulturne baštine. Institucije za zaštitu kulturne baštine, u kontinuitetu vrše nadzor nad područjima gdje javna i privatna gradnja može narušiti autentičnost objekata koji pripadaju kulturnoj baštini. Za ove potrebe izrađuju se bazne studije i smjernice za zaštitu i razvoj, kojima se predviđa adekvatan tretman i zaštita kulturne baštine i njihove zaštićene okoline, kao i ambijentalnih vrijednosti spomeničkih cjelina i naselja u kojima se one nalaze.

Posebna pažnja se posvećuje zaštiti kulturnih dobara i kategorije, od kojih su najznačajnije stare urbane cjeline (Istorijsko jezgro Cetinje, Stari grad Budva, Stari grad Bar, Stari grad Ulcinj), kao i Područje Kotora, u okviru kojeg se nalaze Stari grad Kotor, Perast i Risan, a koje je na Listi svjetske baštine UNESCO. Kod starih urbanih cjelina, u definisanju i primjeni strategija, koje imaju za cilj da zaštite i u potpunosti iskoriste potencijal kulturne baštine, kao značajan faktor ekonomskog razvoja, pristupilo se izradi Menadžment planova. Urađen je Menadžment plan Zaštićenog područja Kotora i Istorijskog jezgra Cetinja, a u toku je priprema za pristupanje Procesu izrade Menadžment plana za Stari grad Bar, koji će biti urađen do kraja 2010. godine.

45. Koji pravni režim se primjenjuje za kreiranje cijene knjige? Postoje li regulative o utvrđenim cijenama?

Cijene knjiga se u Crnoj Gori formiraju na slobodnom tržištu i nema posebnih pravila koja bi uticala na formiranje maloprodajne cijene. Uobičajeno je da se cijena knjige formira u odnosu na direktnе

proizvodne troškove - od troškova autorskog honorara, do troškova štampanja knjige i njenog tiraža.

Prilikom štampanja knjige primjenjuje se stopa poreza od 17% dok se kod formiranja maloprodajne cijene primjenjuje snižena stopa PDV od 7%.

Ne postoji regulativa o fiksnim cijenama knjige.

46. Koji pravni režim se primjenjuje za prodaju i protok kulturnih dobara?

Prodaja i protok kulturnih dobara uređeni su odredbama (čl. 76. do 80. Zakona o zaštiti spomenika kulture (Sl. list RCG, br. 47/91), na sljedeći način:

Imalač kulturnog dobra (ovim terminom obuhvaćeni su vlasnik, držalač i korisnik) koji namjerava da proda kulturno dobro, dužan je da ga prethodno ponudi na prodaju opštini na čijoj se teritoriji nalazi, kada je u pitanju nepokretnost, a muzeju, arhivu i biblioteci, kada je u pitanju pokretno kulturno dobro. Opština može pravo preče kupovine da prenese na određenu organizaciju ili ustanovu ili na drugo pravno lice koje ova ustanova ili organizacija predloži

Kulturno dobro se može pod određenim uslovima iznijeti u inostranstvo. Ukoliko se kulturno dobro iznosi u inostranstvo u cilju izlaganja, stručne ekspertize i sl., dozvolu za privremeno iznošenje daje Republički zavod za zaštitu spomenika kulture uz saglasnost Ministarstva kulture, sporta i medija. U dozvoli se određuje rok u kome kulturno dobro mora biti vraćeno u zemlju.

Ministarstvo kulture, sporta i medija, odnosno Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, uz dozvolu za iznošenje kulturnog dobra u inostranstvo, dužan je da carinskim organima dostavi kompletan dosije sa fotodokumentacijom, radi identifikovanja kulturnog dobra.

47. Koji pravni režim se primjenjuje za očuvanje kulturne baštine?

Pravni osnov za zaštitu sadržan je u Ustavu Crne Gore (član 77 i 78), kojim je utvrđeno da država štiti naučne, kulturne, umjetničke i istorijske vrijednosti, da je svako dužan da čuva kulturnu baštinu od opštег interesa i da država štiti kulturnu baštinu. Takvo određenje prema kulturnoj i prirodnoj baštini predstavlja adekvatan ustavni okvir za njenu zaštitu.

Zakonom o zaštiti spomenika kulture (Sl. list RCG, br. 47/91) (Aneks 199) uređen je sistem zaštite i korišćenja kulturnih dobara, ostvarivanje posebnog društvenog interesa, prava i obaveze pravnih i fizičkih lica u vezi zaštite kulturnih dobara, način organizovanja zavoda koji obavljaju djelatnost zaštite kulturnih dobara, način sticanja sredstava za finansiranje rada zavoda i mjere zaštite.

Zakonom se štite sva kulturna dobra, bez obzira u čijem su vlasništu ili posjedu, kao i zaštićena okolina nepokretnih kulturnih dobara (član 3 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Svrha zaštite kulturnih dobara je njihovo očuvanje u neokrnjenom i izvornom stanju, obezbjeđivanje njihovog redovnog održavanja i sprječavanje svake radnje kojom bi se moglo neposredno promijeniti njihovo svojstvo, oblik, značaj ili izgled, obezbjeđenje uslova da kulturna dobra, prema svojoj namjeni i zanačaju, služe zadovoljenju kulturnih, naučnih, estetskih, edukativnih potreba građana i društva (član 4 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Današnji sistem zaštite kulturne baštine u Crnoj Gori ostvaruje se kroz rad Ministarstva kulture, sporta i medija i sljedećih državnih institucija:

- Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
- Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture
- Centar za arheološka istraživanja Crne Gore
- Narodni muzej Crne Gore
- Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“
- Mauzolej Petar II Petrović Njegoš

- Pomorski muzej Crne Gore
- Državni arhiv Crne Gore
- Crnogorska kinoteka

Svojstvo nepokretnog kulturnog dobra utvrđuje i proglašava Skupština Crne Gore na prijedlog Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture (član 33 stav 2 Zakona o kulturnim dobrima).

Utvrđivanje svojstva pokretnog kulturnog dobra vrše muzeji, arhivi, biblioteke, galerije, zbirke i druge slične ustanove, a u skladu sa odredbama (član 33 stav 3 Zakona o zaštiti spomenika kulture) i Zakona o muzejskoj djelatnosti (Sl. list SRCG, br. 26/77 i 33/89) (Aneks 194), Zakona o bibliotečkoj djelatnosti (Sl. list SRCG, br. 16/77 i 2/89, 29/89 i 39/89 i Sl. list RCG, br. 27/94) (Aneks 195), Zakona o arhivskoj djelatnosti (Sl. list RCG, br. 25/92 i 6/94) (Aneks 196) i Zakona o kinematografiji (14/2008) (Aneks 197).

Sva kulturna dobra se upisuju u Centralni registar spomenika kulture Crne Gore, koji vodi Republički zavod za zaštitu spomenika kulture (član 43 Zakona o zaštiti spomenika kulture). Nepokretna kulturna dobra se upisuju, na osnovu akta o proglašenju, rješenjem zavoda za zaštitu spomenika kulture, a pokretna kulturna dobra, bilo kao pojedinačni predmet ili zbirka, prema inventaru na osnovu prijave odgovarajuće ustanove.

Prema stepenu vrijednosti razvrstavaju se u tri kategorije, i to: I kategorija – spomenici od izuzetnog značaja, tj. kulturne vrijednosti od nacionalnog i međunarodnog interesa; II kategorija – spomenici od velikog značaja tj. kulturne vrijednosti u kontekstu nacionalnog i posebno kultunog nivoa regiona u kojem su nastale i III kategorija – značajni spomenici, tj. svi ostali spomenici koji zbog svoje ukupne vrijednosti imaju subregionalni ili lokalni značaj (član 32 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Objekti za koje se osnovano pretpostavlja da imaju svojstva kulturnog dobra nalaze se pod tzv. prethodnom zakonskom zaštitom (član 6 stav 1 Zakona o zaštiti spomenika kulture). Prethodna zaštita se uspostavlja aktom o privremenom proglašenju određenog objekta za kulturno dobro. Akt o privremenom proglašenju kulturnog dobra donosi Skupština CG na prijedlog Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture (član 39 stav 1 Zakon o zaštiti spomenika kulture). Status privremene zaštite kulturnog dobra traje najviše pet godina (član 41 stav 2 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

U Crnoj Gori, u oblasti zaštite kulturne baštine, primjenjuju se i sljedeći propisi:

- Zakon o obnovi spomeničkog područja Kotora (Sl. list RCG, br. 47/91) (Aneks 198)
- Zakon o kulturi (Sl. list CG, br. 49/08) (Aneks 193)

Takođe, u Crnoj Gori se u oblasti zaštite kulturne baštine primjenjuju sljedeće međunarodne konvencije:

- UNESCO Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba (Hag, 14. maj 1955. godina)
- Konvencije o mjerama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine nad kulturnim dobrima (Pariz, 14.novembar 1970. godina)
- Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (Pariz, 16. novembar 1972. godina)
- UNESCO Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine (Pariz, 17. oktobar 2003. godina)
- UNESCO Konvencija o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza (Pariz, 20. oktobar 2005. godina)
- UNESCO Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine (Pariz, 2. novembar 2001. godina)
- Okvirna konvencija Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo (Faro, 27.oktobar 2005. godina)
- Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine (London, 6. maj 1969. godina)
- Evropska konvencija o zaštiti arhitektonske baštine, (Granada, 3. oktobar 1975. godina)

U toku je reforma zakonodavstva iz oblasti kulturne baštine, koja se sprovodi u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima, kao i pozitivnim iskustvima zemalja iz regiona. U tom smislu su urađeni Nacrti sljedećih zakona:

- Zakon o kulturnim dobrima,
- Zakon o muzejskoj djelatnosti,

- Zakon o arhivskoj djelatnosti i
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti

Usvajanje novih zakona planirano je do kraja 2009. godine.

48. Koji pravni režim se primjenjuje za ustupanje prava (ekskluzivnih ili drugih) za iskorištavanje aspekata kulturne baštine (digitalizacija umjetničkih kolekcija)?

Izmjena izgleda i namjene spomenika kulture, mjere tehničke zaštite i drugi radovi na spomeniku kulture i njegovoj zaštićenoj okolini, kao i radnje koje mogu prouzrokovati promjene na spomeniku kulture mogu se vršiti samo uz saglasnost nadležnog Zavoda za zaštitu spomenika kulture i na osnovu prethodne dozvole (član 58 Zakona o zaštiti spomenika kulture, Sl. list RCG, br. 47/91).

Namjenu i način korišćenja nepokretnog kulturnog dobra u državnoj svojini, kao i namjenu korišćenja poslovnog prostora u nepokretnom kulturnom dobru u privatnoj svojini, određuje nadležni opštinski organ po pribavljenom mišljenju Republičkog, odnosno Regionalnog zavoda (član 19 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Oblik, ime ili drugi prepoznatljivi detalj kulturnog dobra, može se upotrijebiti za reklamu, kao elemenat firme i za izradu suvenira ili drugih predmeta namijenjenih komercijalnim potrebama, na način koji odgovara namjeni ili značaju kulturnog dobra u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture. Dozvolu za upotrebu izdaje Republički zavod za zaštitu spomenika kulture (član 61 stav 1 i 2 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Imalač kulturnog dobra ima pravo korišćenja i upotrebe kulturnog dobra u skladu sa utvrđenom namjenom i načinom upotrebe u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture (Sl. list RCG, br. 47/91) i Zakonom o državnoj svojini.

Imalač kulturnog dobra je u obavezi da dopusti i omogući stručnim institucijama ili licima koja imaju ovlašćenja stručnih institucija, da vrše proučavanje, popis i snimanje kulturnog dobra u naučne, kulturne i obrazovne svrhe (član 51 tačka 3 Zakona o zaštiti spomenika kulture). Takođe, imalač kulturnog dobra je u obavezi da stručnim institucijama predaj spomenik kulture, kada je to potrebno radi organizovanja umjetničkih, naučnih i drugih izložbi, ne duže od šest mjeseci u periodu od pet godina (član 51 tačka 5 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

. U cilju ostvarivanja javnog interesa pravo svojine na kulturno dobro može se ograničiti, odnosno spomenik kulture može se eksproprijsati (član 13 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Nepokretno kulturno dobro može se rušiti i izmjestiti, samo u izuzetnim slučajevima, na osnovu prethodno utvrđenog opštег interesa. Odobrenje za izmještanje i rušenje izdaje nadležno ministarstvo za poslove kulture, po prethodno pribavljenom mišljenju Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture (član 53 stav 1 i 3 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Kulturno dobro od izuzetnog značaja ne može se rušiti (član 53 stav 2 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

49. Koji sistemi su operativni u pogledu statističkih podataka koji se odnose na kulturni sektor?

Statističkim podacima u Crnoj Gori, pa i statistikom u oblasti kulture bavi se Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT). Podaci se obrađuju shodno organizaciji i načinu rada tog organa državne uprave.

Ministarstvo kulture vodi evidenciju i prikuplja podatke u kontekstu istraživanja, izrade analitičkih podataka za određene oblasti kulture, sprovođenja javnih konkursa i realizacije projekata i sl. Međutim, adekvatna statistička baza podataka u Ministarstvu kulture ne postoji i to predstavlja veliki nedostatak, koji će u narednom periodu biti otklonjen, s obzirom na to da je uvedena zakonska obaveza vođenja registara u velikom dijelu kulturnih djelatnosti. U cilju uspostavljanja efikasnog, racionalnog i kreativnog upravljanja u kulturi u narednom periodu formiraće se baze podataka o: ustanovama kulture u Crnoj Gori, kao i drugim subjektima koji se bave djelatnostima kulture; istaknutim kulturnim stvaraocima; reprezentativnim udruženjima (Zakon o kulturi, Sl.list CG, br. 49/08). U kontekstu novog Zakon o kinematografiji (Sl.list CG 14/08) biće uveden kinematografski registar, a u pripremi je i novi zakon o izdavaštvu koji predviđa vođenje registra izdavača.

Statistička baza podataka biće urađena do kraja 2010.

50. Koje mjere ste preuzezeli u kontekstu primjene Konvencije UNESCO-a, iz 2005. o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza?

UNESCO konvenciju o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza, usvojila je Skupština Crne Gore 19. maja 2008. godine.

U Zakonu o kulturi (Sl. list, br. 49/08), kao aktu koji utvrđuje osnovne smjernice kulturne politike u Crnoj Gori i mjere za njeno ostvarivanje, ugrađeni su osnovni ciljevi i principi koje promoviše i navedena Konvencija.

U tom kontekstu sloboda stvaralaštva i poštovanje prava na kulturu, ravnopravnost očuvanja kulturnih identiteta i poštovanje kulturne različitosti i izgradnja i unapređenje sistema kulture u skladu sa međunarodnim standardima su načela i principi po kojima se ostvaruje i razvija kultura u Crnoj Gori.

51. Da li se obavezujete na ciljeve Evropske agende za kulturu?

Crna Gora se, kada je kultura i stvaralaštvo u pitanju, opredijelila za izgradnju evropskog puta i uvođenje evropskih standarda u oblasti kulture. U tom kontekstu su u Zakonu o kulturi,(Sl. list CG, br. 49/08) kao krovnom zakonu za stvaralaštvo u Crnoj Gori, utvrđena načela ostvarivanja i razvoja kulture koja korespondiraju sa glavnim ciljevima Evropske agende za kulturu.

Takođe, osnovni kriterijumi po kojima se vrednuju projekti u crnogorskoj kulturi, pored kvaliteta projekta, su i „doprinos razvoju multinacionalnih i multikulturalnih vrijednosti, doprinos podsticanju internacionalnog dijaloga i stimulisanju partnersta, međunarodna afirmacija crnogorske kulture“, koji u stvari predstavljaju implementaciju ciljeva Evropske agende za kulturu u crnogorsko zakonodavstvo.

52. Da li biste bili zainteresovani da učestvujete u strukturama uspostavljenim pod otvorenim metodom koordinacije?

Polazeći od toga da je otvoreni metod koordinacije usmjeren na strateško osiguranje jakog, dugotrajnog razvoja, više radnih mjeseta i bolje poslove sa većom socijalnom kohezijom, a da se Ministarstvo kulture Crne Gore kroz zakonski okvir obvezalo na utvrđivanje mjera za poboljšanje socijalnog položaja zaposlenih u kulturi, zainteresovani smo za učešće u strukturama

uspostavljenim ovim inovativnim metodom u mjeri u kojoj je on primjenjiv na kulturu i stvaralaštvo. Razmjena dobre prakse i iskustva drugih zemalja koje su pronašle odgovor na slične izazove na tržištu radne snage u kulturi, bila bi od velike pomoći.

Programi zajednice

53. Molimo objasnite mjere preduzete/planirane za promovisanje programa kulture i ohrabrvanje učešća kulturnih subjekata u zemlji.

Ministarstvo kulture, sporta i medija je uputilo Evropskoj komisiji pismo o zainteresovanosti za pristupanje programu Kultura u julu 2008. godine. Nakon toga je, u decembru 2008. godine održan sastanak u Briselu na kojem su predstavnici Generalnog direktorata za obrazovanje i kulturu prezentovali predstavnicima Ministarstva kulture, sporta i medija Crne Gore suštinu programa i obaveze Kulturne kontakt tačke (CCP).

Ministarstvo kulture, sporta i medija je zatim imenovalo crnogorskog CCP-ja decembra 2008. godine i opredijelilo se da finansira crnogorsku kancelariju iz svog budžeta.

Nakon ovih koraka, napravljena je medijska promocija programa. Gostovanjem na televiziji i radiju crnogorski CCP informisao je javnost o svim programskim aktivnostima, propozicijama i rokovima programa Kultura 2007 – 2013. Informacije slične sadržine objavljene su i u crnogorskim dnevnim novinama, a na zvaničnom web sajtu Ministarstva kulture, sporta i medija postavljeno je obavještenje o programu, rokovima i uslovima za aplikacije. Crnogorski CCP je 14. septembra 2009. godine održao informativni sastanak i prezentaciju programske aktivnosti i mogućnosti kulturnih djelatnika za apliciranje u okviru programa, na kome su pristupovali predstavnici crnogorskih javnih i privatnih kulturnih organizacija.

Prema planu aktivnosti, organizovanje više informativnih sastanaka tokom godine će biti praksa do kraja trajanja programa kako bi se osigurala informisanost crnogorskih kulturnih djelatnika. Uspješni kandidati će biti pozvani da učestvuju na seminarima radi podsticanja kulturnih djelatnika za apliciranje. Takođe je planirano štampanje brošura sa informacijama o programu, kao i otvaranje posebnog dijela u okviru web sajta Ministarstva kulture, sporta i medija sa svim relevantnim informacijama o programu.

Kancelarija crnogorskog CCP-ja koja se nalazi u prostorijama Ministarstva kulture, sporta i medija otvorena je za sve zainteresovane kulturne djelatnike radi informisanosti i kako bi im se omogućilo što lakše učešće u programu.

54. Postoje li planovi za osiguranje dodatne finansijske podrške uspješnim podnosiocima prijava?

Nakon potpisivanja Memoranduma o razumijevanju, finansijska podrška će biti osigurana u skladu sa budžetskim mogućnostima i iskustvima iz okruženja. Planirano je donošenje internog pravilnika koji će regulisati obim finansijske podrške uspješnim podnosiocima prijava.

Aneksi:

- Aneks 188 - Zakon obrazovanju odraslih, 7
- Aneks 189 - Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, 7
- Aneks 190 - Zakon o osnovnom obrazovanju, 7
- Aneks 191 - Zakon o nacionalnim strucnim kvalifikacijama, 7
- Aneks 192 - Zakon o gimnaziji, 7
- Aneks 193 - Zakon o kulturi, 129
- Aneks 194 - Zakon o muzejskoj djelatnosti, 129
- Aneks 195 - Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, 129
- Aneks 196 - Zakon o arhivskoj djelatnosti, 129
- Aneks 197 - Zakon o kinematografiji, 129
- Aneks 198 - Zakon o obnovi spomeničkog područja Kotora, 129
- Aneks 199 - Zakon o zaštiti spomenika kulture, 128
- Aneks 200 - Zakon o visokom obrazovanju, 7
- Aneks 201 - Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama, 7
- Aneks 202 - Zakon o stručnom obrazovanju, 17
- Aneks 203 - Zakon o priznavanju i vrednovanju obrazovnih isprava, 7
- Aneks 204 - Opšti zakon o obrazovanju i vaspitavanju, 7